

2022/4

XXXI. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI
SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és a Társadalomtudományi Kutatóközpont –
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, MTA Kiváló Kutatóhely
referált folyóirata

© Társadalomtudományi Kutatóközpont
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, 2022
© A folyóiratban publikáló szerzők, 2022

Kiadja a TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel a Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

Társadalomtudományi Kutatóközpont
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.

ISSN 1216-1438 (Nyomtatott)
ISSN 2064-6550 (Online)

Megjelenik a Compositio Libri Kft. gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Séd Nyomda, Szekszárd
E-mail: kereskedelem@sednyomda.hu

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@tk.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit
Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

TARTALOM

VÁLASZTÁSOK, VÁLASZTÓK

- *Tardos Róbert*: Az el nem ért és az elmért szavazók, a „bizonytalan” nem szavazók. 2022 esete a kétezres évek felől 7
- *Nagy Levente*: A választási reform dinamikája 38

POLITIKUSOK, POLITIKAI PERSZONALIZÁCIÓ

- *Pokornyi Zsanett–Barczikay Tamás–Bucholcz Panna*: Miniszterelnöki beszédek a koronavírus első két évében: egy közpolitikai elemzés 59
- *Kiss László–Ring Orsolya*: A Kádár-korszak „arcai”. Magyar politikusok médiareprezentációja 1957 és 1989/90 között 78

KÍSÉRLETI MÓDSZER A POLITIKATUDOMÁNYBAN

- *Körösényi András–Patkós Veronika–Plesz Bendegúz–Susánszky Pál*: Heresztetikai és retorikai stratégiák egy nyílt „framing” szituációban: elmélet és egy kísérleti kutatás eredményei 105

RECENZÍÓ

- *Bódi Mátyás*: Piketty és a két jobboldal dilemmája (*Amory Gethin, Clara Martínez-Toledano, Thomas Piketty: Political Cleavages and Social Inequalities: A Study of Fifty Democracies, 1948–2020*) 139

KÖNYVFIGYELŐ 147

ÖSSZEFOGLALÓK 151

Szerkesztők:

Szabó Andrea, (2014–, főszerkesztő 2019–)

Arató Krisztina (2019–)

Gyulai Attila (2022–)

Szerkesztőbizottság:

Szabó Márton (elnök)

Ágh Attila

Balogh István

Balogh László Levente

Bayer József

Boda Zsolt

Bozóki András

Csizmadia Ervin

Enyedi Zsolt

Ilonszki Gabriella

Körösényi András

Kurtán Sándor

Lánczi András

Pálné Kovács Ilona

Szabó Máté

Tóka Gábor

A folyóirat szerkesztői voltak:

Alapító szerkesztők:

Bozóki András (1992–1999)

Szabó Márton (1992–1994)

Szabó Máté (1992–1999)

Balázs Zoltán (2011–2012)

Boda Zsolt (2008–2018)

Csizmadia Ervin (2000–2013)

Fricz Tamás (1994–2013)

Kurtán Sándor (2000–2010)

Lánczi András (2000–2002)

Szűcs Zoltán Gábor (2014–2021)

VÁLASZTÁSOK, VÁLASZTÓK

Tardos Róbert

Az el nem ért és az elmért szavazók, a „bizonytalan” nem szavazók.
2022 esete a kétezres évek felől

Nagy Levente

A választási reform dinamikája

AZ EL NEM ÉRT ÉS AZ ELMÉRT SZAVAZÓK, A „BIZONYTALAN” NEM SZAVAZÓK

2022 esete a kétezres évek felől

Tardos Róbert

(ELTE Társadalomtudományi Kar)

*A tanulmány beérkezett: 2022. július. 22., opponálás: 2022. július. 26. – 2022. szeptember. 19.,
véglegesítés: 2022. október 6.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A 2022-es országgyűlési választás eredményei egy széles szavazóközönség számára sokszerűen cáfoltak rá a közvélemény-kutatási előrejelzések zöme által keltett várakozásokra. A tanulmány a szerepet játszó mérési problémákat próbálja felfejteni a mintavételi és nem mintavételi hibák egymással összefonódó szövedékéből. Analóg eseteket is felidézve a kétezres évekből, a korabeli kutatások tapasztalatait másodlagos elemzésekkel kiegészítve von le aktuális tanulságokat a 2021–22-es kampányidőszak szituációjára vonatkozóan. Ennek során a véleménynyilvánítás egy háromelemű (perzisztens, alulmondó, felülmondó) tipológiájának a felelevenítése is kiemelt szerepet kap. A torzításoknak a mintalefedéstől a szavazási készség és a pártpreferenciák félrebecsüléséig terjedő spektruma alapján a tanulmány egy összegző modellsémával és a feltételezett hibáknak az egyes politikai oldalakat érintő mértékével zárul, a lehetséges fejlesztési irányokat és azok gazdasági és politikai feltételeit, strukturális korlátait is érintve.

Kulcsszavak: közvélemény-kutatás ■ mérési hibák ■ választói viselkedés ■ véleménynyilvánítási tipológia ■ hibrid technikák ■ társadalmi tisztánlátás

BEVEZETÉS EGY ELSŐ VISSZAPILLANTÁSSAL

A 2022-es választás – mérések és traumák

A 2022. április 3-i választás eredménye, főleg az ismét kétharmados mandátumarány, szinte mindenkit meglepett – még azokat a kormányhoz közeli közvélemény-kutatókat is, akik egyébként hosszabb távon folyamatosan a Fidesz támogatottsági fölényét jelezték. A földcsuszamlásként ható győzelem okozta eufóriát az ellenoldalon csak azok traumája múlta felül, akik az előrejelzések alapján a tizenkét éves jobboldali, de legalábbis a kétharmados kormányzás végébe élték bele magukat. Hogy ezeket a felfokozott várakozásokat mennyi-

re táplálták maguk a közvélemény-kutatások, vagy azok kommunikációja, ez bizonyára vita tárgya lehet, azonban a szóban forgó megrázkódtatások jelenléte kétségtelen (nem véletlen a jelenség kapcsán szinte közhelyszerűvé vált „gyászmunka” kifejezés).

Pusztán az előzményeket, a megelőző választások eredményeit tekintve aligha alakulhatott volna ki ilyen várakozási szituáció. A Fidesz 2010-től 2018-ig háromszor szerzett kétharmados mandátumtöbbséget az országgyűlési választásokon, és az azt követő két (a 2019-os Európai Parlamenti és az önkormányzati) választás során is ötven százalék fölötti listás eredménnyel végzett. 2006 őszétől számítva mintegy tucatnyi (országgyűlési, EP és helyhatósági) választást és népszavazást nyert meg sorozatban, és a 2002-es országgyűlési választástól kezdve a listás eredménye végig negyven százalék fölött volt. Bizonyos szavazói fluktuációt is számításba véve, ez egy többé-kevésbé szokászerűen stabil, másfél-két millió fős törzsszavazói közönséget jelent, amely már önmagában megközelítette az ellenzéki tábor időről időre változó teljes – széttagolt vagy különböző formában szövetkezett – szavazóközönségét.

Nos, ismét igazolódott a papírforma – mondhatnánk, ha nem vennénk figyelembe, hogy a közvélemény-kutatások az országgyűlési választásokat megelőző egy év nagyjából felében, 2021 tavasza és ősze között¹ nem csak fej-fej melletti állást, de esetenként fölényes ellenzéki vezetést jeleztek. Persze az ilyen pártpreferencia-adatok inkább közhangulati, mint közvetlenül prognosztikus jelentőségűek, ahogyan erre indokoltan figyelmeztetett az aktuális hazai terrénumról nem sokkal a 2022-es választás előtt közös cikkben a választás-kutatás első vonalbeli három képviselője (Böcskei–Szabó–Závecz, 2022). Ezzel együtt, az ilyen típusú közhangulati előzmény, ha nem is elégséges, de szükséges feltétele egy-egy ellenzék felé forduló voksolásnak, és az is kétségtelen, hogy a szóban forgó közhangulati klímaváltozás jól magyarázható a szóban forgó időszak sajátosságai alapján. A jelen cikknek nem tárgya e szubsztantív kérdések behatóbb vizsgálata, mindenesetre könnyű olyan mozzanatokat felidézni, mint a pandémia harmadik nagy – és még többé-kevésbé oltás előtti – hulláma, a járvány okozta gazdasági visszaesésből kilábalás még korai szakasza, majd az ellenzéki pártok választási szövetségének egymást követő etapjai, betetőzve az előválasztási kampánnyal és az általa felerősített ellenzéki várakozásokkal. Más kérdés, hogy mennyire voltak realiztikusak a szóban forgó extrapolációk az adott időszak pártpreferencia-eredményei nyomán: ha meggyőződünk arról, hogy nem egy hirtelen utolsó napi (vagy akár utolsó heti) fordulat idézte elő a bekövetkezett újbóli, sőt a megelőző két választásnál is fölényesebb Fidesz-győzelmet, akkor nem kell-e a vonatkozó 2021-es pártpreferencia-adatokból is X százalékot leszámítolni az ellenzék oldalán? Bár a közvéleményt minden bizonnyal leginkább a választást többé-kevésbé közvetlenül megelőző mérések kudarca foglalkoztatja, a kutatás-módszertani, de akár

a tartalmi, sőt a pragmatikus politikai tisztánlátás szempontjából sem közömbösek a kutatások tágabb időbeli keretei.

Az említett X százalékot valójában csak becsülhetjük, jó esetben közelíthetjük a rendelkezésre álló információk alapján, azonban ennek a diszkontálásnak bizonyos értelemben nincs is nagy jelentősége. A Thomas-teoréma közel száz évvel ezelőtti megfogalmazása óta szociológiai, szociálpszichológiai közhely, hogy bizonyos tényállítások már az által elnyerhetik tényszerű jelentőségüket, ha valamely „szituáció meghatározása” során emberek jelentős csoportjai akként tekintenek rájuk. Bármennyire gyenge lábon álljanak is az objektívebb vizsgálódás fényében, mégis olyan következményekre vezethetnek, mintha sziklaszilárd talapzatra támaszkodnának. A szóban forgó jelenség közeli, de nem azonos a Merton (2002[1968]) által bevezetett „önbeteljesítő jóslat” elgondolás tárgyával; de semmivel sem kisebb a jelentősége, az „önpusztító jóslat” később fókuszba helyezett mechanizmusának. E fogalmi páros előbbi tagja pedig azzal az „utánfutó” hatással rokon, amely a győzteshez húzás közhangulati jelenségét modellezte, míg az „underdog” effektusként megjelenített utóbbi mozzanat a hátrányban lévő „gyengébb” fél melletti fokozott kiállással és mobilizációval, amelynek tapasztalatait a választási közvélemény-kutatások jelenségvilágában érhetjük tetten. Az egyedi mérésekből rövidre záró következtetések veszélyére figyelmeztető fenti cikk (Böcskei et al, 2022) ez utóbbi lehetőségről is hangsúllyal szólt az ideai választások előtt (ekkor már a – ha nem is biztos, de többé-kevésbé világosan kirajzolódó – Fidesz-vezetés közhangulati kontextusában). Ezek a mechanizmusok minden bizonnyal meghatározó jelentőségűek az aktuális rejtélyeket, s nem utolsó sorban a választási utóhatásokat illetően is.

Egy korábbi kudarc szakmai tanulságai: a 2002-es eset

De tegyünk egy lépést először visszafelé, a címben is jelzett kétezres évek felé. Nem csak azért, mert a hazai közvélemény-kutatások elmúlt három évtizedének néhány emlékezetes „fekete napja”-t tekintve a 2002-es országgyűlési választás volt az első jelentős eset, hanem azért is, mert a kudarcos méréseknek a történetek fényében való vizsgálata a mai szituáció számára is etalont jelentve példás komolysággal ment végbe. A közvélemény-kutatóknak a választást közvetlenül követő összefüggésén az – egyébként legközelebb, önmagában véve is igen jó közelítést produkáló – Mediánt vezető Hann Endre komoly szakmai önvizsgálat igényére szólított fel. A Gallupot képviselő Manchin Róbert a közvélemény-kutatások „fekete napja”-ról beszélt; érdemes azonban hozzátenni, hogy valójában igen törekeny demoszkópiai szituációról volt szó, amikor a versenyben élen álló felek a választást megelőző félév egészében fej-fej mellett álltak, és ezt a nagyon szoros helyzetet még tetézte a kampány utolsó heteinek

néhány váratlan fejleménye, olyan események, amelyeket az akkorra már erősen professzionalizált és médiaszerű kampánygyakorlat külön is kiélezett. Az utolsó hónapok méréseinek ide-oda hullámozása után az első forduló eredménye, a kihívó fél MSZP-nek a Fidesszel szembeni egy százalékos listás előnye és a partner SZDSZ éppen hogy bekerülése valóban nehezen prognosztizálható kimenetel volt. Tegyük hozzá, az intézetek helyzetét az akkor még érvényben lévő jó egy hetes közlési moratórium is nehezítette az első forduló előtt. Ehhez képest az utolsó hónapok nagyobb részt realisztikus eredményeket produkáltak, sőt az ominózus utolsó hónapban is nagyobb részt csak pár százalékos Fidesz-vezetést jeleztek.²

A kudarc okainak mélyére hatolva Angelusz Róbert (2002) a látens közvélemény jelenségkörét, a nyilvános és a privát vélemények szétválásának megjelenési formáit, és mindezzel összefüggésben a többségi és kisebbségi vélemények – makro vagy mikro szinten való – téves észlelésének, az ún. pluralizmus ignorancia különböző típusú aktuális megnyilvánulásait elemezte. A „csend-spirál effektus”-t megjelenítve, a kampány-időszakban maximális hangerőre kapcsolt kormányzati propaganda által fémjelzett kommunikációs klíma közepette az ilyen torzító befolyások az ellenzéki megkérdoztetek „elhalkulását” eredményezhették, azonban ugyanezeknek a választóknak a szavazástól való eltántorítását már nem feltétlenül váltották ki (sőt akár fordítva is történhetett). A korabeli szituáció nem mellékes eltérése volt a jelenlegihez képest a kétfordulós választási szisztéma, amelynek során a közvélemény-kutató intézetek a tanulságokat felhasználva, nem utolsó sorban az első forduló „helyes értékek”-et már megismerve, korrigálhattak az eljárásaikon. A fenti tanulmány maga is utal ezekre a korrekciós kísérletekre, például a Gallup részéről a rejtett véleményeknek további összefüggéseken keresztüli feltárásával (sőt hozzátehetjük, az intézet a két forduló között a települési közeg befolyásait is megcélozta egyes mikro-felvételeivel, Manchin, 2002).

A torzítások néhány „örökzöld” témája

Mielőtt arra tennék kísérletet, hogy a 2022-es tapasztalatokat a kétezres évek megfigyeléseire visszanyúlva vizsgáljam, néhány olyan megfontolást kell röviden érinteni, amely a publicisztikában visszatérően megfogalmazódott a téves előrejelzések indokaként, s amelyek ha valóban jelentős súllyal estek volna latba, gyakorlatilag szükségtelessé is tennék a további vizsgálódásokat. A legközvetlenebb – mondhatnánk ezen esetekben „örökzöld” – az utolsó napokban történt olyan változás lenne a választói preferenciákban, amelynek regisztrálását egy-egy felvétel többnapos átfutása gyakorlatilag kizárna. Ennek a szempontnak a súlyát részben az a körülmény kérdőjelezi meg, hogy 2022-ben nem merült fel olyan esemény, nagy horderejű váratlan fordulat, ami épp

a szóban forgó legutolsó napokra esett volna. Ami ténylegesen komolyan eshet latba, az ukrajnai háború és annak hazai lecsapódása, a választás másfél hónappal megelőzően vette kezdetét, és ha ezt az időszakot nem is a felvételek özöne kísérte, azért kellő számban voltak, hogy ennek a közvéleményben történt kihatásait már megjeleníthesse – valójában ezek sem utaltak olyan mértékű fordulatra, amely már megelőlegezte volna a választás eredményeit. De a választást követő (post-election) felvételek nyomán azok az első elemzések is (így Enyedi–Szabó, 2022), amelyek már a szavazási döntések keltéről is beszámolhattak, azt jelezték, hogy a voksok nagy része hosszabb távon „lehorgonyzott” szimpátiából következett, egyik vagy másik fél oldalán, és csak viszonylag kevesen döntöttek az aktuális fejleményeket is figyelembe véve az utolsó hónapokban, és különösen az utolsó napokban.

Egy másik ilyen érv a pártpreferenciák mérésének olyan torzulása, amely a felvételeket végző intézetek vélt politikai hovatartozása és az ennek nyomán történő szelektív válaszmegtagadás/rejtőzködés között állhat fent. Ez a feltételezés már a látens vélemények 2002-es kutatása során is hangot kapott (így Angelusz, 2002), és a rákövetkező évek vizsgálatai, módszertani tesztjei során többször is górcső alá került. Csak röviden érintve ezek eredményeit:³ bár az elemzések megerősítették, hogy léteznek olyan válaszadói szegmensek, amelyek követik a közvélemény-kutatások eredményeit, és az egyes intézetek politikai közelségéről is rendelkeznek – valós vagy kevésbé valós – tájékozottsággal, ezek száma nem éri el azt a nagyságrendet, amely az eredményeket jelentősen befolyásolhatná. A nagy nyilvánosság előtt megjelenő közvélemény-kutatások az időről időre elkészülő felvételek egészéhez képest bizonyára viszonylag nagyobb arányban kerülnek ki – a közkeletű besorolások szerint – az ellenzéki oldal irányából (szemben a kormányzati oldal nagyszámú ún. „belső mérés”-ével), és ez a látszat akár támpontot is nyújthatna az ilyen típusú magyarázatok számára. Valójában az előbbiekből korántsem volt kiolvasható az ellenzéki tábor olyan egyöntetű előnye a 2021 közepe táján, második felében, amely a „két tábor, két kutatási blokk, két közvélemény” jellegű vélekedés alapjául szolgálhatna.⁴

A következő fejezetekben először arra vállalkozom, hogy a 2022-es választások közvélemény-kutatási közeget és sajátos torzítási forrásait az elmúlt két évtized néhány metodológiai fejleménye és az elmúlt időszak közhangulati jellegzetességei alapján jellemezzem. Majd ezeket a főleg kvalitatív kifejtéseket egy kvantitatív szakasz követi, korábbi, főként a kétezres évek második feléből való kutatási adalékok másodlagos elemzéseivel, egy, a látens politikai preferenciákat, illetve a tényleges részvétel hiányát kiemelő, még Angelusz Róberttel kialakított véleménynyilvánítási tipológiát felhasználva. Ezeknek a korábbi adatokból származó eredményeknek a mai párhuzamok fényében való bemutatása után az összegzésben egy általánosabban is alkalmazható modell-sémát vázolok fel, amelynek alapján – kvantitatív és kvalitatív adalékokra is

építve – a 2022-es közvélemény-kutatási torzítások mérlegét kísérlem megvonni. A következtetések közt további metodológiai kutatásokra, a gyakorlatot is érintő fejlesztési irányokra teszek javaslatot.

HIBAFORRÁSOK ELSŐ VÁZLATBAN: FELVÉTELI MÓDOK ÉS HANGULATI KLÍMA – MA ÉS ANNAK IDEJÉN

A személyestől a telefonos felvételek felé – trendek és khatások

Ha a 2022-es felvételeknek a két évtizeddel korábbihoz képesti változásait tekintjük, technikai értelemben a legszembetűnőbb vonás minden bizonnyal a személyes felvételek szinte teljes visszaszorulása a telefonos és kisebb részben az online felvételi módokkal szemben. Igazság szerint ennek a fordulatnak már megvoltak annak idején is az előzményei a valószínűségi mintavétel klaszszikus hagyományain alapuló survey megoldásokat körülvevő feltételrendszer, a szociokulturális közeg fokozatos romlása nyomán (Angelusz–Tardos, 2009). Nem utolsó sorban gazdaságossági megfontolások vezettek a hazai viszonyok közt is az alternatív megoldások fokozatos térhódításához. Ezek közt az elsőként megjelent telefonos verziók különböző hátrányaival már a fenti tanulmány is foglalkozott, majd már kifejezetten erre a technikára koncentrálnva több empirikus egybevetéssel részletezve (Kmetty, 2012). Jelen szempontból nem is csak olyan mintavételi jellemzők, a lefedettség, az elérés terén jelentkező hátrányok említhetők itt, amelyek főként a reprezentativitás véletlen alapú hagyományos survey megoldásaival szemben jelentek meg (és amely eltérések a befogadói közegnek a személyes megkérdezést is utolérő romlása nyomán fokozatosan csökkentek). Azoknak a minőségi vonásoknak a gyengüléséhez is, amelyek ideális kérdezői kompetencia⁵ esetében a hagyományos interjú által nyújtott személyes interaktivitás és bizalom, s nem utolsó sorban a hosszabb időtartam által is lehetővé tett tartalmi beágyazás magasabb fokában ölthetett testet.⁶ A technicizálódás felé való elmozdulás (különleges esetként a teljesen gépesített felvételi típus) khatásai világosan mutatkoztak meg az olyan megnyilvánulásokban, mint a telefonos válaszadásnak a politikailag erősebben érdeklődő, s a választási részvétel iránt általában nagyobb hajlandóságot mutató szavazói szegmens felé történő koncentrációja. Másfelől sajátos módon az olyan tendenciában is, mint a konkrét voksok, a pártpreferencia kérdésében a „nem tudom”, esetleg az „erre nem válaszolnék” típusú válaszok igen magas, akár a megkérdezettek felét meghaladó aránya.⁷ És ha ez a két megnyilvánulás látszólag ellentmond is egymásnak, közös elemként a telefonos válaszadás erősebb klímaérzékenysége, ha nem is feltétlenül a kormányzati kommunikáció tartalmi, de a mindenkor „széljárás” iránti nagyobb fogékonysága említhető.⁸

A 2022-es eset egyik különlegessége a pártpreferenciával való rendelkezés teljes népességen belüli kiugró előfordulása volt a felvételek számottevő részében. A telefonos felvételek nagymértékű általánosságát és a voksolási szándék kinyilvánításának a korábbiakban jelzett alacsony gyakoriságát tekintve, ez kétségtelenül nem magától értetődő, ellentmondásosnak tűnő jelenség. Ahhoz képest, hogy a választási kampány közvélemény-kutatásai során milyen sok szó esett a pártot meg nem nevező „bizonytalanok”-ról, mennyit emlegették az ezzel kapcsolatos előrejelzési gondokat, rendkívül magasnak tekinthető a választást megelőző időszakban a pártpreferenciák kinyilatkoztatásának 75-80 százalék körüli, esetenként még magasabb aránya. Ez meglehetősen szokatlan jelenség a közvélemény-kutatások hazai, de alighanem nemzetközi gyakorlatában is, és arról a törekvésről tanúskodik, hogy minél több rejtőzködőnek, de ugyanakkor szavazni késznek is felszínre hozza a vélt pártpreferenciáját. Ez a törekvés elvileg csak helyeselhető, ha olyan „mellékhatások”-kal is járhat, amelyre részben deduktív jelleggel, részben korábbi kutatási eredményekre, módszertani elemzésekre támaszkodva hívom fel a figyelmet a jelen tanulmányban. Felidézem a pártpreferenciával kapcsolatos véleménynyilvánítás egy olyan tipológiáját (Angelusz–Tardos, 2006a), amely a részvételi és a voksolási szándék (illetve retrospektív jelzés) adatainak egybevetésével a megkérdozteteket három csoportba sorolta.

1. A legkevésbé problematikus (és általában leggyakrabban előforduló) a „perzisztensek” esete, akiknél a részvételi és a voksolási szándék kinyilvánítása szinkronban van egymással (az esetek általában kis részében ez a részvételi szándék és a pártpreferencia együttes hiányát is jelezheti).

2. Az „alulmondók”-é, akik magas részvételi hajlandóság mellett kevés konkrétumot árulnak el aktuális, illetve múltbeli pártpreferenciájukról (ahogy az említett korábbi telefonos felvételek esetében ez gyakori tapasztalat volt).

3. Végül a „felülmondók”, akik meglehetősen kérdéses részvételi hajlandóságuk mellett is (explicit vagy implicit módon kinyilvánított) pártszimpátiával rendelkeznek.

A 2021–22-es közhangulati klíma és a felfokozott ellenzéki várakozások új mozzanata

Ha a „felülmondás”-nak az „alulmondás”-t leváltó tendenciája ritkán került terítékre a 2022-es közvélemény-kutatások figyelmet érdemlő vonásai között, még kevésbé kapott reflektorfényt egy, az aktuális közhangulati klímával közvetlenül összefüggő és a közvélemény-kutatási eredményeket is sok tekintetben befolyásoló jellegzetesség, a győzelmi várakozások korántsem triviális alakulása. A tényező szerepéhez képest maga az erre irányuló („ki fog nyerni” típusú) kérdés is viszonylag kevés kutatásban szerepelt (vagy legalábbis ritkán

került az eredményekről szóló híradásokba). Bár e projekciós mozzanat szerepét általában nem vitatják, kétségtelen, hogy az eredmények értelmezése nem egyszerű, többfajta megfontolás figyelembe vételét igényli. Talán az az ellenérv a legkevésbé tartható, hogy ilyen kérdések kapcsán az emberek csak azt reprodukálják, amit a közvélemény-kutatások beléjük tápláltak.⁹ Ahogy az előzőekben már szó esett róla, viszonylag kevesen követik ezeket az eredményeket, és különösen kevesen kísérik figyelemmel ezek aktuális alakulását időről időre; igaz, különböző közvetítésekkel ezek a befolyások is leszivárognak a közgondolkodás különböző szegmenseibe. Lényegesebb azonban a mikro- és mezo-, illetve még tágabb környezetek aktuális atmoszférájának érzékelése, a mindennapi interakcióktól (mit mondanak a rokonok, a „szomszédok”) a kevésbé közeli csoportok („gyenge kötésű” ismerősök) viselkedéséből leolvasott benyomásokig, s persze nem utolsó sorban a politikai aktorok szerepléséig a különböző közéleti színpadokon (a magától értetődő győzelmet sugárzó magabiztosságtól a nagyfokú bizonytalanságot sugalló megnyilvánulásokig).

A kérdésre adott válaszok alapmegoszlása maga is figyelmet érdemel. Ha nem is közvetlenül azt tekintve, hogy ki nyerheti meg ténylegesen a következő választást, viszont annál érdekesebb a közvélemény aktuális klímája, annak egy fontos tünete szempontjából. Nem kevésbé lényegesek azonban azok a részletesebb eredmények – gondoljunk a pluralizmus ignorancia konceptuális elgondolásának egyes elemeire (Angelusz, 2002) –, hogy a különböző pártok, táborok hívei hogyan vélekednek, milyen reményeket fűznek a saját oldal győzelméhez. Így beszédes az a 2021. november közepi podcast,¹⁰ amely a Závecz Research aktuális felvétele nyomán számolt be a 2021 őszi előválasztás utáni győzelmi várakozásokról. Ahogy a csaknem fele-fele arányú megoszlás, úgy a kormánypárti és az ellenzéki szimpatizánsok csaknem egyöntetű „mi fogunk nyerni” típusú várakozása is a saját véleményközeg abszolutizálásához kapcsolódó ignorancia-esetek alapváltozatát jelenítve meg (ilyen szempontból szinte elhanyagolható az ellenzéki oldalon is mindössze tíz százalékot kitevő szkeptikus várakozás az adott pillanatban). Mindezzel gyakorlatilag szinkronban volt a pártpreferenciák akkor mért aránya (egymáshoz közeli megoszlással, a konkrét esetben négyszázaléknyi ellenzéki vezetéssel).

A közhangulati klíma aktuális érzékenységét és ehhez képest a győzelmi várakozások pártblokkokon belüli viszonylagos stabilitását jól érzékeltette az alig egy hónappal későbbi Medián-felvétel.¹¹ Bár a pártpreferenciáknak az előválasztás körüli helyzethez képest a Fidesz felé fordulása az eredmények szerint a szavazási szándékoknak csak néhány százalékát érintette (sőt a „biztos szavazók” körében továbbra is valamelyes ellenzéki előny mutatkozott), a „ki fog nyerni” kérdésben a Fideszre tippelők nagysága közel húsz százalékponttal lett már nagyobb, a kétharmados arányt is megközelítve. Bár a közvéleményben így közel háromszoros lett az ellenzékihez képest a kormánypárti

siker előrevetítése, az ellenzéki szavazók többsége nem vesztette el a reményét, ami a korábbi tapasztalatok fényében korántsem magától értetődő jelenség. S bár a választást megelőző további hónapok már nem bővelkedtek hasonló adatközlésekben, mivel jelentős fordulat a pártpreferenciákban terén sem következett már be (ahogy az előzőekben azok több-kevesebb stabilitásáról az utolsó időszak kampányfejeményei, s nem utolsó sorban az ukrajnai háború kapcsán is szó esett), nincs okunk feltételezni, hogy a várakozások fenti min-tázatát illetően jelentős változás történt volna.

Az időben visszatekintve, a 2010-es választás, illetve az azt megelőző időszak azért is érdemel figyelmet, mivel ez egyike volt az 1990-es rendszerváltást követő nagyhatású „kritikus választások”-nak,¹² és nem utolsó sorban azért is, mivel a Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány Magyar Választáskutató Program (DKMKA MVP) révén a korábbi választások közül az egyik utolsó alkalomként erre vonatkozóan áll rendelkezésre a szóban forgó kérdést is felölelő sokrétű adatbázis. Közös elem a 2022-es választással összevetve a Fidesz-szavazatok valamennyi választást tekintve legmagasabb, az ötven százalékot egy-két százalékkal meghaladó listás aránya is. Ezzel azonban be is fejeződik a közös elemek sora, legalábbis az adott kérdés szempontjából. Nem csak a választást közvetlenül megelőző kampányidőszakban, de egy évvel korábban, a 2009 májusi EP-választást megelőzően is csaknem egyöntetű volt az akkor ellenzéki Fidesz befutásával kapcsolatos várakozás, úgy, hogy az akkor kormányon lévő baloldali, illetve liberális szavazói körön belül is csak egy alig egyharmados kisebbség bizakodott a folytatásban. (Túlmenne az adott kereteken a vonatkozó közhangulati részletek taglalása, mindenesetre a 2006-os választást követő fejlemények egész sora hosszabb távon is az ilyen jellegű várakozásokat kondicionálta.) Sőt néhány évvel korábban, 2005 közepén, az MSZP–SZDSZ-kormányzás aktuális közhangulati mélyrepülése közepette végzett felvétel is a baloldali-liberális tábor várakozásainak meglehetősen törekenységére utalt (akkor alig haladta meg köztük az ötven százalékot a 2006-ban végül bekövetkezett ismétlést remélők hányada, szemben az ellenzéki Fidesz-szavazók csaknem egyöntetű bizakodásával szemben)¹³ Ezekhez a másfél évtizedet átfogó előzményekhez képest kétségtelenül jelentős mozzanat a többségében ezúttal is baloldali és liberális szavazókat magába foglaló ellenzéki tábor várakozásainak több-kevesebb eltökéltsége a 2022-es választást megelőző jó félév során.¹⁴ Felmerülhet a kérdés: ha a pártpreferenciákat illetően is számottevő felülbecslést tételhetünk fel hosszabb időn keresztül az ellenzéki tábor oldalán, nem érinthette-e ugyanaz a szóban forgó várakozásokról szóló adatokat. A pártpreferenciák és várakozások szoros kapcsolatát tekintve erre csak igen lehet a válaszuk, legalábbis ami az össznépeséget, az erre vonatkozó alapmegoszlásokat illeti. Kevésbé kell viszont az egyes táborokon belüli pozitív várakozások, a saját esélyek magasra értékelésének tendenciáját kétségbe vonnunk. Például az ellenzéki oldalt

tekintve arra gondolnunk, hogy a baloldali és liberális szavazókon belül is az eltökéltebbek, erősebben bizakodók kerültek volna a mintába. Bár a választási eltökéltség és pozitív várakozás minden bizonnyal ez esetben is a kutatásokban való részvétel irányában hatott, a véleményhiány, a ki nem nyilvánított szavazási szándék esetében a felvételek számottevő része a pártpreferenciaelemzések bázisát ezek felé a válaszadói csoportok felé is igyekeztek bővíteni, amely viszont valamelyest ellensúlyozhatta is a pozitív várakozások egyöntetűségét az adott tábor leghatározottabb szavazói magjának oldalán.

A táborokon túl: az „egyéb” pártok, új formációk szerepe

A 2022-es sajátosságok számba vétele egy olyan mozzanattal zárulhat, amely ugyan szintén nem egészen egyedi, kiugró jelenség, de az elmúlt évtizedben nem is volt megszokott, és minden bizonnyal szerepet játszott az előzetes mérések torzulásában: a nagy blokkokon kívüli „harmadikok”, a nagyrészt újonnan megjelenő kis pártokra összesen viszonylag magas, tíz százalékon felüli szavazati arány jutott. Ez mindenképpen magasabb volt, mint ahogyan a választást megelőző hónapok felvételeivel számoltak (többnyire öt-hat százalék körül mozgott az összesített becslés, a hét-nyolc százalékos értékek csak egy-egy felvétel esetében fordultak elő).¹⁵ Amellett, hogy a korábbi időszakban a kis pártok (komolyabb háttérrel vagy anélkül, akár tucatnyi létszámban is) többnyire csak néhány százalékos összesített eredményt értek el, az előzetes kalkulációkban valószínűleg az a várakozás is szerepet játszott, hogy a két nagy blokknak a választás színpadán való megjelenése olyan vonzerőt jeleníthet meg a különböző pártok közt ingadozó, bizonyos fokig elkötelezetlen szavazóközönségben, amely nagy részüket e két blokkba tagolja. Azok a tapasztalatok, amelyeket a korábbiakban a véleménynyilvánítás és részvételi hajlandóság különböző típusairól szerezhettünk, a kis pártok potenciális közönségéről is adalékokat nyújthatnak a következő elemzések során.

Szorosan összefügg az „egyéb” pártok alulbecslésével a 2018-ban még mintegy húsz százalékos Jobbik szavazati hozamának felülbecslése, de az ellenzéki összefogás választási megjelenése és a kampányidőszakban a pártpreferencia-felvételeknek is erre fókuszálása miatt ez a mozzanat kevésbé nyomon követhető. Sokszor el is mosódik ez a tényező az ellenzéki szavazók „kilencszázezer fős lemorzsolódásának” sommás megállapításán belül, holott ennek a mennyiségnek – ha pontosan meg nem is jelölhető – minden bizonnyal számottevő része az erősen heterogén Jobbik-tábor leolvadásához, és a választásokon történt szétszavazásához (részben otthon maradásához) kapcsolható.¹⁶ A vizsgált mérési torzításoknak ez alighanem az egyik legnagyobb komponensét adta, amelyhez szintén a korábbi vizsgálataink preferencianyilvánítási

tipológiájának alkalmazása és a jelen szituációhoz kapcsolt értelmezése nyújthat támpontokat.

Kontextuális sajátosságok, települési klíma

Az adott időszakon belül is komolyabb kilengéseket megjelenítő, de egyes pontokon határozottan ilyen irányba mutató közhangulati klíma mellett azoknak a kontextuális vonásoknak a szerepéről is szólni kell, amelyek ugyan nem egészen új keletűek, de bizonyos fokig még tovább erősödve támogathatták a jelzett klímahatások érvényesülését. Tekintsük először a leginkább tényszerű adatokat, a 2022-es választási statisztikákat, a lehetséges szociodemográfiai közjeg jellemzők közül az egyes településtípusokról rendelkezésre álló adatokat.¹⁷ Hogy ismét a Fidesz szempontjából egészében hasonló eredményt produkáló 2010-es választás legyen az összevetés első számú kiindulópontja: a már akkor is jelentős területi eltérések még csak kb. 12 százalékpontos eltérést jelentettek a győztes párt szavazatait tekintve a főváros és a községek között, 2022-re ez a különbség több mint 20 százalékpontra nőtt.¹⁸ Ezek az adatok részben visszaigazolják azokat a 2021–22-es közvélemény-kutatási eredményeket,¹⁹ amelyek az egyes településtípusok szerint is feltűnően nagy eltéréseket vetítettek előre, nem utolsósorban a községekben kétharmad közeli Fidesz-pártpreferenciával összefüggésben.

Ehhez képest kevésbé igazolódtak a fővárosra, részben nagyobb vidéki városokra vonatkozóan a csak egyharmad közeli Fidesz-szavazóra vonatkozó jelzések (a választási adatok szerint a fővároson belül is csak a legerősebb baloldali-liberális erődnék számító XIII. kerületben alakultak így az eredmények). Azonban a kutatásokban vázolt kivételesen nagy szociodemográfiai eltérések mégis sokat mondanak az aktuális közeghatásokról. Ha a fővárosban esetleg az adott időszakban sem közelítette a hatvan százalékot az ellenzéki szavazók aránya (2022 áprilisában a főváros egészében ez kevéssel az ötven százalék alatt, főként a belterületi körzetek esetében – az említett kivételes körzettől eltekintve – kevéssel ötven százalék felett maradt), ez a főváros jelentős része és egyes vidéki nagyvárosok esetében így is dominánsan ellenzéki közeget jelentett. További szubkulturális környezeti elemeket bekapcsolva, a szóban forgó milióhatások még pregnánsabban jelenhetnek meg. Az említett 2021 decemberi Medián közvélemény-kutatás során az életkor és az iskolai végzettség szerint a lakóhelyihez hasonló nagyságrendű eltérések mutatkoztak, az ellenzéki szavazóknak a fiatalabb korcsoportok és a magasabban iskolázottak közötti dominanciájával. Még ha vélhetően (a településtípusok esetéhez hasonlóan) ezek az eltérések nagysága az adott időpontban sem érhettek el a mérések által jelzett különbségeket, a szóban forgó jellemzők kombinációja már olyan lakóövezeti-társadalmi környezeteket, nagyobb méretű szociokulturális szegmenseket rajzol körül (mint például a nagyvárosi magasban iskolázott fia-

taloké, például az egyetemi hallgatóké), ahol nem csak többségi jellegű az ellenzéki pártszimpátia, hanem akár a magától értetődés jegyeit hordhatja az adott közegben. Ha az adott kontextusban „kisebbségi” kormánypárti szavazók véleményváltozását ez aligha vonta is maga után, arra (különösen az ellenzéki klímaáramlatok csúcspontjain) alighanem hatással lehetett, hogy kerüljék a politikai tárgyú közvélemény-kutatásokat, legalábbis azok választási jellegű témaköreit.²⁰

Kieső mérési közegek

Azonban a kontextushatásokkal kapcsolatban lehetséges torzítások ezzel nem értek véget a településtípusokkal összefüggésben; részben mintavételi jellegű, lefedési problémák is felmerülnek, amikor a községeken belüli további bontásokról, az 1000 fő alatti vagy csak pár száz fős aprófalvak és a néhányezer fős települések összehasonlításáról van szó. Azt már a választási részvételről a kilencvenes évekből való kutatásaink is jelezték (így Angelusz–Tardos, 2005), hogy az aprófalvakban a választási részvétel (a szomszédsági méretekkel és közvetlenebb társadalmi-hálózati kapcsolatokkal összefüggésben) többnyire számottevően magasabb és a nagyvárosi szinteket is megközelíti vagy meg is haladja. Legalábbis a személyes kérdezési verziókra vonatkozóan, a reprezentáció problémáival foglalkozó módszertani tanulmányunk (Angelusz–Tardos, 2009) is jelezte a kislétszámú falusi népességcsoportokkal kapcsolatos lefedési problémát.²¹ Azóta viszont egyre nyilvánvalóbbá vált a szóban forgó kontextuális jellegzetességnek nemcsak választási és – az elérés értelmében – demoszkópiai részvételi, hanem a pártpreferenciákra is kiható összefüggése is. Ha a községekben túlnyomó a Fidesz-fölény, ez még inkább így van az aprófalvak esetében (a rendelkezésre álló adatok szerint az 500 főnél kisebb településeken már 2010-ben is megközelítette a kétharmadot – az akkor még ellenzéki – Fidesz-támogatók aránya (közel tíz százalékpontnyi eltéréssel a nagyobb községekhez képest), mostanra ez már a hetven százalékos zóna közelébe ért.²² A személyes adatfelvételek esetében ez biztosan pótlólagos problémát jelent a pártpreferenciák becslésének oldalán; egyelőre kérdéses viszont, hogy a felvételeknek a telefonos irányba történt elmozdulása hozott-e valamilyen változást a szóban forgó elérési torzulás kiküszöbölésének irányában. Mindenesetre az aprófalvas népesség minden fogyatkozás ellenére továbbra is jelentős, a népességen belül több százaléknyi részaránya súlyt ad ennek a torzítási lehetőségnek.²³

Az aprófalvak lefedési problémája egy általánosabb módszertani kérdést is felvet: mennyire oldható meg az ilyen típusú mintavételi deficit átsúlyozással, esetleg az imputálás valamilyen válfajával. Bár kellő minőségi információk birtokában nem kizárt a megfelelő megoldás, a rutinszerű szociode-

mográfiai háttér adatok felhasználásával erre kicsi az esély. Például a legdurvább módon, az egyéb községi válaszadók helyettesítő szerepével épp az a – csak részben egyéni szintű – jellegzetesség esik ki, amelyet a viszonylagos szomszédsági zártság, illetve hálózati sűrűség rejt magában a választói magatartás egyenirányítása terén. A tulajdoni és lokális hatalmi viszonyok által is beágyazott politikai integráció (Szabó–Gerő, 2020) épp az ilyen típusú kistélepüléseken juthat legteljesebben érvényre, a történeti útfügges számos elemével is kísérve.²⁴

MÁSODLAGOS ELEMZÉSEK TIPOLÓGIAI ADALÉKOKKAL A KÉTEZRES ÉVEKBŐL. A TORZÍTÁSOK MINTAVÉTELI ÉS NEM MINTAVÉTELI FORRÁSAI

Demoszkópiai és választási részvétel – kongruens és inkongruens szegmensek

2006 és 2009 között Angelusz Róberttel négy módszertani tanulmányban vizsgáltuk a mintavételi és nem mintavételi hibák különböző forrásait, ebből három közvetlenül kapcsolatos a jelen tárggyal.²⁵ Két cikk (Angelusz–Tardos, 2006b és 2009) az elérhetőség és a válaszadói készség erős és gyenge közegeivel, a demoszkópiai reprezentativitás, egy pedig (Angelusz–Tardos, 2006a) a véleménynyilvánítás és az attól való tartózkodás, az esetleg rejtőzködés problémáival foglalkozott. Voltaképpen háromféle mozzanatról van szó, amelyek között azonban nincs merev határ: az eléérés, a válaszadói készség és a részvételi hajlandóság bizonyos értelemben egy töről fakad, amennyiben valamennyi komponens esetében meghatározó szerepet játszik részben egyfajta státustudat és (részben interiorizált, részben külső elvárások által diktált) normatudatosság a megnyilatkozási, illetve a szavazási készség oldalán. A közéleti-politikai érdeklődés magas és alacsony szintje is olyan tényező, amely hasonló jelleggel befolyásolja a részvételi, aktivitási készséget mindhárom vonatkozásban. Nem kevésbé lényeges, és a mérési torzítások szempontjából különös figyelmet érdemlő mozzanat azonban az egyes tényezők közti inkongruencia, amelynek különböző válfajai, ha más-más jelleggel is, egyaránt szerepet játszhatnak a téves becslésekben.

A mintavételi tényezők oldaláról, az elérési problémák felől kezdve, az egyik legszembetűnőbb inkongruenciát az az eltérés képezte (ahogy a továbbiakban is), ami a nagyvárosi magas státusú válaszadók nehéz elérhetősége és az utóbbiak szokásosan magas választási részvétele között húzódik. A kieső címetek kísérő mini terepfelvételek a városias vagy vidékies lakóhelyi környezetet (és az ezzel kapcsolatos biztonsági percepciót) jelezték alapvető választóvonalként.

Sőt, panelfelvételből származó tapasztalatok azt jelezték, hogy ha sikerült is elérni a magasabb státusú válaszadókat, a lemorzsolódás ebben a körben rendre magasabb volt, mint az alacsonyabb szociokulturális szinteken. Noha a mostani problémára, a baloldali, liberális szavazók felülbecslésére ez nem ad közvetlen útbaigazítást (sőt, első megközelítésben inkább az ellenkezőjét sugallja), mégis a nagyvárosi válaszadói szegmens demoszkópiai labilitására és (a politikai klímahatást is figyelembe véve) nagyobb fokú kontextuális érzékenységre utal. A személyes (bal-jobb) politikai-ideológiai orientáció és a települési (bal-jobb) milió együttes hatását figyelembe vevő többváltozós elemzések a 2003-as adatok alapján szignifikáns összefüggést mutattak (Angelusz–Tardos, 2006a). De egy 2005-ös (akkoriban is erősen megosztott országos véleményklíma melletti) felvételből származó eredmények is azt jelezték, hogy妊娠ansan jobboldali településeken a jobboldali szavazók lényegesen nagyobb arányban jelentek meg a pártpreferenciájukat határozottan kinyilvánítók között, mint a politikai miliójüket tekintve baloldali jellegű településeken.

Bár az elérési jellemzők kétségtelenül változhattak a telefonos közvéleménykutatások térhódításával, a kétezres évek felé a személyes és a telefonos felvételi módok kedvező és kedvezőtlen lefedési közegeiről megfigyelt tendenciák szerint a nagyrészt aktív középkorosztályok, valamint különböző peremhelyzetű, underclass jellegű csoportok egyaránt az utóbbi szegmensek közé tartoztak (Angelusz–Tardos, 2009). Ezek a csoportok nagyrészt már akkoriban és ma is inkább a jobboldal táborát bővítik (és akkor még nem volt szó a közmunkások erős helyi kontroll melletti, pulzáló nagyságú, de a legutóbbi években is százezres nagyságrendű csoportja, illetve az aprófalvaknak az előzőekben már tárgyalt, szintén nem elhanyagolható méretű választóközönségéről.)

Hagyományos „nagy” és feltörekvő új pártok: mérési útfüggés és módhatások

A DKMKA MVP a 2008-as három igenes népszavazás kapcsán végzett felvételegyüttese adott először lehetőséget három felvételi mód, személyes, telefonos és online kérdés együttes alkalmazására és a felvételi mód szerinti összehasonlítására (Angelusz–Tardos, 2009). Mind a részvételi hajlandóságot, mind az igen/nem szavazati arányt a személyes felvétel közelítette meg legjobban, míg a szavazási készséget a telefonos felvétel, a nemmel szavazók arányát az online felvétel becsülte leginkább felül (de a telefonos felvétel is közel kétszer annyi nemmel szavazót becsült, mint amennyi végül realizálódott). Az elvégzett többváltozós elemzések szerint a felvételi módok szerinti szignifikáns eltérések az igen/nem szavazatokat tekintve csak részben voltak visszavezethetők az egyaránt jelentős hatást gyakorló iskolázottsági és életkor, illetve a

legbefolyásosabb személyes politikai-ideológiai (bal-jobb) önbesorolási tényezőre.

A szóban forgó összehasonlítások sorában a korabeli pártpreferenciák felvételi mód szerinti eredményei is tanulságosak. Bár már jelentős mértékben a Fidesz irányába tolódva el, mind a személyes, mind a telefonos kérdezés a két „hagyományos nagy párt”, az MSZP és a Fidesz dominanciáját jelezte, az egyéb pártoknak csak tízszázaléknyi részesedést hagyva. Az online felvétel viszont szinte megelőlegezte a két évvel későbbi országgyűlési választás eredményét, a két „hagyományos kis párt” az MDF és az SZDSZ mellett az akkori „egyebeket” is beszámítva az online pártpreferenciáknak mintegy harmadát felelelve (tegyük hozzá, az olyan hamarosan befutó pártok, mint a Jobbik vagy az LMP, akkor éppen csak megszületve még az „egyebek” közt foglalt helyet).

Bár az internet elterjedése, illetve az online tájékozódás akkori hazai szintje az online felvételi módot az idő tájt még szűk keretek közé szorította, legalábbis utólag visszapillantva, mégis fontos jelzésekkel szolgált a pártpaletta újjárendeződésére vonatkozóan egy politikailag viszonylag érdeklődő szavazóréteg keresleti oldalát tekintve. A személyes és telefonos kérdezési módok „útfüggő” korlátjai, az adott értelemben vett konzervativizmusa már a 2009-es EP-választás kapcsán is világossá vált, amikor a Jobbikra leadott 15 százaléknyi szavazatnak fele, sőt harmada is éppen csak felszínre került a megelőző felvételek során. Ez a 2002-eshez mérhető előrejelzési kudarc kisebb mértékben a 2010-es választás során is megismétlődött, az akkor már csak képletesen „két nagy” mellett a további pártok, mindenekelett az újak, a Jobbik és az LMP szavazatarányának alulbecslésével. A DKMKA MVP választás-kutatási program keretében e választás kapcsán is sor került a fenti három felvételi mód párhuzamos alkalmazására, s ahogy a továbbiak még visszatérnek rá, az online kérdezési forma bőven bevonta az új pártok szavazóközönségét. Meg kell jegyezni, az internetes tájékozódás korabeli szintje mellett az akkoriban rendelkezésre álló átsúlyozási lehetőségekkel is csak a szavazóközönség korlátozott lefedésére volt alkalmas.²⁶

A pártpreferencia nyilvánítás háromosztatú tipológiája és másodlagos elemzései

A 2010-es felvételsorozat másodlagos elemzése a fentiekben már érintett pártpreferencia nyilvánítási tipológia (lásd Angelusz–Tardos, 2006a) további időszakra és felvételi módokra terjesztette ki. Ez mindenekelett a telefonos felvételek esetében kiugró tendenciát, a pártpreferenciák nyílt kifejezésétől való tartózkodást jelenítette meg pregnánsan.

1. táblázat. Pártpreferencia nyilvánítási tipológia 2003 és 2010 között, felvételi módok szerint (százalékban)

	2003		2005		2010	
	személyes	személyes	személyes	telefonos	online	
„Perzisztensek”	70,8%	71,5%	75,3%	47,6%	79,8%	
„Alulmondók”	24,2%	19,2%	16,5%	51,7%	14,5%	
„Felülmondók”	5,0%	9,2%	8,3%	0,6%	5,8%	

Jóllehet a pártpreferenciát illetően a részvételi készséghez képest tartózkodóbb „alulmondók” aránya minden esetben számottevően meghaladta a kedvenc pártokról inkább, a tényleges részvételtől visszafogottabban nyilatkozó „felülmondók” arányát, ez a rés a telefonos felvétel esetében oly mértékben kitérült, hogy adott esetben a (preferenciát és részvételi készséget illetően kongruens) „perzisztensek”-ét is meghaladta.

Az online felvételen belüli panelsorozat a tipológia érvényességét illetően további egybevetésekre is alkalmat adott. Így a választás előtti felvétel alapján kialakított tipológiának a választás utáni adatokkal való egybevetése szerint nem csak a „perzisztensek”, hanem a más szempontból bizonytalanabb, vagy legalábbis visszafogottabb „alulmondók” is 90 százalék fölötti arányban vettek részt a 2010. áprilisi választáson, míg a szimpátiájukról határozottabban nyilatkozó „felülmondók” között a kétharmados hányadot sem érte el a részvétel. Az pedig az előzőek alapján talán már nem meglepetés, hogy az új pártokra, a Jobbikra és az LMP-re szavazók aránya az „online perzisztensek”-en belül is magas értékekhez képest a másik két véleménynyilvánító típus, s különösen a „felülmondók”-on belül fordult elő jelentős gyakorisággal.

Ha a feltörekvő új pártok „in statu nascendi” megragadására a személyes felvételi mód a szóban forgó tapasztalatok szerint kevésbé is alkalmas, a véleménynyilvánítási tipológia alkalmazása azonban ezen a téren is lehetőségeket villantott fel, itt is a longitudinális lehetőségek kihasználásával. A DKMKA MVP 2008–9-es (2008-ban háromezer főről induló, majd a lemorzsolódást a 2009-ben új kontingenssel pótló) panelfelvétele nyújtott alkalmat a szóban forgó másodlagos elemzésekre. A mintában maradó paneltagok esetében a tipológia alkalmazására mind a 2008-as, mind a 2009-es felvétel alapján sor került, míg a lemorzsolódó, illetve a mintapótló szegmensek esetében értelemszerűen a 2008-as, illetve a 2009-es felvétel alapján. Az összevetés alapja ezúttal a 2006-os retrospektív pártvoks, illetve a 2008-as, valamint a 2009-es aktuális pártpreferencia, ezeknek típusonkénti alakulása (az adott szempontból lényeges mozzanatok kiemelése érdekében az érdemi válaszokat az akkori meghatározó szerepű MSZP-re és Fideszre, valamint összevontan az egyéb pártokra koncentrálva).

2. táblázat. 2006-os retrospektív voksok és 2008-as, illetve 2009-es pártpreferenciák a 2008–9-es panel szegmensek preferenciailvántási típusai szerint (százalékban)

	2008						2009									
	paneltag 2008_09			lemorzsolódó (08)			paneltag 2008_09			mintapótló (09)						
	per- zisz- tens	alul- mon- dó	felül- mon- dó	Total	per- zisz- tens	alul- mon- dó	felül- mon- dó	Total	per- zisz- tens	alul- mon- dó	felül- mon- dó	Total				
retr. voks 2006	Fidesz	57,8	26,0	23,9	53,1	58,4	32,9	28,6	54,4	56,3	29,2	47,2	53,0	27,3	55,3	51,6
	MSZP	35,7	60,6	63,0	39,4	35,2	54,3	65,1	38,7	36,0	62,8	49,1	39,4	35,3	59,6	37,8
	egyéb	6,5	13,5	13,0	7,5	6,4	12,9	6,3	6,9	7,8	8,0	3,8	7,6	10,6	13,1	6,4
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	886	104	46	1036	784	70	63	917	926	113	53	1092	870	99	47	1016
pref 2008/ 9	Fidesz	64,7	63,6	44,3	62,3	63,8	63,9	51,6	62,0	64,4	84,8	58,1	64,5	63,1	72,7	63,1
	MSZP	26,8	27,3	38,5	28,1	26,0	27,9	36,3	27,7	23,3	6,1	28,0	23,2	24,0	9,1	20,9
	egyéb	8,6	9,1	17,2	9,6	10,2	8,2	12,1	10,4	12,2	9,1	14,0	12,3	13,0	18,2	13,7
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	923	33	122	1078	823	61	157	1041	908	33	93	1034	864	33	86	983

Hogy az áttekintés során először a korabeli közhangulati klímát és a vélemények mozgásának főbb tendenciáit érintsük, e tekintetben már a teljes mintákra vonatkozó alapmegoszlások is sokat mondóak. Ha az előzőekben a 2003 és 2006 közötti felvételeket tekintve még két nagy tábor között erősen megosztott, ugyanakkor kiegyensúlyozott közvéleményről beszélhettünk, ez már 2008 közepére (a három igenes népszavazást követő hónapokra, a szóban forgó panelvizsgálat első hullámának idejére) ugyan még kétosztatú, de alapvetően domináns jellegű véleménymegoszlásba ment át a Fidesz javára. Részben a retrospektív voksok is tükrözték ezt az eltolódást: kisebb mértékben az MSZP-re leadott 2006-os szavazatok apadása, s erősebben a Fideszre szavazás (mintegy tíz százalékpontnyi) felülbecslésének nyomán. Mint a vélemény típusok szerinti bontások is érzékeltetik, ezek az eltolódások nem feltétlenül a válaszadók szelektív/adaptív emlékezetéhez, hanem már maga a válaszadói hajlandóság ilyen irányú átrendeződéséhez is kapcsolható. Leginkább a különböző panel szegmensek „alulmondói” jelenítették meg a vélemény nyilvánítás elhalkulásának, a többségi trendhez képesti háttérbe húzódásnak a tendenciáját: míg 2006-ban többségben az MSZP szavazói voltak köztük azok, akik pártpreferenciájukról a kutatás során megnyilatkoztak, a 2008-as, majd még inkább a 2009-es felvétel időpontjára – ismét e típusnak azon a kisebbségén belül, akik az aktuális preferencia kérdésében a véleményüket kinyilvánították – már a Fidesz támogatása került egyértelmű többségbe. Ezek a véleményfluktuációk különösen szembeűnőek a „perzisztensek” típusának a konkrét pártpreferenciákat tekintve igen stabil véleménymintázatához képest (az utóbbi esetben akár a 2006-os retrospektív voks és a 2008-as, illetve 2009-es pártpreferenciákat, és még inkább a 2008 és a 2009 közötti eltéréseket tekintve igen mérsékeltek voltak az elmozdulások).

Míg az „alulmondók”-at egyfajta óvatosság, fokozatosság jellemzi mind preferenciájuk módosításában, s még inkább kinyilvánításában (ahogy szemben a „felülmondók”-kal, ez többnyire baloldali 2006-os voksolási irányuk még 2009-re is jellemző felidézésében is megjelenik),²⁷ addig a „felülmondók” a legrugalmasabban fluktuáló, az új trendekhez leginkább adaptálódó típust jelenítik meg a különböző szegmensekben. Ez az a típus, amelyet a részvételi viselkedésre fókuszáló elemzéseink nyomán a „fenntartásos szavazók”-nak mind a szavazást, mind a konkrét voksolást az utolsó pillanatig mérlegelő csoportjához hasonlíthatnánk (lásd Angelusz–Tardos, 2005), azonban az adott instrumentális beállítódás alapján a Dalton-féle szavazói tipológia (Dalton, 2013) politikailag érdeklődő, ugyanakkor alapvetően pártsemleges („apartisan”) csoportjával is rokoníthatjuk. Ha a szóban forgó ambivalens szavazói attitűdök okán ez e típushoz tartozók tagjai nem is talpkövei a hosszabb távú véleménymintázatok körvonalazásának, az új véleményáramlatok, a létrejövő politikai preferenciák megragadásában alapvető szerepük lehet. Bár az „alulmondók”-hoz hasonlóan az uralkodó véleménymozgások adott szituációja nyomán ők

is az MSZP felől indultak és tartottak a Fidesz felé, azonban ez a mozgás részben már 2008-ban és 2009-ben még inkább az akkor vezető ellenzéki erőtől is eltérő egyéb pártok irányába tolódtak el részben – ha ennek során még nem is annyira a Jobbik és az LMP új pártjainak szavazói megjelenését, inkább egy ilyen irányú fogadókészség jelenlétét érzékeltetve. Az adott tendencia erősebben volt megfigyelhető a mintába frissen belépett mintapótló csoport, mint a régi paneltagok „felülmondói” esetében, akik – feltehetően a véleménystabilitást felerősítő panelhatás következtében is – kevésbé mozdultak ezekre az újabb hatásokra. (Ennek a fokozott válaszdói rugalmasságnak jele az is, hogy a 2009-es mintapótló szegmens „felülmondói” között már a 2006-os MSZP-s retrospektív voks is a Fidesznek adta át a helyét.)

A tipológiai eredmények néhány aktuális implikációja

Felmerül a kérdés, mindez hogyan vonatkozatható a 2022-es szituációra? Természetesen nagyrészt nem – tehát nincs szó arról, hogy az akkori MSZP-t a mostani baloldali táborral helyettesíthetnénk be, inkább a fordítottjáról van szó. Ha az akkori közhangulati trend mellett például az akkori „alulmondók” meghatározó tömbje az MSZP mögül fokozatosan kihátrálva a tartózkodók és nem kis részben a Fidesz felé vett irányt, a 2021–22-es körülmények között hasonlóra aligha került sor; a választási tapasztalatok arra utalnak, hogy a baloldali, illetve liberális szavazók nagyrészt leadták voksukat az ellenzéki koalícióra. (Persze az elmúlt választási ciklusok során történhetek ilyen jellegű mozgások is, azonban nem egy-egy választásra koncentrálódva, esetenként viszonylag kis létszámban, és nem egyszer kerülő úton, például a Jobbikon keresztül.) Viszont a 2021-es közhangulati klíma és a települési milió együttes hatása a Fidesz-holdudvar egy nem jelentéktelen külső gyűrűjére és a Jobbik szavazók még számottevőbb részére hathatott a kétezres évek fenti kutatási tapasztalataihoz hasonló jelleggel. Persze óvakodni kell a túlzott spekulációktól; bár elvben a jelen helyzetre vonatkozóan is alkalmazni lehetne, a mai felvételek jelentős része esetében valószínűleg a szóban forgó tipológia kialakításához szükséges adatok nem állnak rendelkezésre.²⁸ Annnyit azonban megkockáztathatunk, hogy 2021 közepén és az előválasztás táján az ellenzéki fellendülés klímájában nem kevés Fidesz-szavazó jelenhetett meg (a vonatkozó kutatási adatok híján legalábbis képletesen szólva) az „alulmondók” csoportjában, szavazási szándékuk tárgyát a demoszkópiai nyilvánosság elől talonba helyezve. Míg a Jobbikra szavazók meghatározott része (ismét csak képletesen) a „felülmondók”-nak lett része – konkrét pártot, illetve az ellenzékre történő szavazást még megemlítve, de az újbóli voksolás felől már korántsem meggyőződve. Kiegészítve mindezt a választás előtti közvélemény-kutatások igen magas pártpreferencia említési tapasztalataival, továbbá a „bizonytalan

szavazók” különböző csoportjaira alkalmazott imputálási eljárásokról fent már elmondottakkal, az is valószínű, hogy a szóban forgó „alulmondók” egy része is megjelent a pártpreferenciával rendelkezők becsült csoportjaiban, így (a Fidesz-szavazók gyűréjében sem ritka, például a személyes anyagi helyzettel való elégedetlenség) különböző válaszmintái nyomán az ellenzéki tábor hozzárendelt szegmensében. Korántsem kizárható, hogy ha az ellenzék számára kedvező közhangulati klíma az előválasztás után is kitartott volna, ezek a potenciális fluktuációk részben realizálódhattak is volna. A választási eredmények azonban arról tanúskodtak, hogy ilyen jellegű váltásokra valójában nem, vagy csak nagyon ritkán került sor.²⁹

Ami pedig az egyéb pártok, a feltörekvő vagy újonnan megjelenő formációknak a „felülmondók” közti esetleges koncentrált megjelenését illeti, ha a kutatások többsége alul is becsülte az utóbbiakat, azért kellő nagyságban jelenítette meg ahhoz, hogy egy esetleges tipológiai szegmentálás a korábbihoz hasonló eredményekkel járna. Ugyanakkor a különböző imputálások, hozzárendelő eljárások gyakorlata a többnyire rendelkezésre álló klasszifikációs tényezők révén inkább a nagyobb pártok, tömbök, mint a kisebb egységek irányába mutat. Mindenesetre a 2022-es választás 70 százalékhoz közeli részvételi eredménye arra utal, hogy a „felülmondói” típus vélhető megjelenítői közül – akár a szokásszerűen nem szavazókból, akár a Jobbik lemorzsolódóiból kerültek is ki – sokan végül nem szavaztak a választáson.

EGY ÖSSZEGZŐ MODELL, KITEKINTÉSSSEL A JELENRE

A mérési hibaforrások sokrétű együttese – a demoszkópiai mesterség
újfajta „művészete”

A 2022-es választási esetnek a korábbiakkal való egybevetése és a korábbi kutatási eredmények, módszertani tapasztalatok felidézése egyaránt arra utalt, hogy a mérési torzítások aligha köthetők egyetlen nagy problémagóchoz; vélhetően nagyobb számú, egyenként esetleg kis horderejű hibaforrás vezethetett az egészében nagy tévedés irányába, amikor a szóban forgó mozzanatok aktuálisan nem vagy csak részben közömbösítették egymást, s egészében véve nagyrészt egy irányba mutattak.

A fenti vizsgálódások egy további általános tapasztalata, hogy bár a mintavételi és a nem mintavételi hibaforrások bizonyos vonatkozásokban (mint például a mintalefedés egyes problémái esetében) ténylegesen különválnak egymástól, azonban fontos további esetekben részben egymásból következnek. Minél inkább eltávolodott a survey gyakorlat a véletlenszerű reprezentativitáson alapuló klasszikus formáktól, annál inkább a válaszadói közeg jel-

legzetességei, a véleménynyilvánítás készsége vagy az attól való teljes, esetleg részleges tartózkodás vált a minták – inkább nem szándékolt, mint szándékolt – szelekciós kritériumává. Ez esetben a mintavételi hibaforrások kontrolljának a klasszikushoz képest már módosított, de a mintavétel módjához kapcsolt (design effect, stb.) változatai sem igazán alkalmazhatók a korábbiakhoz hasonlóan. Egyre több múlik az olyan kontextuális sajátosságokon, mint a település, szomszédság társadalmi-politikai miliője (vagy csak aktuális közbiztonsági állapota), vagy éppen olyan efemernek tűnő tényezőkön, mint az általános közhangulat, a kampánybeli politikai klímának egyik vagy másik fél irányában kedvező alakulása. Egyre nehezebbé válhat mindezt a tankönyvi irányelvek szerint menedzselni, egyre több szempontot kell figyelembe venni és összehangolni az optimális megoldásokhoz (ennyiben sohasem volt aktuálisabb egyfajta „művészet” igényéről beszélni – ahogyan egy klasszikus survey kézikönyv címe is hasonlóra utalt, lásd Payne „The art of asking questions”, 2014 [1951]).

A következőkben megkísérlem egy modellsémába rendezni az adott esetben is felmerülő torzítási tényezőket és ezek potenciális nagyságrendjét, a mintalefedéstől a válaszadásban való részvételi és az adott tárgynak megfelelően a pártpreferencia nyilvánítási készség, majd a kinyilvánított készség szavazási realizálásának szekvenciális folyamatán, annak elágazásain keresztül jelölve ki a főbb szakaszokat, a demoszkópiái és szavazási szegmenseket és a torzítás lehetséges csomópontjait. Ahogy az előzőekben tettem, ezúttal is kihagyom a szándékos (180 fokos) preferenciahamisítás válaszadói tényezőjét. Ahogyan Esser (1986) is feltette a kérdést alapvető metodológiai problémákat fejtegető tanulmányában, vajon „hazudhatnak-e a megkérdezettek”, és ennek kapcsán inkább az interjúszituációs adottságokhoz való alkalmazkodásról beszélt a nyilvánostól a magánvéleményekig terjedő sokrétű regiszteren, úgy igazítják a hazai válaszadók is véleményük, preferenciájuk kinyilvánítását különböző politikai és környezeti kontextusokban, a különböző felvételi módok szituációs kereteihez. Különösen feltételes a véleménynyilvánítás módja az olyan szegmensekben, tipológiai esetekben (lásd például a fentiekben kiemelt „alulmondó” és „felülmondó” típusokat), amikor maga a személyes privát vélemény sem egyértelmű, például egy párttól egy másikra, vagy a nem szavazástól az esetleges szavazás, egyik vagy másik pártra szavazás még el nem döntött stádiumában.

A modellséma konkrét körvonalai

Az alábbiakban bemutatott modellséma becslései nagyrészt a korábbiakban tárgyalt statisztikai és közvélemény-kutatási adatokon, esetenként (mint a különböző tipológiai szegmensek) tényleges szavazása vagy nem szavazása ese-

tében panelvizsgálatok előzetes jelzéseinek és választás utáni eredményeinek összevetésén alapulnak. A számszerű adatok inkább csak nagyságrendileg, a kisebb vagy nagyobb gyakoriságnak egyes szegmensekhez, az egyik vagy másik politikai oldalhoz való hozzárendelés plauzibilitása szempontjából értelmezhetőek. Az egyes demoszkópiai/részvételi szegmensek (A-tól M-ig terjedő) megjelenítését a szóban forgó típusok területi súlypontjainak jellegzetes politikai miliójére utaló jelzés és az ilyen kontextusra, valamint az aktuális politikai milióra való érzékenység jelzése követi, főként az előző részekben érintett kutatásokra, részben kvalitatív tapasztalatokra alapozva, csakúgy, mint az egyes szegmensek előfordulásának nyilvánvalóan nem kőbe vésett becslése esetében. A táblázatpáros első panelje a hibaforrások válfajainak konkrét változatai szerint tagolja a szokásszerűen szavazó és nem szavazó választóközönséget, a mérési problémagócokat képviselő kérdéses demoszkópiai eseteket külön kiemelve. A következő panelrész (3.2. táblázat) már összesített becslések alapján bontja a szavazás és nem szavazás kérdéses válfajait a különböző hibaforrások politikai oldalak szempontjából valószínűsíthető kihatása szerint.

3.1. táblázat. Mintavételi és nem mintavételi torzítások egy modellszerű sémája becsült értékekkel

minta lefedés, elvi elérhetőség	demoszkópiai részvétel	szavazási hajlandóság	pártpreferencia kinyilvánítása	tényleges szavazás, a kérdéses mérési szegmenseket kiemelve	szegmens jelleg	politikai milió, milióérékenység	politikai klíma- érékenység	becsült arány
					A nem szavaz			~ 6%
<i>alig elérhető</i> ~10%				szavaz	B aprófal- vak konvencioná- lis	jobb- oldali milió		~ 3%
					C elit	vegyes (liberá- lis)	X	~ 1%
<i>elérhető</i> ~ 90%	<i>elzárkózó</i> ~ 20%			D szavaz	pol. érdek- telen kon- vencioná- lis, aktív alsó státus	inkább jobb- oldali, milióér- zékeny		~12%
					E nem szavaz			~ 8%

minta lefedés, elvi elérhetőség	demoszkópiai részvétel	szavazási hajlandóság	pártpreferencia kinyilvánítása	tényleges szavazás, a kérdéses mérési szegmenseket kiemelve	szegmens jelleg	politikai milió, milióérzékenység	politikai klíma- érzékenység	becsült arány	
elérhető ~ 90%	rész- vevő ~ 70%	hajlan- dónak mutat- kozik ~ 55%	mond pártot „per- zisz- tens”) ~ 40%	F szavaz				~ 38%	
				G nem szavaz	vélet- len- szerű	nem speci- fikus		~ 2%	
			nem mond pártot („alul- mondó”) ~ 15%	H szavaz	pol. érdek- telen, középre húzó, konven- cionális	nem speci- fikus	X	~ 14%	
					I nem szavaz				~ 1%
	távol marad- na ~ 15%	mond pártot („felül- mondó”) ~ 5%	J nem szavaz	pol. érdek- lődő instru- mentális/ fenntar- tásos	inkább liberális	X	~ 3%		
				K szavaz				~ 2%	
		nem mond (per- zisz- tens) ~ 10%	L nem szavaz				~ 9%		
			M szavaz	véletlen- szerű	nem speci- fikus		~ 1%		

3.2. táblázat. A torzítások feltételezhető 2022-es politikai irányának mérlege a fenti becslések szerint

	szokásosan szavaz	szokásosan nem szavaz
kevésbé kérdéses mérés	~ 40%	~ 24%
kérdéses mérés	~ 31%	~ 5%
	ezen belül	ezen belül
domináns torzítási irány	kormánypárti alulbecslés B (~ 3%), H (~ 14%)	ellenzéki felülbecslés J (~ 3%)
	ellenzéki alulbecslés C (~ 1%), D (~ 12%)	kormánypárti felülbecslés

Bár a modellséma kiemelten a vélhető hibaforrás-szegmensekkel foglalkozik, nem árt hangsúlyozni, hogy a legnagyobb (F) szegmens a mérésileg többé-kevésbé problémamentes szavazó, „perzisztens” válaszadókat foglalja magába, ahogyan az alsó panelből is kitűnik, a választóközönség mintegy négytizedét foglalva magába. A szokásosan nem szavazók közül a potenciális választók mintegy egyegyedét kitevő szegmens is a viszonylag egyszerű esetek közé tartozik. A másik oldalon a problematikus esetek halmazát a választói népesség egyharmadánál némileg magasabbra becsült, nagyrészt szokásosan szavazó szegmens különféle válfajai képviselik.³⁰ De a szokásosan nem szavazók szegmensében 3 százalék körülire becsült torzítási góc nagyságrendje is bőven elég lehet egy kiélezett választási szituációban a mérési eredmények jelentős eltérítéséhez.

Ami a hibaforrások politikai oldalak szerinti mérlegét illeti, a felső sor (a kormányoldal alulbecslése és az ellenzéki oldal felülbecslése) együtt mintegy hét százalékponttal magasabb értéket jelez, mint a másik oldalon az alsó sor (az ellenzéki oldal alulbecslése és a kormányoldal – itt nem előforduló – felülbecslése) együttesen. Nagyságrendileg ez nem áll távol attól az eltéréstől, ami a választás előtti közvélemény-kutatások zömének eredményei és a tényleges választási eredmények közt álltak fent.³¹

Hibaforrások – lehetséges fejlesztési irányok és strukturális feltételek

Az aktuális hibaforrások tényleges méretéről a mai közvélemény-kutatásokat végző intézetek nyilvánvalóan közelebbi információkkal rendelkezhetnek a kutatási metodológia konkrét eljárásainak és nem utolsósorban a felvételi eredményeknek az ismeretében. Csak bízhatunk benne, hogy sor fog kerülni remélhetőleg még részletesebb, esetleg rejtettebb hibaforrásokat is felszínre hozó áttekintésekre. És a jövőben olyan korszerűsítésekre is, amelyek alapján nehezebb választási szituációk sem hordoznak majd magukban leküzdhetetlen akadályt. Ilyen irányváltások már a kétezres évek során is formálódóban voltak, részben az online survey lehetőségeinek kibontakozásával, részben a több felvételi módot kombináló hibrid megközelítés megjelenésével (Angelusz–Tardos, 2009; újabb hazai vizsgálatok alapján Stefkovics, 2019; európai – ESS – felvételi bázison Messing et al, 2022). Bár úgy tűnik, még mindig a személyes felvétel a legmegbízhatóbb lehetőség, a „közegellenállás” megannyi akadálya miatt már ez se az egyedüli „királyi út”; a számításokból nyilván kihagyhatatlan gazdasági megfontolások miatt is célszerű a különböző formák valamilyen kombinálása. Talán nem csak anekdotikus érdekességű a DKMKA MVP 2010-es választási sorozata különböző felvételi eredményeinek egybevetése egymással és a kombinálásukat jelképező egyszerű átlagokkal. A tényleges választási eredményekhez képest külön-külön (még a személyes felvétel esetében is) meglehetősen nagy eltérések e kombinálás eredményeként lényeg-

gesen alacsonyabb szinten, egészében már kedvező összképpel jelennek meg (ezen belül nyilván a véletlennek is tulajdonítható a Fidesz eredményét illetően szinte kísérteties egybeesés). A függelék *F1.* táblázatában közölt adatok világosan érzékeltetik az egyes felvételi módok előnyeit és hátrányait. Amíg a személyes és részben a telefonos megközelítés jobban hozta a hagyományos „nagy” pártok, az MSZP és a Fidesz támogatói körét (ha túl is becsülve főleg az utóbbit), addig az online felvételi mód az akkoriban feljövő új pártok, a Jobbik és az LMP megjelenítésében teljesített jobban (az utóbbi esetében itt is túlságosan jól). A különböző módok meghatározott egymásra kapcsolása (persze nem feltétlenül az itteni durva egyneműsítés alapján) elősegítheti a hátrányokkal szemben az előnyös mozzanatok kiaknázását.

A különböző survey, ezen belül egyre inkább online, sőt az újabb típusú big data adatforrások és a teljes népességekre (ezen belül akár mikroegységekre is) vonatkozó választás- és területi statisztikai adatbázisok egymásra vonatkoztatása, szofisztikált módokon való összekapcsolása terén az elmúlt másfél évtizedben jelentős lépések történtek; Gelman és kutatótársainak kezdeményezései külön figyelmet érdemelnek (lásd pl. Gelman et al, 2016). Fontos elem ezek során a becslések tágabb körét, az aktuális tárgyat megelőző mérésekre is építő bayes-i megközelítések alkalmazása. Ilyenekre a hazai választáskutatások eredményeinek másodlagos feldolgozásával is sor került, a fentiekben is kiemelt ominózus 2002-es választásokra vonatkozóan (Závecz G., 2012). Ahogy ott a választásokat megelőző több hónap, más esetekben hosszabb időszak, esetleg több választás előzményjellegű figyelembe vétele eredményezhet jobb közelítést; az ilyen jellegű vizsgálódások meghonosodása, a tapasztalataik felhalmozódása nem csak történeti, hanem prognosztikus jellegű felhasználások oldalán is eredményes lehet.

Mindehhez a jelenlegihez képest jóval több erőforrásra, mindenekelőtt több és nyilvánosabb kutatásra,³² a közgondolkodás hosszabb folyamatainak oldaláról ezeket megalapozó társadalomkutatási, és nem utolsó sorban jóval rendszeresebb módszertani vizsgálódásokra és ezek átfogó megvitatására volna szükség; mindezek jelenléte nem csak nemzetközi mércével, hanem ahogy a bevezetőben is szó volt, a korábbi hazai helyzethez mérve sem kielégítő. De ha ebben az írásban főként hibákról, torzításokról volt is szó, tegyük hozzá, a 2022-es választási eredmények előrejelzése során értő felhasználás, elfogulatlan kezelésmód mellett a meglévő kutatások is sokkal realisztikusabb, a közvéleményt a várható fejleményekre valószerűbben felkészítő áttekintéseket, összefoglaló elemzéseket eredményezhettek (Tóka, 2022, taktikaiszavazás.hu 2022). A közvélemény egy számottevő részében a felfokozott várakozások és a választást követő csalódások traumatikus jellege nem utolsó sorban ezeknek a méréseknek – épp a felfokozott hangulatot poentírozó – szakszerűtlen médiabeli megjelenítésére és politikai kampánycéloknak alárendelt beállítására vezethető vissza.³³ Az erőforrások bővítése, a módszertani fejlesztések és a

nyilvános jelenlét nagyobb foka nem utolsó sorban annak a szakmai autonómiának a megerősítéséhez is alapot adhatna, amely a közvélemény-kutatások elsődleges funkciója, a „társadalmi tisztánlátás” (Angelusz, 2000) terén betöltött feladatában, e szerep ellátásában is nélkülözhetetlen elem.

FÜGGELÉK

A DKMKA MVP 2010-es választáskutatásának felvételi módjai: választási eredmények és becslési eltérések (százalékban)

	2010 egy. választási listás arány	2010 DKMKA MVP survey alminták						felvételi módok átlaga	eltérés (absz)
		személyes felvétel	eltérés (absz)	telefonos felvétel	eltérés (absz)	online felvétel	eltérés (absz)		
Fidesz–KDNP	52,7	58,1	5,4	64,8	12,1	35,3	17,4	52,7	0
MSZP	19,3	23,1	3,8	20,7	1,4	21,6	2,3	21,8	2,5
Jobbik	16,7	12,7	4,0	8,1	8,6	19,8	3,1	13,5	3,2
MDF	2,7	1,9	0,8	1,2	1,5	3,4	0,7	2,2	0,5
LMP	7,5	3,4	4,1	4,0	3,4	15,9	8,4	7,8	0,3
Egyéb párt	1,1	0,8	0,3	1,2	0,1	3,9	2,8	2,0	0,9
Total	100,0	100,0		100,0		100,0		100,0	
összes eltérés			18,4		27,1		34,7		7,4

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kézirat első változatának kidolgozása során Fokasz Nikosz, Jelenfi Gábor, Kmetty Zoltán és Székelyi Mária észrevételeiért, a jelen változat esetében a Politikatudományi Szemle két anoním bírálójának korrekciós javaslataiért tartozom köszönettel.

JEGYZETEK

¹ Lásd az olyan forrásokat, mint a <https://kozvelemenykutatok.hu/>, a [https://hu.wikipedia.org/wiki/Közvélemény-kutatások_a_2022-es_magyarországi_országgyűlési_választásra](https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6zvelem%C3%A9ny-kutat%C3%A1sok_a_2022-es_magyarorsz%C3%A1gi_orsz%C3%A1gy%C3%BCll%C3%A9si_v%C3%A1laszt%C3%A1sra), a <https://taktikaiszavazas.hu/>, s nem utolsó sorban a Tóka Gábor által jegyzett Vox Populi: <https://kozvelemeny.org/>.

- ² Mivel ez az írás itt és a továbbiakban sem egyes intézetek speciális kudarcaira vagy pozitív eredményeire fókuszál (amelyek valamelyest ki is egyenlítődték a választások hosszabb sorozatában), ezért ezeket a részleteket sem tartalmazza (viszont jó áttekintés ilyen tekintetben Karácsony–Lakatos, 2006; Závecz G., 2018).
- ³ A kérdéskör elméleti vonatkozásait és nemzetközi irodalmát tekintve lásd Kende, 2013.
- ⁴ Így a Medián kutatásai azok közé tartoztak, amelyek a legjobban közelítették a 2022-es eredmények valós arányait – noha a szóban forgó közkeletű besorolások az intézetet inkább az ellenzéki oldalhoz kötik (sőt egy, a kampányidőszakban bemutatott játékfilm egy ad hominem motívuma enyhén szólva is „több lapáttal” tett rá ezekre a sztereotípiákra, legalábbis a kormánypárti oldalon tovább erodálva a közvélemény-kutatások befogadói közegét).
- ⁵ A kellő kérdezői kompetencia hiánya esetén fellépő kérdezőbiztosi hatások hazai eseteiről lásd Németh–Luksander, 2018.
- ⁶ Egy, még 1995-ben a Tárki által a telefonos közvélemény-kutatásról rendezett vitában (Replika, 1995, <http://scripta.c3.hu/scripta0/replika/honlap/1920/14vita.htm>) az akkori készülékellátottság mellett még különösen egyértelmű elérési problémák mellett is Angelusz Róbert a nem mintavételi jellegű tartalmi mozzanatok fontosságát helyezte előtérbe.
- ⁷ Ezt a tendenciát a hazai terepről már egy kilencvenes évek első feléből való módszertani tanulmány is jelezte (Tarjányi, 1995). Már az online felvételi móddal összevetve, kisebb mértékben hasonló tapasztalatról számolt be újabb kelettel McRoy (2021).
- ⁸ Az akár intézményi, akár a mikrokörnyezeti normák, a „helyes vélemény” elvárásai iránti érzékenység kérdése már a kilencvenes évekbeli fenti vitában is megjelent. Ahogy a különböző felvételi módokon kapott eredmények összehasonlítása jelezte, erőteljesen nyilvánult meg az akkor ellenzéki Fidesz által kezdeményezett 2008-as „három igenes” népszavazás során is; erre a későbbiek során még visszatérek..
- ⁹ Klasszikus hivatkozás ennek kapcsán Bourdieu szkeptikus vitairata (Bourdieu, 1997).
- ¹⁰ Lásd <https://www.klubradio.hu/adasok/zavec-z-tibor-nem-dolhet-hatra-az-ellenzek-122306>.
- ¹¹ <https://telex.hu/belfold/2021/12/29/median-az-ellenzeki-szavazok-harmada-szerint-is-a-fidesz-nyeri-a-valasztast>.
- ¹² A kritikus választások fogalmáról és 2010-es megjelenéséről lásd Enyedi–Benoit, 2011.
- ¹³ A DKMKA MVP 2005-ös (2000 fős) felvétele alapján.
- ¹⁴ Meg kell jegyezni, a fent említett 2021 végi Telex-közlés címe „Medián: Az ellenzéki szavazók harmada szerint is a Fidesz nyeri a választást” inkább az ellenkező hangsúlyt sugallta, és ebben feltehetően a Fidesz-szavazók egyöntetűbb várakozásával, esetleg egy ideális kampány-etalonnal való egybevetés is nagyobb szerepet játszhatott, mint az itt figyelembe vett előzmények, az ellenzéki tábor bizakodásmentes hosszabb időszaka.
- ¹⁵ Lásd [https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6zvet%C3%A9s%C3%A9s_kutat%C3%A1sok_a_2022-es_magyarorsz%C3%A1gi_orsz%C3%A1gyi_C5%B1%C3%A9si_v%C3%A1laszt%C3%A1sra](https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6zvet%C3%A9s%C3%A9s%C3%A9s_kutat%C3%A1sok_a_2022-es_magyarorsz%C3%A1gi_orsz%C3%A1gyi_C5%B1%C3%A9si_v%C3%A1laszt%C3%A1sra).
- ¹⁶ A 2018-as Jobbik szavazóknak a 2022-re létrejött ellenzéki tábor többi szegmenséhez képesti eltéréseiről és különösen bizonyos ideológiai, szimbolikus vonatkozásokban a Fideszhez való közelségéről lásd Enyedi–Tardos, 2018).

- ¹⁷ Forrás: Átlátszó Választás '22 <https://atlo.team/valasztas2022-eredmenyek/>, illetve a korábbiakra vonatkozóan a Vécsei Pál által a DKMKA MVP számára rendelkezésre bocsátott választásstatisztikai kollekción.
- ¹⁸ Míg a korábbi legmagasabb Fidesz-arány esetében sem érte el a 60 százalékot a községeken belüli arány, mostanra ez 63 százalékra nőtt (ezt megelőzően 2018-ban is csak 57 százalékot tett ki).
- ¹⁹ Lásd erre vonatkozóan is a Medián 2021. december végi közléseit a HVG-ben.
- ²⁰ Mindehhez a kétezres évekből való kutatási adalékok, az említett véleménynyilvánítási tipológiával való összefüggések szolgálnak majd a másodlagos elemzések során empirikus támogatásokat.
- ²¹ A rétegzett (akár elvben véletlenszerű, akár kvótás) mintavételi tervek az esetek többségében nem tartalmaznak a községi szintnél mélyebbre menő bontást. (Annak pedig a tapasztalatok szerint kicsi az esélye, hogy az aprófalvak, külterületek olyan számban kerüljenek a mintába, ami a népességen belüli előfordulásuknak megfelelné).
- ²² Konkrétabban, a 2–500 fős településeken 67,5 százalék, a 200 fő alattiak esetében 68,7 százalék volt 2022 áprilisában.
- ²³ Sőt annak ellenére, hogy mint a legtöbb falusi település, az aprófalvak lélekszáma is fokozatosan csökken az előregedés tendenciája mellett, az 500 fő alatti községek össznépessége még nőtt is az elmúlt évtizedekben (2011-re már 300 ezer főt érve el). Ez tulajdonképp a községi népesség általános csökkenésének köszönhető: egyre több 500 és 1000 fő közti kistelepülés csúszott át az 500 fő alatti kategóriába (Bajmócy–Makra, 2015: http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/7476/1/BP_MZS_2015.pdf).
- ²⁴ Így például a kilencvenes években a kiszegzésekben az aprófalvakban érték el rendre a legmagasabb szavazati arányt, többször a húsz százalékot is meghaladva. (A későbbiekben ez a szavazói szegmens nagyrészt a Fidesz szavazótáborába integrálódott.)
- ²⁵ Valójában a kérdőív-kontextushatásokkal kapcsolatos negyedik (2006-os) tanulmánynak is voltak idekapcsolódó szálai (mint például a kérdéses listának a pártok, különösen a kisebb pártok választására gyakorolt befolyása, vagy a korábbi pártválasztás kérdésének a jelen pártpreferencia kinyilvánítására való hatása, azonban ezek inkább csak árnyalatnyi elmozdulásokat foglalhatnak magukba a részletesen tárgyalt mozzanatokhoz képest, és nem is egyértelmű a szóban forgó torzulásokra gyakorolt esetleges befolyásuk).
- ²⁶ Azok a többszintű regressziós elemzést igénybe vevő posztstratifikációs (MRP) „minta-átszabási” eljárások, amelyek egy szinte tetszés szerinti online felvételi anyagból annak belső összefüggései és egy területileg kellően specifikált korábbi választásstatisztikai adatbázis révén a hagyományos reprezentatív lehetőségekhez közelítő eredményeket produkáltak a 2012-es amerikai elnökválasztás során (Gelman et al, 2016).
- ²⁷ A tartózkodó, óvatos véleménynyilvánítás irányába mutat, ahogy további kutatási eredményekből megállapítható, hogy a különböző politikai-ideológiai dimenziók (baloldali-jobboldali, stb.) szerint messze az „alulmondók” helyezték magukat leginkább középre (sőt, náluk ez volt a modális választípus).

- ²⁸ Így a telefonos gyors felvételek eseteinek többségéből nyert adatok közé a véleménytipológia kialakításánál számításba vett retrospektív szavazás és konkrét pártvoks már nem fér bele.
- ²⁹ Hasonló tendenciákról szólt Szabó Andrea (2022) egy, a választások előtti előadás során, amikor hosszabb távú közvélemény-kutatási adatsorok alapján a pártpreferenciával nem rendelkezők és a Fidesz iránti pártpreferencia ellenkező irányú hullámzását, választási ciklusok (illetve kampány és nem kampány időszakok) szerinti ciklikusságát vetette egybe.
- ³⁰ A szokásosan nem szavazók kérdéses méréssein belül a jelzettekén túl fennmaradó (2-3 százaléknyi) az egyébként „perzisztensek” olyan véletlenszerű kisebbségeihez (G és M szegmenséhez) kapcsolódik, akik valamilyen alkalmi okból esetenként nem adják le, vagy éppen fordítva, leadják voksukat.
- ³¹ Különbség a 2022-ben megfigyeltetekhez képest, hogy itt a „jobboldal” alulbecslése a domináns a becsült hibaforrásokon belül, míg a közvélemény-kutatásokban inkább a „baloldal” felülbecslése volt jellemzőbb. Persze torzítási válfajonként nem egyszerű ezeknek a mennyiségeknek a különválasztása – például a jobboldal aprófalvakhoz kapcsolódó alulbecslése egyszersmind felülbecslést eredményez a baloldali szavazókat illetően.
- ³² Külön tanulmányt igényelne e keretek bővítésének megannyi feltétele és kétségtelen intézményi, piaci, megrendelői korlátja.
- ³³ Lásd az ilyen kampányvonatkozások egyes részleteit a Telex (2022) dokumentumszerű feldolgozásában, illetve néhány publicisztikai összefüggését Pongrácz (2022) áttekintésében.

IRODALOM

- Angelusz Róbert (2000): *A láthatóság görbe tükrői*. Budapest: Új Mandátum.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (2005): A választási részvétel hazai atlaszához. In: Mészáros József–Szakadát István (szerk.): *Magyarország politikai atlasza*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 67–82.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (2006a): „Rejtőzködő szavazatok” és a társadalmi-politikai miliő – a látenciaprobléma vizsgálatának egy megközelítése. In: Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): *Mérésről mérésre. A választáskutatás módszertani kérdései*. DKMKA, 111–134.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (2006b): Az elérhetőség és a válaszadói készség gyenge közegei. In: Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): *Mérésről mérésre. A választáskutatás módszertani kérdései*. DKMKA, 41–66.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (2009): Demoszkópiai reprezentativitás, és demokratikus reprezentáció. Módszertani problémák és tartalmi dilemmák. In: Enyedi Zsolt (szerk.): *A népakarat dilemmái*. DKMKA–Századvég, 293–327.
- Böcskei Balázs–Szabó Andrea–Závecz Tibor (2022): Kihívások és kutatói „vakfoltok” a választás előtti közvélemény-kutatásokban. <https://24.hu/belfold/2022/03/31/valasztas-2022-kozvelemeny-kutatas-bizonytalansag/>
- Dalton, Russell J. (2013): *The apartisan American: dealignment and changing electoral politics*. CQ Press.

- Enyedi Zsolt–Benoit, Kenneth (2011): Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal-jobb dimenzióban. In: Enyedi Zsolt–Szabó Andrea–Tardos Róbert (szerk.): Új képlet: a 2010-as választások Magyarországon, DKMKA, 17–42
- Enyedi Zsolt–Tardos Róbert (2018): A magyar választók társadalmi beágyazottsága és ideológiai tagoltsága. In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.): Várakozások és csalódások. Parlamenti választás 2018. MTA TK PTI. 43–77.
- Enyedi Zsolt–Szabó Andrea (2022): Az ellenzékiek inkább kötnék iskolázottsághoz a szavazati jogot, mint a fideszesek. Závecz Research/Telex <https://telex.hu/belfold/2022/05/19/enyedi-zsolt-szabo-andrea-ceu-zavecz-valasztas-utan-kutatas>
- Esser, Hartmut (1986): Können Befragte lügen? Zum Konzept des „wahren Wertes“ im Rahmen der handlungstheoretischen Interpretation des Befragtenverhaltens. *Kölner Zeitschrift Für Soziologie Und Sozialpsychologie: KZfSS*, 38 (2): 314–336.
- Gelman, Andrew–Goel, Sharad–Rothschild, David–Wang, Wei (2016): High-frequency polling with non-representative data. *Political Communication in Real Time*, 117–133.
- Karácsony Gergely–Lakatos Zsuzsa (2006): Választási előrejelzések Magyarországon, 1990–2006. Sikerek, tévedések és tanulságok. In: Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): *Mérésről mérésre. A választáskutatás módszertani kérdései*. DKMKA, 185–220.
- Kende Gábor (2013): A közvélemény-kutatások hatása a politikai közvéleményre és a választói viselkedésre. *Szociológiai Szemle*, 23 (2): 6–30.
- Kmetty Zoltán (2012): A telefonos kutatások speciális problémái. *Statisztikai Szemle*. (1): 41–63.
- Kolosi Tamás–Tóth István György (2002): Egy tévedés története. In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2002*. Budapest, TÁRKI, 339–367.
- Manchin Róbert (2002): A közvélemény-kutatás fekete napja. *Gallup*. <http://www.gallup.hu/Gallup/release/ppref020408.htm>
- Marián Béla (2002): Fekete nap? A közvélemény-kutatók mellélövésének szakmai és politikai tanulságai. *Jel-Kép* (3): 3–17.
- McRoy, Martha (2021): Examining how survey mode affects Americans’ views of international affairs. Pew Research Center (Apr).
- Merton, Robert K. (2002 [1968]): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. [Social Theory and Social Structure] Osiris.
- Messing Vera–Ságvári Bence–Szeitl Blanka (2022): Webre terelés a személyes lekérdezés alternatívája? – Egy „push-to-web” hibrid survey tapasztalatai. *Statisztikai szemle*, 100 (3): 213–233. <https://doi.org/10.20311/stat2022.3.hu0213>.
- Németh, Renáta–Luksander, Alexandra [2018]: Strong impact of interviewers on respondents’ political choice: Evidence from Hungary. *Field Methods*, Vol. 30, No. 2, 155–170. <https://doi.org/10.1177/1525822X18769502>
- Pongrácz Bálint (2022): A közvélemény-kutatások szerepe a közéleti újságírásban. *Transzparens újságírásért*. <https://ojim.hu/a-kozvelemeny-kutatasok-szerepe-a-kozeleti-ujsgirasban/>
- Stanley Le Baron Payne (2014[1951]): *The Art of Asking Questions: Studies in Public Opinion*, 3 (Vol. 451). Princeton University Press. <https://doi.org/10.1017/s0003055400302441>

- Stefkovičs Ádám (2021): Keaverni vagy nem keaverni? A hibrid adatfelvételekben rejlő lehetőségek politikai témájú kérdőívek esetén. *Statisztikai Szemle*, 1127–54. <https://doi.org/10.20311/stat2021.12.hu1127>
- Szabó Andrea (2022): A bizonytalanok választói csoportja. Előadás a Republikon és az FNF 2022. márciusi konferenciáján. In: *Mondd, te kit választanál? Beszámoló a konferenciáról*. <http://republikon.hu/esemenyek/22-03-22-valasztasok-elott.aspx>
- Szabó Andrea–Gerő Márton (2020): A magyar társadalom politikai integrációja. In: *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest, Argumentum Publishing House–Centre for Social Sciences, 89–126.
- Tarjányi József (1995): Módszertani problémák a telefonos közvélemény-kutatásokban. *Replika*. 19–20. sz. 197–212. <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/1920/13tar.htm>
- Tóka Gábor (2020): Mit kezdjünk a közvélemény-kutatásokkal, ha tényleg ennyire rosszak (még Amerikában is)? *Vox Populi*, <https://kozvelemeny.org/2020/12/06/mit-kezdjunk-a-kozvelemeny-kutatasokkal-ha-tenyleg-ennyire-rosszak-meg-amerikaban-is/>
- Závecz, Gergő (2012): The Black Day of Public Opinion Research Revisited. *Review of Sociology* (4): 4-16
- Závecz Gergő (2018): A 2018-as magyarországi országgyűlési választást megelőző közvélemény-kutatások. In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.): *Várákozások és csalódások. Parlamenti választás 2018*. MTA TK-PTI, 455–83.

A VÁLASZTÁSI REFORM DINAMIKÁJA

Nagy Levente

(Politikatudományi Tanszék, Debreceni Egyetem)

A tanulmány beérkezett: 2022. május 6., opponálás: 2022. május 6. – 2022. május 31.,

véglegesítés: 2022. szeptember 24.

ÖSSZEFOGLALÓ

A választási reform egyre szélesebb körben foglalkoztatja a szakembereket az utóbbi évtizedekben, kiváltképp az annus mirabilistól (1993–94) számítva, amikor is négy leülepedett demokráciában (Olaszország, Izrael, Japán, Új-Zéland) következett be választási reform, amelyek hatására a kutatóknak újra kellett gondolniuk a fogalmat, új alapokra kellett helyezniük a reform elméletét. Korábban, mint független változót, statikus fogalomként kezelték a választási rendszert, ezért a vizsgálat annak következményeire irányult. A 90-es évek reformhullámának köszönhetően kiderült, hogy a választási rendszer sajátos kontextusba ágyazottan jön létre és működik, ezért kihatásai mellett annak okait is kell tanulmányozni, és így a reform függő változóként, dinamikus fogalomként közelíthető meg. E koncepcióváltás jobb megértéséhez hozzájárulhat a változás (a külső környezet, hosszabb időt igénylő, többnyire spontán, kevésbé ellenőrizhető módon történő helyzetmódosulása) és a változtatás (a választási rendszer tervezett módosítása, amely viszonylag rövid előkészületi folyamat után egy időpillanat műve) fogalmak megkülönböztetése, egymásra hatásuk vizsgálata. E különbségtétel tehát egy állapotból egy másik állapotba történő spontán átalakulás, illetve egy állapotból egy másik állapotba történő szándékos átvezetés között húzódik. Jelen tanulmány a választási reform dinamikus voltát hivatott megragadni, amely a változás és változtatás különbségtétele, valamint a választási reformirodalom háromszakasos fejlődéstörténete révén körvonalazható. E munka elsődleges célja tehát, rámutatni, hogy a választási rendszer és a reform maga nemcsak explanans, hanem explanandum is.

Kulcsszavak: választási reform ■ változás/változtatás ■ független/függő változó ■ dinamikus fogalom

A demokratikus választási rendszer a hatalmat gyakorlók kiválasztásának bonyolult mechanizmusa, szűkített értelemben olyan folyamat, amelyben egy vagy több függvény (formula) alkalmazásával az egyéni döntések mandátumokban kifejezett kollektív döntéssé alakulnak. Akár többségi, akár arányossági elven, vagy a kettő kombinációján nyugvó rendszerről beszélünk, számolnunk kell azzal, hogy a pozitív vonások mellett minden választási rendszer tartalmaz negatív elemeket is. Ebből viszont az alábbiak következnek.

Egyrészt, ha elkerülhetetlen a hátrány(ok) jelenléte, akkor egyetlen választási rendszer sem lehet tökéletes. Erre Kenneth Arrow (1951) hívta fel a figyel-

met híres lehetetlenségi tételében, kijelentvén, hogy nem létezik egyetlen olyan rendszer sem, amely egyidejűleg eleget tenne bizonyos normatív feltételeknek, alapvető kritériumoknak. Az egyéni véleményeket kollektív véleménnyé aggregáló eljárás tehát nem lehet tökéletes, mivel az egyéni racionális döntéseket összegző mechanizmus irracionális kollektív döntést eredményez. Tökéletlenségéből adódóan, elképzelhető bármely rendszer „jobbító” szándékkal történő módosítása (vagy legalábbis a módosítás gondolata).

Másrészt, ha nincs egy egyetemesen tökéletes választási rendszer, akkor lenniük kell valamilyen szempontoknak, motiváló tényezőknak (determinánsoknak), amelyek mentén egy alternatíva kiválasztására, vagy a fennálló rendszer megreformálására sor kerülhet. Empirikus kutatások és elméleti írások alátámasztják, hogy a kiválasztás során az inherens és kontingens előzmények mellett a motivációs tényezők két nagy csoportja kerül többnyire a középpontba a reformok kapcsán: érdekek és értékek.¹

Harmadrészt, ha bármely választási rendszer megőrzésében vagy megreformálásában az érdekek kulcsszerephez jutnak, akkor a választási reform folyamatában a szereplők kiléte is központi tényezővé válik. Nem mindegy ugyanis, hogy a hatalmat birtokló domináns párt, vagy a politika irányát kevésbé meghatározó kispártok számára adódik reformon keresztüli érdekérvényesítési lehetőség, de az sem mindegy, hogy a társadalom polgárai számára van-e alkotmányos garancia (népszavazás) a választási reformba való érdemi beleszólásra. Ez azért is kulcsfontosságú kérdés, mivel a szereplők kiléte közvetlen módon szabhatja meg egy reform kezdeményezésének, a kiválasztás mikéntjének, illetve a kivitelezés sikerének (vagy épp kudarcának) lehetőségét.

David Farrell például elismeri a szakemberek azon törekvését, hogy befolyásolják és rávegyék a „választásmérnököket” értékalapú tanácsaik megfogadására és azok beemelésére az új választási rendszerbe (Farrell, 2011: 172–173.), amit több, más szerző is kihangsúlyoz (Taagepera–Shugart, 1989; Lijphart, 1994; Sartori, 1997), igyekezetük ellenére azonban aligha lehet figyelmen kívül hagyni Pippa Norris véleményét, amelynek értelmében a „választási rendszereket ritkán tervezik, ugyanis azok inkább politikai párbajozás, hosszantartó huzavona, alkuk és kompromisszumok eredménye olyan versengő felek között, akiket a hatalomért folytatott küzdelem hajt a túlélésért, a fennmaradásért” (Norris, 1995: 4.).

Alan Renwick két, egymással összefüggő, de egymástól megkülönböztetett kérdéscsoportja sokat elárul a szereplők jelentőségéről, illetve az érdekek és értékek reformkezdeményező és formáló szerepéről, olyannyira, hogy kiváló munkájának bevezetőjét és elméleti részét a szerző tulajdonképpen e kérdések megválaszolásának szenteli (Renwick, 2010: 1–85.). A demokratikus választások előre rögzített játékszabályok mentén zajlanak, kérdés azonban, hangsúlyozza Renwick, honnan jönnek ezek a szabályok. Ebből kiindulva szedi két csoportba a választási reformra vonatkozó kérdéseit.

Egyfelől: Kinek áll hatalmában kiválasztani a választási rendszert? Milyen mértékben tartják a politikusok kézben a reform döntési folyamatát? Milyen mértékben szólhatnak bele a polgárok, illetve a bíróságok vagy más (külső) szereplők a reformtörténetekbe?

Másfelől: Milyen érdekeket és értékeket szolgálnak ezek a kiválasztások? Vajon, a beavatott politikusok szűk önértékektől, vagy tágabb értelemben vett értékektől vezérelve cselekednek? Vajon, a társadalom tagjai – feltéve, hogy van beleszólásuk a történetekbe – szűk önértékek, vagy a tágabb értelemben vett közjó mentén hozzák meg a rájuk háruló döntéseket? Ha központi szerepük van az értékeknek, milyen szempontok alapján történik a kiválasztás, és mely értékek kerüljenek a középpontba? (Renwick, 2010: 1.).

Ami a szereplők kilétét illeti, nem véletlen, hogy Dennis Pilon például a választási rendszerek inherens elemeinek, illetve e rendszerek érdekek és értékek mentén történő teljesítményeinek (kihatásainak) alapos vizsgálata mellett (Pilon, 2007: 119–157.) kiemelt hangsúlyt fektet a „Ki döntsön?” kérdés megválaszolására. A szerző szerint általában nincs összhang a reformhoz szükséges hatalommal rendelkezők és a reformot akarók tábora között, ami értelemszerűen heves vitákhoz vezet(het). Függetlenül attól, hogy a központi kérdés zömmel a választási eredmények arányosságára vonatkozik (amiben szintén nehéz konszenzusra jutni), a vitának nyílnak kell lennie abban a tekintetben is, hogy a politikai elit, a nép, illetve a bíróságok miként és milyen mértékben szólhatnak bele a változtatási folyamatába (Pilon, 2007: 94–118.). Ez azért is fontos, mert a változtatás híveinek és a reformellenzők véleményének szabályos keretek közötti nyílt ütköztetése alapvető elvárás egy demokráciában.

Michael Dummett szerint az alapkérdés: Mit akarunk, és miként érhetjük el célunkat? (Dummett, 1997: 6–9.). Átfogó, de két részre tagolt kérdésről van itt szó, amelyben egyfelől tisztázni kell, hogy mit is akarunk egy választási rendszertől, másfelől, választ kell adnunk arra, hogy milyen választási rendszer bevezetésével valósulhatnak meg leginkább a kitűzött célok. A második részkérdés az előzőre adott válasz függvénye, és a kettő viszonya kevésbé kölcsönös, inkább egyirányú: nem a választási rendszer maga szabja meg, hogy mi legyen az elvárás, hanem fordítva, az alapvető célkitűzés és az elvárások szabják meg, milyen választási rendszer tűnik a legalkalmasabbnak a feladatra. A két részből álló alapkérdésre adott válasznak bizonyára világosnak és határozottnak kell lennie, mert csak így lehet kellő módon megvizsgálni a választási rendszereket (Farrell, 2011: 176–179.). A megfelelő rendszer céltudatos kiválasztására ugyanis akkor kerülhet sor, ha világosak a célok, ha pontos és átfogó ismeretekkel rendelkezünk az egyes választási rendszer inherens vonásairól és kihatásairól általánosságban és az adott helyzetre specifikusan (előnyök-hátrányok), illetve ha van konkrét forgatókönyv a rendszer megváltoztatásának kivitelezéséről. A „mit akarunk?”-ra adott válasz explicite azt a legitimáló jellegű magyarázatot is magában foglalhatja, hogy miért is van szükség reformra.

E kérdés kapcsán szemmel kell tartanunk, hogy értékcentrikus szándékok és érdekorientált tényezők egyaránt közrejátszhatnak a reformokban. Ne feledjük azonban, az önérdelalapú igazolás kettős problémát takar. Egyfelől, igen nehéz lenne önérdékekre hivatkozva elfogadható magyarázatot adni a reform szükségességére, másfelől, az értékcentrikus magyarázat népszerűségvesztő lépést jelentene bármely párt számára. Ez természetesen nem jelenti, hogy a meghatározó szereplők nem önös érdekeik mentén tűzik ki céljaikat. Ennek fényében már itt célszerűnek tűnik egy, a reformhoz köthető tézisértékű megállapítás, amelynek értelmében a választási reformok összetett folyamatában az értékcentrikus és érdekorientált tényezők eltérő arányú ötvözetével állunk szembe, amely annak tudható be, hogy a legtöbb esetben politikai érdekeik érvényre juttatásáért a politikai szereplők normatív értékekre hivatkozva kísérik meg a társadalom szemében legitimálni a reformot (Nagy, 2021: 5–52.). Ez azt is jelenti, hogy a reformkezdeményező csakis akkor teheti meg az első, ez irányú lépését, ha konkrétan „kezében tart” egy elfogadható érték-alapú érvelést, másként kockáztat(hat)ja népszerűségének csökkenését, mivel a nyíltan érdekalapú kezdeményezést a társadalom illegitimnek ítéli meg (Renwick, 2010: 21–22.). Ezzel viszont elindulhat a társadalom manipulálására irányuló hatalmi tevékenység.

Végül, még említésre érdemes, hogy a választási rendszerek megreformálásában, pontosabban a reform „irányának” meghatározásában a pártrendszeren belüli erőviszonyokon, a meghatározó szereplők kilétén, illetve az adott politikai körülményeken túl elsődleges jelentőségű, hogy milyen típusú a fennálló választási rendszer, hiszen az közvetlenül befolyásol(hat)ja a szereplők motivációit, kinyilvánított vagy palástolt szándékait. Ebben a megvilágításban nem mindegy ugyanis, hogy a választási rendszerek széles spektrumából melyik verzióval szembesülünk a reformelemzés során: relatív vagy kétfordulós abszolút többségi (Farrell, 2011: 13–63.; Gallagher–Mitchell, 2008: 79–205.), az Ausztráliában is honos alternatív választási (Nagy 2018: 170–282.; Farrell, 2011), vegyes (Farrell, 2011; Gallagher–Mitchell, 2008: 209–332.), végül pedig „kvóta” vagy „osztó” listás (Nagy, 2015: 45–73.; Farrell, 2011: 64–92., 119–152.; Gallagher–Mitchell, 2008: 333–534.) rendszerrel. Ez viszont a választási reform empirikus kutatásának is egy igen lényeges szempontja, annál is inkább, mert az „irány” maga is sokat elárul arról, hogy milyen problémák merülhetnek fel a fennálló rendszer körül, és milyen irányba célszerű érdekalapú és/vagy értékorientált megoldásokat keresni és alkalmazni a fennálló problémákra.

E törekvések ellenére, tökéletlenségéből adódóan egyetlen rendszer sem tud maradéktalanul eleget tenni az elvárásoknak, a fennálló rendszerek „jobbító” szándékkal történő változtatása ezért logikusnak és természetesnek tűnik. A változtatás, értelemszerűen a meghatározó szereplők feladata, alapkérdés azonban a szereplők kiléte, hiszen jelentős mértékben tőlük függ a változtatás szándéka, iránya és mértéke. A külső körülményeken túl a szereplőket első-

sorban érdekek és/vagy értékek motiválják, kérdés persze, hogy konkrét helyzetben milyen megfontolások mentén fogalmazódnak meg ezek az érdekek és értékek. E többszörös „játszma” képezi a választási reformelmélet lényegét.

A VÁLASZTÁSI REFORM

Elemi megközelítésben a reform valamilyen (rendszerint széles néprétegeket érintő) változást, adott helyzetből való kimozdulást jelent, azt, hogy valamely paraméterei mentén egy rendszer jellemzői mást mutatnak, mint korábban. A reform révén a rendszer egy korábbi állapotból egy új állapotba kerül, vagyis egy olyan folyamatról van szó, „amelynek eredményeként új, vagy újszerű alternatívák kerülnek a szervezet [rendszer] struktúrájába, magatartásába” (Gál, 2020: 259).

Hill Taylor úgy ítéli meg, hogy a reform mindenképp kötődik a haladáshoz, a fejlődéshez, de ezek definíciója vita tárgyát képezi, annál is inkább, mert a hangsúly a célkitűzéseken, a kihatáson van. A felmerülő ellenállások és ambivalenciák ellenére a vitát tetteknek kell követniük, és ilyen megközelítésben a reform a célkitűzések megvalósításhoz szükséges cselekedetek összessége.

A szerző az Oxford English Dictionary értelmezésére alapozza reformdefinícióját, amely szerint a reform „Az előnytelen helyzetek módosítással, változtatással történő jobbítása, mint például egy korrump vagy elnyomó politikai intézmény vagy gyakorlat, netán visszaélések és hibás dolgok elmozdítása.” (Taylor, 2003). Mind a brit értelmező szótár, mind Taylor a reformot a jobbá tétel irányába történő elmozdulásként értelmezi, már-már a fejlődés színonimájaként jelenítve meg azt. Reformnak számít ezek szerint a jobbítás szándékával történő változtatás, amely a megvalósítandó – érték-, és/vagy érdekalapú – célok elérését szolgálja. Ne feledjük azonban, hogy a célokat többnyire a döntéshozók körvonalazzák, arra viszont nincs garancia, hogy e célok összhangban állnak a társadalom egészének érdekeivel, még akkor sem, ha a hatalmon lévők szemmel tartják társadalmi támogatottságukat. Ezért is válik elsődleges fontosságúvá a szereplők kiléte. Ennek tudatában, Taylor reformdefinícióját hiányosnak tartom, ugyanis a szerző nem fejt ki konkrétan, kik is a „jobbítás” haszonélvezői.

A magam részéről, úgy vélem, a választási reform egy sajátos reflexió a külső körülményekre, a kontextusra, különös tekintettel a politikai rendszerre és a fennálló választási rendszerre. A reformszándék azt sugallja, hogy valamilyen változás történt a politikai rendszer és a választási rendszer felfogásában, a kettő közötti viszonyban, amely a maga során az igények kielégítésének megítélésében hoz változást, vagy teremt új érdekérvényesítési lehetőségeket. A változás így szükségszerűvé és/vagy célszerűvé válhat. A reform tehát cselekvésen alapuló sajátos folyamat, olyan racionális törekvés, amelyben a sze-

replők a két rendszer közötti feszültség minimalizálását (értékcentrikusság), és/vagy a kezdeményezők hatalmi előnyszerzését (érdekcentrikusság) tűzik zászlajukra.

Jelen tanulmány szempontjából (is) fontos kiemelni, hogy a fentebb oly gyakran említett változás lehet spontán, illetve tervezett jellegű. A spontán változás akár evolucionista, akár funkcionalista, netán az egészen belüli részek közötti konfliktusok következménye, többnyire spontán folyamat eredménye, amelyben egy adott „A” helyzetből „B” helyzetbe való átváltás hosszabb időt igényel. A változás így a szereplők részéről kevésbé irányítható módon következik be, a hangsúly ezért inkább a változásra adott válaszra (a körülményekre adott reflexióra) helyeződik.

Ezzel szemben, a tervezett jellegű változás, a változtatás, tudatosan irányított tevékenység, hiszen a változtatás lépéseit a szereplők maguk irányítják, akik tudatában vannak, hogy milyen célok érdekében, és mit tesznek. Szándékos változtatással „A” helyzet „B” helyzetű alakul, de nem hosszantartó folyamat révén, ugyanis egy viszonylag rövid előkészületi időtartamot követően a változtatás maga egy pillanat műve, a beavatott szereplők aktív részvétele és tudatos döntése eredményeként. A változtatás tehát nem más, mint egy korábbi állapotából egy új állapotba történő tudatos átvezetés, amely történhet egy rendszer inherens problémáinak „jobbításáért”, ez egyben a külső körülményekhez való (kényszer)alkalmazkodás is lehet.

Külső kontextusba ágyazottan a reform tehát alkalmazkodások és fejlemények sorozatát magába foglaló folyamat, amelyben a változtatást előidéző döntés a folyamat központi eleme. Folytonossága ellenére fontos azonban e folyamat egymásra épülő szakaszainak megkülönböztetése: előzmények (okok); kezdeményezés (illetve kezdeményezők kiléte); előkészületi folyamatok; javaslatétel; döntés; gyakorlatba ültetés. A tagolás kiemelését két okból is fontosnak tartom. Egyfelől, az elemzés során így minden szakasz kellő figyelemben részesülhet, ami a fogalom behatóbb elemzését teszi lehetővé, illetve a választási reform irodalmának fejlődési ívét domborítja ki jobban. Másfelől, e szakaszosítással világosabbá tehető, hogy a reform nem statikus, inkább dinamikus fogalom, amelynek értelmezési tartománya állandóan bővül, beleértve a szereplők körének bővítését is.

A változás és változtatás közötti megkülönböztetési szempontok lehetnek: spontaneitás – tervszerű beavatkozás (Berde, 2015); irányíthatóság (Molnár, 2015: 9.); a következmények kiszámíthatósága. Ez utóbbi lényege, hogy a spontán változások esetében a kimenet kevésbé jósolható meg, míg a tudatosan megtervezett változtatás esetében a következmény, noha nem teljesen, de nagyobb mértékben kiszámítható. A változtatni szándékozók egyik alapvető törekvése a következmények maximális kiszámíthatósága, mégis, olyan esetleges tényezők, előre nem látható erővektorok léphetnek be a folyamatba, amelyek eltorzíthatják az előre betervezett kimenetet. Bármennyire is „szándékos átve-

zetésként” (Gulyás–Keczer, 2008: 107.) értelmezzük a változtatást, nem felelhetjük Michael Oakeshott idevágó üzenetét, amelyet klasszikus tanulmányában (*Konzervatívnak lenni*) fogalmazott meg a szerző, aki szerint nincs teljes ellenőrzésünk a változtatások kimenete fölött, annál is inkább, mivel „a teljes változás mindig nagyobb, mint a tervezett változás; és nem lehet sem előre látni, sem körülhatárolni a következmények teljes körét” (Oakeshott, 2001: 434.).

A változás és változtatás ok-okozati összefüggései kapcsán említésre méltó Leyenaar és Hazan frappáns gondolata, hiszen nem kevesebbre, mint Newton inerciatörvényére hivatkozva érzékeltetik e bonyolult összefüggést: „Inerciarendszerben minden test megtartja nyugalmi állapotát vagy egyenes vonalú egyenletes mozgását mindaddig, míg egy kölcsönhatás a mozgásállapotának megváltoztatására nem kényszeríti.” (Leyenaar–Hazan, 2011: 450.). A newtoni „test” esetünkben a választási rendszer, mint politikai intézmény, ez alapján pedig e rendszerre a status quo érvényes, vagyis nyugalomban van mindaddig, amíg külső erő nem hat rá. Ez a külső erő szükséges, mert úgy tűnik, a fennálló választási rendszer kellő megértéséből egyáltalán nem következik a változást jelentő reform ok-okozati összefüggéseinek automatikus megértése.

A két fogalom megkülönböztetésének bővebb kifejtésére talán Kurt Lewin változáselméleti modelljét használhatjuk (Lewin, 1947: 4–51.). Lewin erőterelmélete szerint „egyetlen entitás (egyén, csoport, szervezet, társadalom) sincs légüres térben: egy ráható mező veszi körül, amelynek sajátos jellemzői vannak” (Gál, 2020: 257–267.). Ez a megállapítás azért fontos, mert a Lewin-féle „entitás” esetünkben a választási rendszer, a „mezőtér” pedig a kontextus, amelybe a választási rendszer beágyazódik. Amilyen kapcsolat áll fenn a kontextus, a választási rendszer és a szereplők között, feltételezhetően oly módon körvonalazódik a változás és változtatás közötti viszony is. Kissé leegyszerűsítve, a változtatás tulajdonképpen a változásokra adott tudatos reflexió. Ez a reflexió természetesen nem jelenti, hogy a társadalom egésze tökéletes harmóniában reflektál a külső változásokra. Gyakori, hogy a külső körülményekhez való igazodás jellege és mértéke eltérő, elsősorban a meghatározó szereplők kiléte, politikai helyzete és a hatalomból való részesedésarányok alapján. E szereplők saját érdekeik mentén és az általuk felállított értékrend alapján ítélik meg, hogy szükséges-e vagy nem, kívánatos-e vagy nem számukra a változtatás.

Lewin modelljére emlékeztető gondolatot fogalmaz meg Taagepera és Shugart, akik szerint a demokráciákban „A választási rendszerek nem a semmiből keletkeznek, hanem politikai viták és küzdelmek eredményeként jönnek létre. Az általuk létrehozott politikát tükrözik, de változtatásukra van szükségük, ha a politika világa olyan mértékű változásokon megy keresztül, hogy egy adott ponton túl, a fennálló választási rendszer akadályozó tényezővé válik.” (Taagepera–Shugart, 1989: 234.).

Világunk folyamatos változásában a társadalom, a politika, a gazdaság, stb. dinamikus jelleget öltenek. Ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni, amint Norbert Elias is figyelmeztet, mondván, hogy aki a társadalomban végbemenő változást „fogalmilag valamilyen nyugalmi állapot tulajdonságaként” tárgyalja, aki a társadalmi változások problémáit „befagyasztja” (Elias, 2004: 21.) és egyfajta statikus, „állapotmagyarázó” megközelítéssel vizsgálja azokat, nem lehet képes kellő magyarázatot adni a társadalomban (vagy a politika világában) végbemenő változások folyamatára (Csizmadia, 2007: 10.). A Csizmadia Ervin által is megerősített Eliasi gondolat nyomán meggyőződésem, hogy a választási reformot sem lehet „befagyasztott” problémaként kezelni, inkább dinamikus fogalomként kell megközelíteni, amely bonyolult kölcsönhatásban van más tényezők mellett a pártrendszerrel. Ezek alapján, megalapozott lehet az a feltételezés, hogy a pártok közötti erőmegoszlások állandó változását magában hordozó pártrendszer a választási reform számára az egyik legfontosabb külső feltétel, módosulási tényező. Ezért sem véletlen Josep Colomer megállapítása, amelynek értelmében a választási rendszer kiválasztását többnyire az adott ország pártrendszere, elsősorban a pártok száma, illetve a pártok közötti erőviszonyok határozzák meg (Colomer, 2004: 62–66.).

A pártrendszer dinamikus jellege a pártok érdekérvényesítési lehetőségeinek állandó változását is jelenti, ami egyben a meghatározó szereplők (pártok) szándékainak változásával jár(hat) együtt. Ebből nemcsak az vonható le, hogy a választási rendszer inherens tényezőire irányuló, értékalapú változtatásokon túl a hatalmi elit érdekérvényesítési lehetőségének változása is reformgeneráló tényezővé válhat,² hanem arra is következtethetünk, hogy a választási rendszert és a reformot, mint eseményt nem önmagában, hanem – egyebek mellett – a pártrendszerrel kölcsönhatásban kell tanulmányozni. A reform elemzése során szemmel kell tartani tehát a változások fő determinánsainak számító politikai kölcsönhatásokat, miközben a szereplőket sem szabad „statikus cselekvőkként” kezelni. Ebben a megvilágításban, a választási reform nem független, inkább függő változóként jelenik meg.

A VÁLASZTÁSI REFORM, MINT FÜGGŐ VÁLTOZÓ

Alapvető kérdésként tevődik fel tehát, hogy vajon egy adott választási rendszert változatlan, magyarázó tényezőként, „fix” kiinduló helyzetként mint független változót, vagy a politikai kontextusba ágyazott fogalomként mint függő változót célszerű inkább kezelni. E bonyolult kérdés megválaszolásához a választási reformról szóló szakirodalom fejlődéstörténetét érdemes röviden áttekinteni.

Sartori (1997) szerint a választási rendszerek nemcsak a politika legmanipulálhatóbb eszközei, hanem a pártrendszert is alakítják. Köztudott, hogy egy

választási rendszer hatékonyságán vagy méltányosságán túl, a szereplők számára a fő szempont, hogy e redisztribúciós rendszer zéró összegű játszójában miként oszlanak meg a mandátumok a győztesek és a vesztesek között. Az egyes táborok mandátummaximalizálási motivációja és egyben más táborok mandátumminimalizálására irányuló törekvése magyarázatul szolgál arra, hogy a pártokat (szereplőket) miért foglalkoztatja a választási játékszabályok megváltoztatása, kit-kit a maga szemszögéből, a maga érdekei mentén.

A játékszabályok megváltoztatásának (a reformnak) tehát oka van, erre irányul többek között Richard Katz kérdése is: „Miért van oly sok (vagy oly kevés) választási reform?” (Katz, 2005: 57.). Noha, egy jóval korábbi munkájában a szerző a választási rendszer pártrendszert formáló szerepét, illetve a jelöltek szavazókra gyakorolt hatását emeli ki mindenekelőtt (miközben a pártrendszer választási rendszerre gyakorolt hatásáról aligha beszél) (Katz, 1980: 17–34.), a későbbi munkájában szereplő kérdésfelvetése a választási reformmal kapcsolatos paradoxon, a folytonosságváltozás problémájára irányítja a figyelmet. E fogalompár előtérbe helyezése fontos, mert egyfelől azt sejteti, hogy a választási rendszer a politikai rendszer stabilitásához járul hozzá, ezért nem annyira könnyű a változtatás, másfelől, ha reális esély mutatkozik a változtatásra, akkor a Katz által megfogalmazott kérdés, implicite azt is tartalmazza, hogy választási reformra mégis kerül sor, és annak előzményei (okai) vannak.

Leyenaar és Hazan nemcsak megerősíti Katz álláspontját, hanem továbblépve azt is hangsúlyozzák, hogy a választási rendszer változásának következményeire való odafigyelés mellett legalább annyira fontos a reform meghatározó tényezőire, a változás bekövetkeztének okaira, illetve a reformkezdeményezők kilétére is fókuszálni (Leyenaar–Hazan, 2011: 437.).

Hasonlóan fogalmaz Christopher Miller, aki tanulmányának címében jelzi, hogy nem kevesebbre vállalkozik, mint a választási rendszer megreformálásának elméleti magyarázatára Kanada, az Egyesült Királyság és Új-Zéland vonatkozásában (Miller, 2015). Ez már egy érdemi előrelépésnek számít a korábbi évtizedek reform-értelmezéseihez képest, de mit is jelent a reform „korábbi értelmezése”? Úgy tűnik, a szakirodalom (Leyenaar–Hazan, 2011; Miller, 2015; Fábíán, 2016, és mások) három alapvető szakaszt különböztet meg a választási reform fejlődéstörténetében.

Első szakasz

Ez a szakasz az 1980-as évek végéig tartott, amelynek kiemelkedő képviselői elsősorban Maurice Duverger (1954), illetve Douglas Rae (1967). Duverger a különböző választási rendszerek pártrendszerre gyakorolt hatásait foglalta „törvényekbe”, míg Rae a „választási törvények politikai következményeit” helyezte a vizsgálat középpontjába.

Ezzel összhangban közelítette meg a kérdést Arendt Lijphart (1994) is, aki az 1945 és 1990 közötti időszak 27 demokráciájának választási rendszereit vette számba, világosan megfogalmazva az alapvető célkitűzést: górcső alá venni a választási rendszerek politikai következményeit a képviselőtestület létszáma, a választási formula, a kerületi magnitúdó, illetve a bejutási küszöb szemmel tartásával (Lijphart, 1994: 1–9.). E munkája mintha egyirányú ok-okozati viszony taglalására emlékeztetne, amelyben a választási rendszerből indul ki a szerző, és ennek kihatásait vizsgálja. Kihangsúlyozandó azonban, hogy már egy korábbi írásában más oldalról közelíti meg a kérdést Lijphart. A választási rendszer okainak vizsgálata, a rendszeren belüli független és függő változók megkülönböztetése (Lijphart, 1985: 5–6.), és ez utóbbi kiemelése mindenképp a választási reformirodalom második fejlődési szakaszának irányába mutat.

Munkáikban (elsősorban Duverger és Rae) a választási rendszert mint változatlan magyarázó tényezőt (explanans) kezelik (Katz, 2005: 57.), és ennek mentén a választási rendszer következményeit, mindenekelőtt a pártok arányos vagy aránytalan mandátumrészesedését, a választások pártokra és a pártrendszerre (elsősorban a pártok számára) gyakorolt hatásait vizsgálják e szerzők. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a választási rendszert ők többnyire statikusnak vélik, és mint független változót kezelik, hanem azt is, hogy ezzel háttérbe szorultak olyan alapvető kérdések, mint: „Mit jelent a választási reform?“, „Miért következik be, azaz, milyen okai vannak a változásnak?“, „Reformnak tekinthető-e minden változás-változtatás?“, „Kik és milyen motivációk mentén kezdeményezik a reformot?“, „Kik és milyen alapon közelítik meg és értelmezik azt?“ (Fábián, 2016: 2; Leyenaar–Hazan, 2011: 438.).

Ha a változás-változtatás okának kérdése peremre szorul, kevésbé várható megfelelő magyarázat a változtatás okaira, annak mikéntjére, tartalmi aspektusaira, a reform tágabb keretek közötti értelmezésére. Nem véletlen, hogy a változtatást követő új rendszert, az említett szerzők inkább „fix” helyzetként, rögzített kiindulópontként kezelték, amely nem igényel különösebb magyarázatot (Katz, 2005: 57.). Nem véletlenül fogalmaz Miller is úgy, hogy a „választási reform hagyományos elméletei a reform kimenetére fókuszáltak, amellyel magyarázni lehetett a politikai elit racionális-stratégiai cselekedeteit” (Miller, 2015: IV.).

Az eddigiekből az következhet, hogy a reform fogalmának tanulmányozása tulajdonképpen mellőzve volt ebben a kezdeti szakaszban. Mivel a választási rendszert változatlanul „adottnak” vélték, nem a rendszer létrejöttének, a változtatás előzményeinek és körülményeinek okai, hanem az adott választási rendszer inherens elemei, hangsúlyosabban a rendszer kihatásai foglalkoztatták e korszak elemzőinek zömét.

E téren kivételnek minősülnek John Grumm és William H. Riker gondolatai. Tanulmányában Grumm (1958) kihangsúlyozza, hogy Duverger hatására a legtöbb szerző egyértelműnek veszi a választási rendszer és pártrendszer közötti egyirányú hatást, hiszen Duverger szerint az arányos (és az abszolút

többségi) rendszerek többpártrendszer, a relatív többségi rendszerek pedig kétpártrendszer eredményeznek. Ennek ellenére – hívja fel a figyelmet Grumm – az arányos rendszerek bevezetésével³ a bevett szabálytól számos eltérésnek lehetünk szemtanúi, ami arra sarkall, hogy újra kell értelmezni a Duverger által meghirdetett egyirányú összefüggést a választási rendszerek és a pártrendszerek között. Ebben a megvilágításban, állapítja meg a szerző, közelebb áll a valósághoz az a következtetés, hogy „az arányos rendszer inkább okozta, mintsem oka a pártrendszernek” (Grumm, 1958: 357–375.).

A választási rendszer és a pártrendszer egyirányú hatását Riker is megkérdőjelezi, noha nem ért teljes mértékben egyet Grumm következtetésével sem, mondván, hogy a példáiból két ország (Norvégia és Svájc) nem relatív, hanem abszolút többségi rendszert használt korábban, így azok nem lehetnek alkalmasak Duverger tételének megcáfolására (Riker, 1982: 758.).

Szándékaikon kívül Grumm és Riker „előhírnökei” a második szakasznak, hiszen a két rendszer között nem egyirányú viszonyt, inkább kölcsönös „természetes megfelelést”, és ennek révén egyfajta egyensúlyi állapotot véltek felfedezni a választási rendszer és a pártrendszer között (Katz, 2005: 57.).

Második szakasz

A „természetes megfelelésből” adódó egyensúlyi állapot a választási rendszer és a pártrendszer között egyfajta stabilitást, a status quo megőrzését sugallja, ami még elfogadhatónak is tűnhet, ha azt vesszük figyelembe, hogy a XX. század folyamán, az 1990-es évekig viszonylag nem sok esetben került sor nagyobb ívű reformra (Nohlen, 1984: 219–221.). Ezek közül azonban több eset is a történelmi és politikai fejlődés mélyreható törését okozó szélsőséges erők (például fasizmus) hatásának tudható be (Nohlen, 1984: 217.).

Hasonló véleményen van Taagepera és Shugart is, akik szerint a nagy ívű reformok valóban nem gyakoriak, amiből vagy arra lehet következtetni, hogy a demokráciákban nincsenek vagy ritkák a mélyreható törések, netán arra, hogy e rendszerek ragaszkodnak a stabilitáshoz, illetve, hogy nem is annyira könnyű egy reform intézményes kezdeményezése. Igaz, elsősorban a relatív többségi rendszereket alkalmazó demokráciákat tanulmányozták, de a szerzőpáros arra a (korszak első felére bizonyára jellemző) következtetésre jutott, hogy „nincs meggyőző morális vagy gyakorlati indok a relatív többségi rendszer megváltoztatására a nagy és homogén társadalmakban, amelyekben már régóta alkalmazzák ezt a rendszert” (Taagepera–Shugart, 1989: 225.).

A választási rendszerek „önmegőrző”, illetve folytonosságot és stabilitást eredményező hajlamuk kapcsán a gyakorlat teljesen mást mutatott a 90-es évek közepétől, hiszen e rendszerek, korábbi évtizedekre jellemző változatlansága egyszerre csak felborult. A négy stabil demokráciában sorra kerülő,

nagy ívű reformok egyrészt jól jelezték, hogy nincs feltétlenül szükség a társadalmi és politikai fejlődés mélyreható törésére egy reform kezdeményezéséhez, hiszen ezen országok egyikében sem volt tapasztalható társadalmi vagy politikai „földcsuszamlás”.

A négy esemény, másrészt arra is rávilágított, hogy a választási rendszer és pártrendszer közötti „egyensúly” törékeny, nem annyira „természetes”, mint gondolnánk, illetve, hogy egy reform kapcsán többről van szó e két rendszer közötti egyensúly megtartásánál.

Harmadrészt, az előbbihez köthetően, e reformok felhívták a figyelmet arra is, hogy a választási rendszer egyfajta reflexió a korra jellemző politikai berendezkedésre, a politikai élet sajátosságaira, annak fejleményeire és nem utolsósorban a nemzeti karakter sajátos jegyeire is (Dunleavy–Margetts, 1995: 10.). Ha, tehát a választási rendszer egyfajta reflexió, akkor e rendszert igazítani kell a politikai berendezkedésben történt változásokhoz (Farrell, 2011: 172.; Lijphart, 1985: 5–6.; Leyenaar–Hazan, 2011: 437).⁴

E megállapítás a reform értelmezési tartományának egyfajta kibővítésére készlet, abban az értelemben, hogy a pártrendszeren túl olyan tényezőket is célszerű reflektorfénybe helyezni és kapcsolatba hozni a választási rendszerekkel, mint: kormányozhatóság; elszámoltathatóság; képviselő, részvételi lehetőség (Norris, 2004; Shugart, 2005; Gallagher–Mitchell, 2008); a politikai elit és a társadalom politikai kultúrája, illetve egyéb, a demokráciát erősítő elemek (Leyenaar–Hazan, 2011: 439.). A sorba vett tényezők a második szakasz lényegi vonásaira irányítják a figyelmet, egyfelől arra, hogy a felsoroltaknak legalább akkora jelentőségük van a reform tekintetében, mint a választási rendszer pártrendszerre (elsősorban a pártok mandátumrészesedésére) gyakorolt hatásának, másfelől, pedig arra, hogy a választási rendszert és a reformot nem lehet statikus helyzetként kezelni és pusztán a pártrendszerre gyakorolt hatása alapján vizsgálni (Leyenaar–Hazan, 2011: 339.).

Azon túl, hogy az 1990-es évek közepétől a reform kérdése egyre szélesebb körben kezdte foglalkoztatni a szakembereket, nem a véletlen eredménye tehát, hogy a négy reformesemény megkövetelte az elemzőktől a reformról vallott korábbi álláspontok felülvizsgálatát (Dunleavy–Margetts, 1995: 9–11.), a választási reform elméletének új alapokra helyezését, abban az értelemben, hogy mivel a választási rendszer és a reform egy adott politikai kontextusba ágyazottan él és működik, ezért annak dinamikus voltát előtérbe kell helyezni. Ezt a váltást valahol az is jelzi, hogy a reform kérdése iránt egyre növekvő érdeklődés volt tapasztalható, és a választási rendszerek is állandó szakmai vitáknak voltak kitéve.⁵ Egy kis leegyszerűsítéssel állíthatjuk, hogy a négy reform „csodaéve” (1993–1994) főszerepet játszott az érdemi váltásban, és hidat képezett a választási reformirodalom első és második szakasza között. A fokozottabb érdeklődés, illetve a reformmal kapcsolatos új kérdések felvetése mindenek-

előtt az *International Political Science Review* 1995-ös, a választási reformmal foglalkozó különszámában jutott leginkább kifejezésre.⁶

Mivel egyre nagyobb teret hódított a választási rendszer függő tényezőként való értelmezése, központi kérdésként tételeződött, hogy az egyre terjedő arányos rendszer tulajdonképpen oka vagy okozata a többpártrendszernek (Colomer, 2005: 1–21.), illetve az, hogy vajon az arányos rendszer beavató jellegű és a konszenzus irányába mutat, vagy inkább etnikai, nyelvi, illetve regionális törésvonalak mentén kirajzolódó konfliktusok következménye (Lijphart, 1999).

A kormányozhatóság, de kiváltképp a számonkérhetőség kapcsán merült fel a kérdés, hogy vajon az egymandátumos többségi rendszer biztosíthatja a kellő felelősségre vonás lehetőségét, vagy elegendő, ha a viszonylag kisméretű, kevés mandátummal rendelkező kerületekben arányos vagy vegyes rendszert alkalmaznak, megszabva ezzel egy elfogadható viszonyt képviselő és képviselt között (Taagepera–Shugart, 1989; Shugart–Wattenberg, 2003; Leyenaar–Hazan, 2011).

Záró akkordként, a reform kérdésköre bővült e második szakaszban, vizsgálódási területe szélesedett, de egy adott ponton megrekedt, ugyanis a tanulmányok zöme nem átfogó elméleti munkák voltak, hanem inkább pragmatikus esettanulmányok, amelyek az adott társadalmakban a politikai elit attitűdjét, a reformhoz, illetve a reform következményeihez való viszonyának ok-okozati összefüggéseit, valamint a reformpolitika feltételeit vizsgálták elsősorban. Ebben a szakaszban került sor a választási rendszer és választási reform szélesebb spektrumú következményeinek taglalására is, ami már túlmutat a pártrendszerre szorítókozó következményeken (Miller, 2015: 3.). Ezek érdemi előrelépések, de még nem jelentettek igazi áttörést a fogalom koncepcióváltásában, noha előkészítették a talajt a harmadik szakaszra (Fábián, 2016: 2–3.).

Harmadik szakasz

A 2000-es évek közepétől a reform fogalmának általános és átfogó tanulmányozása, értelmezési tartományának fokozatos bővítése került előtérbe. A reform determinánsainak, a motivációk és célok feltárásában, de mindenekelőtt a beavatott szereplők körének kiszélesítésében és ezzel az aktorok szerepének újragondolásában történtek komolyabb előrelépések. A korábbi, uralkodó koncepció szerint a reformot csak a politikai elit álláspontja és attitűdje mentén volt érdemes vizsgálni, de kiderült, hogy e szűk magyarázat bővítésre szorul, olyan értelemben, hogy a hatalmi elit reformra irányuló dominanciája jelentős, de nem kizárólagos. A bíróságokra (Cain, 2007; Bowler–Donovan, 2008; Katz, 2011), a választáselméletbe beavatott szakemberekre (Farrell–McAllister, 2006; Farrell, 2011), a tömeg szerepére (Lutz, 2004; Renwick, 2010; Le Duc, 2011), a

közvéleményre (Norris, 2010) fokozottabb figyelmet kell fordítani. A szereplői kör bővítése és differenciált megközelítése közvetlen hatással van a reform okainak, céljainak, determinánsainak spektrumára is. Találón jegyzi meg Gideon Rahat, hogy „a választási reform nem szűkíthető le olyan egyszerű modellre, amely szerint néhány kulcsszereplő előre jól meghatározott koherens okokra alapozva, várható magatartást fog tanúsítani a reform mellett vagy ellen” (Rahat, 2004: 461.).

Mindez azzal is jár, hogy e szakaszra jellemzővé válik az érdekalapú és értékcentrikus tényezők szerepének újragondolása, hiszen a politikai elit hatalommaximalizálásra irányuló érdekorientált törekvése (Boix, 1999; Reed–Thies, 2003; Colomer, 2004; Benoit, 2004), és az értékalapú motivációk (Dunleavy–Margetts, 1995; Blais, 1999; Katz, 2005; Renwick, 2010) együttes hatása előtérbe kerül. Nem meglepő, hogy az előzmények mellett a választási rendszer inherens elemei és a szereplői magatartás összjátéka is a vizsgálatok középpontjába kerül (Shugart, 2008), a korábban majdnem kizárólagos jelleggel vizsgált következményekkel szemben.

Nem tűnik véletlennek Miller idevágó megállapítása sem: „A szakirodalom az ex postról inkább az ex ante megközelítésre tért át, a reformmal kapcsolatos összefüggésekre és folyamatokra fókuszálva, függetlenül a reform várható kimenetelétől.” (Miller, 2015: IV.). A változtatás következményeinek hagyományos vizsgálata helyett tehát a reform fogalmának tisztázására, értelmezési tartományának bővítésére helyeződik a hangsúly (Jacobs–Leyenaar, 2011). A választási rendszerek pártrendszerekre való kihatását (első hullám), majd a pártrendszereken túli kihatása mellett a reform ok-okozati összefüggéseinek vizsgálatát (második hullám) követően a harmadik hullámot Leyenaar és Hazan a „következményekről a fogalmakra való áttérés” szakaszaként értelmezi (Leyenaar–Hazan, 2011: 438–440.).

A harmadik szakaszban a fogalom empirikus megalapozottságú, átfogó elméleti újraértelmezése indult el. Kiemelt hangsúlyt kapott a különböző reformok komparatív elemzése és új elemként jelent meg a reformok felmerülésének a demokratikus kormányzati rendszerek (elnöki, vegyes, parlamentáris) szerinti megkülönböztetése is (Fábián, 2016). A kutatások során központi szerepet kaptak a reformot meghatározó determinánsok, a szereplők, illetve a reform bonyolult folyamatának kibontása, legyen szó a politikai kultúrát figyelembe vevő, négylépcsős (nyomás, felismerés, kezdeményezés és konzultáció, döntéshozatal) reformfolyamatról (Flinders, 2010: 44–46.), vagy a reformok átfogó tipizálásáról, annak alapján, hogy a politikai elit milyen mértékben képes ellenőrzése alatt tartani a reformra irányuló döntéseket (reform vagy status quo?) (Renwick, 2011). A reformmal kapcsolatos kérdések köre tehát érdemben szélesedett, a viták pedig átfogóbbakká váltak (Katz, 2005; Renwick, 2010: 10–6.).

KÖVETKEZTETÉS

Katz sokatmondó kérdése, hogy „Miért is van oly sok (vagy oly kevés) választási reform?“, egyfajta kiindulópontként is használható a reformok tanulmányozása során, a kérdés ugyanis nemcsak a reformok bekövetkeztének számszerű vizsgáltságát érzékelteti, hanem implicite arra az alapvető és kihívó kérdésre is ráirányítja a figyelmet, hogy ha a reformra nehezebben is, de mégis kerül sor.

Oakeshott (2001) konzervatív figyelmeztetése, miszerint egyetlen változtatás sem lehet kockázatmentes, mert az eredmény mindig más mutat, mint a prognosztizált kimenet; Catt (1989) álláspontja, amelynek értelmében a hosszú ideje fennálló rendszer „természetes“, mivel a rendszer eleget tesz az elvárásoknak, ezért nincs szükség változtatásra; Taagepera és Shugart (1989) szerzőpáros intelme, hogy békeidőben aligha érdemes a választási rendszer átalakításán gondolkodni, hiszen a régóta létrehozott rendszer stabil intézményi kereteket tart fenn, ezért jobban eleget tesz a feladatnak, mint az új, kevésbé ismert rendszer (ez utóbbi esetleg előnyösebb inherens vonásai ellenére is), mind-mind a reform bekövetkeztének nehézségeire utaló véleménynyilvánítások.

A konzervatív beállítódások és magyarázatok ellenére igazolódni látszik Arrow lehetetlenségi tétele, miszerint nincs tökéletes választási rendszer, ami azt eredményezi, hogy egyetlen rendszer sem tesz eleget bizonyos normatív elvárásoknak, és/vagy nem képes hatékonyan érvényre juttatni bizonyos érdekeket, a változtatásukra irányuló szándék ezért indokolt lehet. Annak ellenére, hogy voltak időszakok (a második világháború utáni évtizedek), amikor már-már normatívává erősödött a rendszer változtatásának elvetése (Dunleavy–Margetts, 1995), az 1990-es években egyre nőtt a reformok száma, ami a választási rendszerekkel és reformokkal foglalkozó kutatások előrehaladását és a szakirodalom precedens nélküli bővülését hozta magával.

Kiderült, hogy a választási rendszert a politikai folyamatokba, az adott politikai kontextusba ágyazottan kell értelmezni, ami egyben azt is jelenti, hogy egy ilyen rendszer – inherens értékei mellett – nem önmagában véve „jó“, hanem az állandó változásoknak kitett politikai berendezkedés alapértékeihez igazítva ítélni lehet meg, hogy mennyire érdemes annak megtartása. Úgy is fogalmazhatunk, hogy egy választási rendszer nem önmagában normatív jelleget, ezért a reform maga is racionális döntések, kontingens tényezők, illetve a fennálló politikai rendszer és a választási rendszer egymásra adott kölcsönös reflexióinak együttes eredményeként értelmezendő.

Ennek felismerése arra sarkalta a kutatókat, hogy a korábbi „fix“ állapotba helyezett, független változóként kezelt választási rendszer következményein túl, a kontextusba ágyazott reform előzményeit, a rendszer determinánsait, inherens elemeit, a beavatott szereplők kilétét, motivációit és céljait is tárják fel részletesen. Az így kibővített értelmezési tartománnyal rendelkező reform általánosabb és a korábbihoz képest jóval átfogóbb tanulmányozása került a

kutatások középpontjába. E bővítés, illetve a fogalom dinamikus értelmezésére történő átváltás íve nyomon követhető a választási reformirodalom (eddig) három szakaszos fejlődéstörténetéből.

A fogalom fejlődéstörténetének feltérképezése alapul szolgálhat (legalábbis hozzájárulhat) többek között olyan szempontok behatóbb elemzésére, mint: a választási reformok tipizálása a meghatározó szereplők részvétele alapján; a reform folyamatának mikéntje, sikeres kivitelezésének feltételei; a reformot mozgató érdekalapú és értékcentrikus motivációk természete, és e motivációk konkrét preferenciákká alakulásának mikéntje. Az ilyen és ehhez hasonló kérdések alaposabb elemzése mindenképp a választási reformmal kapcsolatos elméleti és empirikus kutatások javára lehet.

JEGYZETEK

- ¹ Az érdekek és értékek kapcsán lásd Dunleavy–Margetts, 1995; Shugart–Wattenberg (szerk.), 2001; Pilon, 2007; Shugart, 2008; Blau, 2008; Blais, 2008; Renwick, 2010; Farrell, 2011; Nagy, 2021.
- ² Itt csupán egyetlen, két részből álló példát említenék a politikai elit, a pártérdekek és a reform kapcsolata terén. Az 1985-ös francia választási reformra (mely az abszolút többségről az arányos rendszerre történő átváltást jelentette Mitterand elnök kezdeményezésére) azért került sor elsősorban, hogy az óriási népszerűségvesztéssel küszködő szocialisták mérsékeljék a közelgő választásokon előrelátható vereségük mértékét. Egy évvel később, az 1986-os „visszaállítás” az arányosról a kétfordulós abszolút többségi rendszerre (Chirac elnök érdeméért) pedig azt jelzi, hogy a jobbközép politikai erő nagyobb hatalmi lehetőségeket látott a többségi rendszerben, és a párt hatalmi érdekei mentén kezdeményezte a visszarendeződségi reformot.
- ³ A szerző többek között Belgium, Dánia, Norvégia és Svájc eseteit vizsgálja (Grumm, 1958: 363–370.).
- ⁴ Terjedelmi korlátok miatt sem nyílik lehetőség konkrét reformok elemzésére, azt viszont mégis érdemesnek vélem kihangsúlyozni, hogy a többször említett négy reform is jól jelzi, hogy nincs szükség különösebb társadalmi „földcsuszamlásra” ahhoz, hogy sor kerüljön választási reformra. Továbbá, más országok hasonló esetei mellett e négy esemény azt is jól jelzi egyfelől, hogy e reformok reflexiók a sajátos politikai berendezkedésre, másfelől, hogy a választási rendszer és a pártrendszer közötti „egyensúlyi játszmában” a választási reform fő mozgatórugója lehet az érdekalapú hatalommaximalizálás (Franciaország 1985, 1986; Olaszország 2005; Magyarország 2011), de lehet a választási rendszer inhereus elemeinek „javítása” és a demokratikus értékek jobbítására irányuló törekvés is (Izrael 1992; Olaszország 1993; Új-Zéland 1993; Japán 1994).
- ⁵ E fejlődési ívet jól érzékelteti Lijphart „panaszos” hangvétele: „Általános tapasztalatom, hogy a választási rendszerek tanulmányozása a társadalomtudományok legfejletlenebb kutatási területe.” (Lijphart, 1985: 3.; Taagepera–Shugart, 1989: XI–XIV.). Húsz évvel később Shugart már elégedetten állapítja meg: „Meggyőződésem, hogy ma egy érett területről beszélhetünk” (Shugart, 2005: 25.).
- ⁶ A szakirodalom fejlődésében mérföldkönek számító különszámban (1995, Vol.16, Issue 1) olyan szerzők írásai kaptak helyet, mint: Norris; Dunleavy–Margetts; Donovan; Diskin–Diskin; Shiratori; Wowles.

IRODALOM

- Arrow, Kenneth (1951): *Social Choice and Individual Values*. John Wiley & Sons.
- Benoit, Kenneth (2004): Models of electoral system change. *Electoral Studies*, Vol. 23: 363–389.
- Berde Csaba (2015): Vezetési feladatok. In: Berde Csaba (szerk.): *A vezetés alapjai*. Debrecen, Debreceni Egyetem.
- Blais, André (1999): *Criteria for Assessing Electoral Systems*. (Presented to the Advisory Committee of Registered Political Parties, Elections Canada, April, 1993) (<https://www.elections.ca/content.aspx?section=res&dir=rec/fra/sys/blais&document=blais&lang=e>)
- Blais, André (ed.) (2008): *To Keep or To Change First Past the Post?* Oxford, Oxford University Press.
- Boix, Carles (1999): Setting the Rules of the Game: The Choice of Electoral Systems in Advanced Democracies. *American Political Science Review*, Vol. 93 (3): 609–624.
- Bowler, Shaun–Farrell, David (2009): *Approaches to the Study of Electoral System Design: Devils, Details and „Experts“*. Reform University of Lisbon.
- Bowler, Shaun–Donovan, Todd (2008): Electoral Reform and (the Lack of) Electoral System Change in the USA. In: Blais, André (ed.): *To Keep or To Change First Past the Post?* 90–111.
- Cain, E. Bruce: (2007): Reform Studies? Political Science on the Firing Line. *Political Science and Politics*, Vol. 40 (4): 635–638.
- Catt, Helena (1989): *What Do Voters Decide? Tactical Voting in British Politics*. PhD dissertation, London School of Economics.
- Colomer, M. Josep (ed.) (2004): *Handbook of Electoral System Change*. Basingtoke, Palgrave Macmillan, 3–78.
- Colomer, M. Josep (2005): It's Parties That Choose Electoral Systems (or, Duverger's Laws Upside Down). *Political Studies*, Vol. 53 (1): 1–21.
- Csizmadia Ervin (2007): *Politikai változáselemélet. Miért változnak pártok, kormányok, politikusok?* Budapest, L'Harmattan.
- Dummett, Michael (1997): *Principles of Electoral Reform*. Oxford, Oxford University Press.
- Dunleavy, Patrick–Margetts, Helen (1995): Understanding the Dynamics of Electoral Reform. *International Political Science Review* (IPSR), Vol. 16 (1): 9–29.
- Duverger, Maurice (1954): *Political Parties: Their Organisation and Activity in the Modern Stat*. London, Methuen & Co.
- Elias, Norbert (2004): *A civilizáció folyamata*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Fábián György (2016): A választási rendszerváltozások elmélete és gyakorlata. In: Fejes Zsuzsanna–Török Bernát (szerk.): *Suum Cuique*. Ünnepi tanulmányok Paczolay Péter 60. születésnapja tiszteletére. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged.
- Farrell, David (2011): *Electoral Systems. A comparative Introduction* (2nd ed.). New York, Palgrave Macmillan.
- Farrell, M. David–McAllister, Ian (2006): *The Australian Electoral System: Origins, Variation and Consequences*. Sydney, University of New South Wales Press.
- Flinders, Matthew (2010): Explaining Majoritarian Modification: The Politics of Electoral Reform in the United Kingdom and British Columbia. *International Political Science Review*, Vol 31 (1): 41–58.

- Gál Zsuzsa (2020): Változásmenedzsment alapjai. *International Journal of Engineering and Management Sciences*, Vol. 5 (1): 257–267.
- Gallagher, Michael–Mitchell, Paul (eds.) (2008): *The Politics of Electoral Systems*. Oxford, Oxford University Press.
- Grumm, G. John (1958): Theories of Electoral Reform. *Midwest Journal of Political Science*, Vol. 2 (4): 357–376.
- Gulyás László–Keczer László–Veres Lajos (szerk.) (2008): *A vezetéstudomány alapjai*. Szeged, JATEPress.
- Jacobs, Kristof–Leyenaar, Monique (2011): A Conceptual Framework for Major, Minor, and Technical Electoral Reform. *West European Politics*, Vol. 3 (3): 495–513.
- Katz, S. Richard (1980): *A Theory of Parties and Electoral Systems*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- Katz, S. Richard (2005): Why are There so Many (or so Few) Electoral reforms? In: Gallagher, Michael–Mitchell, Paul (eds.): *The Politics of Electoral Systems*. 57–76.
- Katz, S. Richard (2011): Democracy as a Cause of Electoral reform: Jurisprudence and Electoral Change in Canada. *West European Politics*, 34 (3): 587–606.
- LeDuc, Lawrence (2011): Electoral Reform and Direct Democracy in Canada: When Citizens Become Involved. *West European Politics*, Vol. 34 (3): 551–567.
- Lewin, Kurt (1947): Frontiers in Group Dynamics. *Human Relations*, 1 (1): 5–41.
- Leyenaar, Monique–Hazan, Y. Reuven (2011): Reconceptualising Electoral Reform. *West European Politics*, Vol. 34 (3): 437–455.
- Lijphart, Arend (1985): The Field of Electoral Systems Research: A Critical Survey. *Electoral Studies*, Vol. 4 (1): 3–14.
- Lijphart, Arend (1994): *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies 1945–1990*. Oxford, Oxford University Press.
- Lijphart, Arend (1999): *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty Six Countries*. New Haven, Yale University Press.
- Lijphart, Arend–Grofman, Bernard (eds.) (1984): *Choosing and Electoral System*. New York, Praeger Publishers.
- Lutz, Georg (2004): Switzerland: Introducing Proportional Representation from Below. In Colomer, M. Josep (2005): 1–21.
- Miller, M. Christopher (2015): *Rethinking Majoritarian Modification: Towards an Explanatory Theory of Electoral System Reform in Canada, the UK, and New Zealand*. Western Washington University, Graduate School Collection (<https://cedar.wvu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1463&context=wwuet>)
- Molnár Imre (2015): *Változásmenedzsment a hazai gyakorlatban*, doktori értekezés, Sopron (http://doktori.uni-sopron.hu/id/eprint/512/1/Molnar_Imre_disszertacio.pdf)
- Nagy Levente (2015): *Választás és arányosság. A demokratikus választások arányossági kérdései*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Nagy Levente (2018): *A többség (ki)választása*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Nagy Levente (2021): A 2016-os kanadai választásireform-kísérlet – 1. rész. *Parlamenti Szemle*, VI. évfolyam (2): 5–52.

- Nohlen, Dieter (1984): Changes and Choices in Electoral Systems. In: Lijphart–Grofman (eds.): *Choosing and Electoral System*. 83–89.
- Norris, Pippa (1995): Introduction: The Politics of Electoral Reform. *International Political Science Review*, Vol. 16 (1): 3–8.
- Norris, Pippa (2004): *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Norris, Pippa (2010): *Cultural Expalnation of Electoral Reform: A Policy Cycle Model*, Harvard Library (Digital Access to Scholarship at Harvard) https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/4449095/Norris_CulturalExplanations.pdf
- Oakeshott, Michael (2001): KonzervatívnaK lenni. In: Oakeshott, Michael: *A Politikai racionalizmus*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Pilon, Dennis (2007): *The Politics of Voting. Reforming Canada's Electoral System*. Toronto, York University.
- Rae, Douglas (1967): *The Political Consequences of Electoral Laws*. New Haven, Yale University Press.
- Rahat, Gideon (2004): The Study of the Politics of Electoral Reform in the 1990s: Theoretical and Methodological Lessons. *Comparative Politics*, Vol. 36 (4): 461–479.
- Reed, Steven–Thies, Michael (2003): The Causes of Electoral Reform in Japan. In: Shugart, Matthew–Wattenberg, Martin (eds.): *Mixed-Member Electoral Systems: The Best of Both Worlds?* 152–172.
- Renwick, Alan (2005): Modelling Multiple Goals: Electoral System Preferences in Hungary in 1989. *Europe-Asia Studies*, Vol. 57 (7): 995–1019.
- Renwick, Alan (2010): *The Politics of Electoral Reform. Changing the Rules of Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Renwick, Alan (2011): Electoral Reform in Europe since 1945. *West European Politics*, Vol. 34 (3): 456–477.
- Riker, H. William (1982): The Two-Party System and Duverger's Law: An Essay on the History of Political Science. *The American Political Science Review*, Vol. 76 (4): 753–766.
- Sartori, Giovanni (1997): *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes* (2nd ed.). London, Macmillan.
- Shugart, S. Matthew (2005). Comparative Electoral Systems Research: The Maturation of a Field and New Challenges Ahead. In: Michael Gallagher and Paul Mitchell (eds.): *The Politics of Electoral Systems*. 25–57.
- Shugart, Matthew (2008): Inherent and Contingent Factors in Reform Initiation in Plurality Systems. In: Blais, André (ed.): *To Keep or To Change First Past the Post?* 7–60.
- Shugart, Matthew–Wattenberg, Martin (eds.) (2003): *Mixed-Member Electoral Systems: The Best of Both Worlds?* Oxford, Oxford University Press.
- Taylor, Hill (2003): Articulating Reform and the Hegemony Game. (<https://louisville.edu/journal/workplace/issue5p2/taylor.html>)
- Taagepera, Rein–Shugart, Mathew (1989): *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems*. New Haven, Yale University Press.

POLITIKUSOK, POLITIKAI PERSZONALIZÁCIÓ

Pokornyi Zsanett–Barczikay Tamás–Bucholcz Panna
Miniszterelnöki beszédek a koronavírus első két évében:
egy közpolitikai elemzés

Kiss László – Ring Orsolya
A Kádár-korszak „arcai”
Magyar politikusok médiareprezentációja 1957 és 1989/90 között

VÁLSÁGKOMMUNIKÁCIÓS STRATÉGIÁK A MAGYAR KÖZPOLITIKA-ALKOTÁSBAN

Miniszterelnöki beszédek a koronavírus első két évében

Pokorny Zsanett

(TK Politikatudományi Intézet, ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet)

Barczikay Tamás

(TK Politikatudományi Intézet)

Bucholcz Panna

(ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet)

A tanulmány beérkezett: 2022. május 30., opponálás: 2022. július 5–19., véglegesítés: 2022. október 21.

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunk Orbán Viktor miniszterelnök válságkommunikációs stratégiáit vizsgálja a koronavírus első két évében. A Kossuth rádió „Jó reggelt, Magyarország!” című műsorban elhangzott péntek reggeli interjúk, valamint a parlamenti felszólalások alapján a kommunikáció közpolitikai tartalmát, illetve a kiemelt ügyek kiválasztási logikáját is vizsgáljuk. Eredményeink alapján ugyanis a pandémia idején elhangzott beszédek már nem elsősorban a kormány napirendjéről érkező közpolitikai prioritások kiemelésére szolgáltak, sokkal inkább a koronavírusra adott kormányzati válaszok bemutatásának váltak kiemelt fórumaivá. A kormány más közpolitikákhoz kapcsolódó preferenciái emiatt a miniszterelnöki beszédekben háttérbe kerültek, szerepük azonban továbbra sem volt elhanyagolható. Számításaink ugyanis arra utalnak, hogy a kormányfő a súlyosbodó járványhelyzet idején gyakorta fordult más szakpolitikákkal összefüggő kérdések, különösképp az Európai Unióval kapcsolatos ügyek felé válságkommunikációjának felépítése során.

Kulcsszavak: koronavírus ■ közpolitika-alkotás ■ miniszterelnöki
beszédek ■ válságkommunikáció

Tanulmányunk Orbán Viktor miniszterelnök válságkommunikációs stratégiáit (Coombs–Holladay, 2011; Sellnow–Seeger, 2021) vizsgálja a pandémia első két évében. Kutatásunkban a kormányfői beszédek figyelmű meg, amelyek, mint „a működési zavar (válság) leküzdését szolgáló információk továbbításának” (Kővágó, 1996: 7.) eszközei a vírus megjelenését követően kiemelt helyet foglaltak el a kormányzati válságkezelésben. A miniszterelnöki kommunikáció

azonban már a koronavírus megjelenése előtt is fontos szerepet töltött be a magyar politikai folyamatokban, több okból. Egyfelől, Orbán Viktor retorikai eszközök (Szabó, 2020), valamint a beszédekbe emelt közpolitikai ügyek (Metz, 2017) segítségével számos politikai kérdésben fektette le a kormány álláspontját, vagy határolta le a Fidesz belpolitikai és nemzetközi szereplőkkel való viszonyát. A beszédek jellemzően a kormány napirendjéről érkező ügyek köré épültek, más szereplők által tematizált kérdések meglehetősen ritkán tudták elvonni a miniszterelnök figyelmét. Ezek az üzenetek pedig rövid időn belül váltak a magyar közpolitika-alkotás meghatározó tényezőivé, így például a média, a közvélemény vagy a törvényhozás napirendjén is kiemelt pozíciót vettek fel (Pokorny-Sághy, 2021).

A pandémia azonban új helyzetet teremtett a magyar közpolitika-alkotásban. Egyfelől, ahogyan Illés Gábor, Körösi András és Gyulai Attila (2020) fogalmazott, a miniszterelnöki kommunikáció a 2015-ben berobbant menekültválsághoz hasonlóan a járvány endogenizálására, tehát arra törekedett, hogy a külső közpolitikai sokként (Jones–Baumgartner, 2005) érkező egészségügyi krízist a politikai ellenfelek elleni játszmák terepévé formálja át, többek között a nemzetközi elitiek elleni harc tematizálása vagy a vezető heriozálása révén.

A koronavírus azonban a kormányfői beszédek közpolitikai tartalmát is befolyásolhatta. Orbán Viktor ugyanis a válság okozta külső sokk hatására reaktív szerepbe kényszerült, így feltételezhető, hogy a magyar napirend uralása érdekében, valamint, hogy az általa tematizált ügyekre irányítsa a közvélemény figyelmét, válságkommunikációja egy több lábon álló stratégiára épült. Ennek első lába a kommunikáció intenzitásához kapcsolódik. Előzetes várakozásaink szerint ugyanis a kormányzati válságkezelés sikereinek kiemelését, valamint a kormányfő számára fontos ügyek felszínre tartását egyfelől a beszédek gyakoriságának növelése szolgálta, amelyek száma így a Covid-19 berobbanásakor, valamint a járványügyi hullámok idején megnövekedett. A koronavírus azonban a miniszterelnöki kommunikáció közpolitikai tartalmára is hatással lehetett. Egy súlyosbodó járványhelyzet ugyanis a kormányzati válságkezelés megítélése révén a kormány támogatottságára is kihathat (Christensen–Lægheid, 2020; Bíró-Nagy–Szászi, 2021), így ennek befolyásolása érdekében a közpolitikai tartalom, például a beszédekbe emelt szakpolitikák mennyisége, más szóval a beszédek megosztottsága is az aktuális járványhelyzethez igazodhatott (Jennings és szerzőtársai, 2011; Green-Pedersen és szerzőtársai, 2018). Feltételezzük tehát, hogy a miniszterelnök a pandémia idején nem kizárólag az egészségpolitikára fókuszált. Figyelmét több közpolitika között is megosztotta, mely a beszédek erős megosztottságát idézte elő. S bár a járványügyi hullámok felfutó szakaszaiban az egészségügyre irányuló figyelem jelentősen megemelkedett, a köztes időszakokban más szakpolitikák is előtérbe kerültek.

Ez utóbbi feltevést a külpolitika esetében figyelhetjük meg, amely az Európai Unióval kapcsolatos ügyek hangsúlyozása révén már a koronavírus meg-

jelenése előtt meghatározó pozíciót szerzett a beszédekben. Illés, Körösényi és Gyulai (2020) fent idézett tanulmánya szerint pedig e stratégia a pandémia első két évében is visszaköszött, a járvány endogenizálásának kiemelt eszközeként a miniszterelnök ugyanis gyakorta húzta alá a nemzetközi elitek (és elsősorban az EU) elleni harc jelentőségét. A külpolitika kiemelkedése így a közpolitika-alkotáson túlmutató politikai célokat is szolgált, amelyet az Európai Unióval kapcsolatos kérdések előtérbe kerülése is alátámaszthat. E feltevést a válságkezelés zászlóshajója, az oltási program esetében is megvizsgáltuk. Előzetes várakozásaink szerint ugyanis a készleten lévő oltások, valamint a beoltottak számának növekedésével az oltással kapcsolatos kérdések is előtérbe kerültek, ennek keretein belül a miniszterelnök az Európai Unióhoz köthető ügyekre is figyelmet fordított.

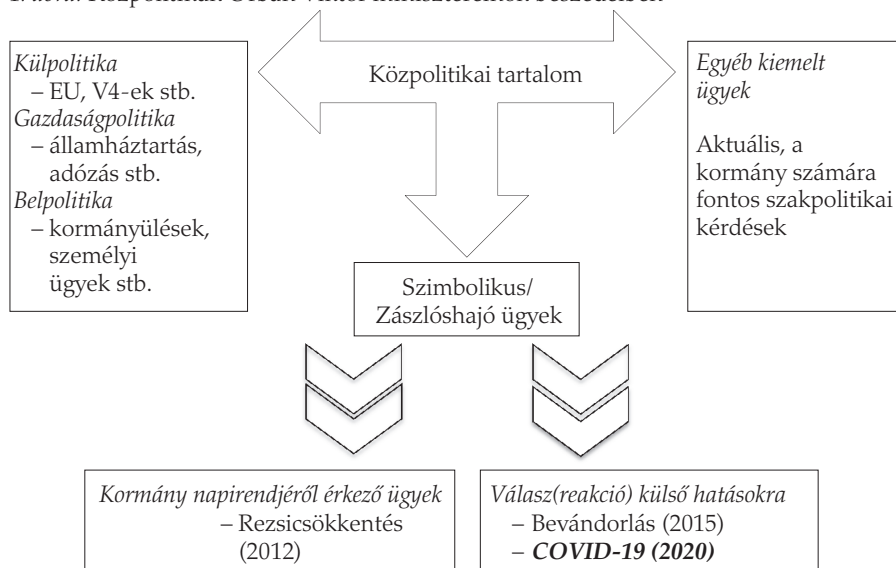
A beszédek intenzitásának változásai, valamint a közpolitikai tartalom átalakulása tehát fontos stratégiai eszközt jelentett a kormányfőnek, hogy a magyar közpolitika-alkotásban betöltött domináns szerepét a pandémia idején is megőrizze. Egyfelől, Orbán a beszédekben tárgyalt ügyek jelentőségét megszólalásainak gyakorisága révén erősíthette fel – a parlamentben például meglehetősen ritkán, csak a legfontosabb pillanatokban szólalt fel, a Kossuth rádióknak adott interjúk számában is a válsághelyzet súlyosbodása idején feltételezünk emelkedést. Másfelől, valószínűsíthető, hogy a miniszterelnök a korábbi években tematizált ügyeket gyakorta kötötte össze a koronavírushoz kapcsolódó kérdésekkel, amely azok felszínen tartását, valamint a számára kellemetlen ügyek vagy a kudarcok háttérbe szorítását segíthette. Feltevéseinket a pandémia első két évében, a 2020. március 1. és 2021. december 31. közötti időszakban vizsgáljuk.

A tanulmány az alábbiak mentén épül fel. Az elméleti szakasz a miniszterelnök válságkommunikációját vizsgálja, valamint kísérletet tesz arra is, hogy azt a kormányfő elmúlt évtizedben kidolgozott közpolitikai-kommunikációs stratégiájában is elhelyezze. A második részben a beszédek elemzésére kerül sor. Feltevéseinket a Hungarian Comparative Agendas Project (CAP) által felépített, „Miniszterelnöki beszédek” című adattábla segítségével figyeljük meg. Itt a miniszterelnök parlamenti felszólalásaira, valamint a Kossuth rádióknak adott heti interjúkra fókuszálunk. Míg ez előbbit a szakirodalom a kormány napirendjének egyik legfontosabb indikátoraként vizsgálja (Baumgartner–Breunig–Grossman, 2019), utóbbi lényegében az egyetlen olyan fórum, ahol Orbán Viktor rendszeresen beszél a kormány munkájáról. Az adatokat leíró statisztikák, megosztottságot vizsgáló számítások, valamint egy közpolitikai szótár segítségével elemezzük, az egészségügyi válsághelyzet változásait pedig az Európai Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ (European Centre for Disease Prevention and Control, ECDC) által közölt hivatalos statisztikák mentén figyeljük meg. Eredményeink alapján a miniszterelnök a beszédek helyét és idejét, valamint azok közpolitikai felépítését is az aktuális járványhelyzethez igazította. Tanulmányunk zárásaként az eredmények összefoglalására kerül sor.

SZAKPOLITIKÁK A MINISZTERELNÖKI BESZÉDEKBEN

A pandémia első éve új helyzetet teremtettek a magyar közpolitika-alkotásban. A korábban ismeretlen Covid-19 egyrészt az egészségügyi ellátórendszert tette próbára, de a gazdasági és a társadalmi alrendszerekben, különösképpen a munkaerőpiac területén, és a szolgáltató szektorban is súlyos nyomokat hagyott (Posgay és szerzőtársai, 2020). A vírussal szembeni védekezés, valamint a társadalmi és a gazdasági károk enyhítésére tett kísérletek így már közvetlenül a koronavírus megjelenése után a legfontosabb szakpolitikai problémák-ká léptek elő. A kormány azonban az új válsághelyzetben sem hagyhatta figyelmen kívül saját politikai célkitűzéseit – dominálni a magyar politikai napirendeket, s az általa tematizált ügyekre irányítani a közvélemény figyelmét. E kettős célkitűzés teljesítésében pedig a miniszterelnök vállalt kulcsszerepet (a miniszterelnök napirend-alkotásban betöltött szerepéről lásd még Baumgartner–Breunig–Grossman, 2019).

1. ábra. Közpolitikák Orbán Viktor miniszterelnök beszédeiben

Forrás: A szerzők saját készítésű ábrája a Hungarian Comparative Agendas Project „Miniszterelnöki beszédek” című adatbázisa alapján.

Jegyzet: Az ábra felépítése során a 2010–2018 közötti parlamenti felszólalásokat, valamint az egyéb kiemelt fórumokon (például Évértékelők alkalmával) elmondott beszédeket figyeltük meg (lásd még Sebők–Boda, 2021).

2010 után a kormányfői beszédek kiemelt szerepet töltek be a közpolitika-alkotás folyamataiban. Az itt aláhúzott szakpolitikai ügyek ugyanis más napirendeken, többek között a törvényhozásban, a médiában vagy a közvéleményben is domináns pozíciót vettek fel (Pokorny–Sághy, 2021). Kiemelt szerepükhez mérten, a kormányfői beszédek közpolitikai felépítése az elmúlt tizenkét évben szisztematikus logikát követett (1. ábra).

Az ábra a miniszterelnök 2010 után elhangzott beszédeinek közpolitikai felépítését mutatja. Tanúsága szerint a kormányfői beszédekben említett szakpolitikák az elmúlt tizenkét évben három fő csoportra oszthatók. Egyfelől Orbán Viktor megszólalásai alkalmával (kevés kivételtől eltekintve, így például, ha valamilyen tematikus rendezvényen vesz részt) rendszerint kitér az aktuális külpolitikai, gazdaságpolitikai, valamint a kormány szempontjából lényeges belpolitikai kérdésekre, legyen szó az Európai Unióval való vitákról, az államháztartás állapotáról, vagy éppen a kormányületek eredményeiről. E három szakpolitika kiemelése azonban nem a magyar miniszterelnök sajátos kommunikációs stratégiájának eredménye. A közpolitika-alkotással foglalkozó irodalom ugyanis már hosszú ideje érvel amellett, hogy a társadalom működését alapjaiban befolyásoló kérdések nagyrészt ezeken a területeken vannak jelen, így a beszédekben nehezen megkerülhetők (Jennings és szerzőtársai, 2011).

A közpolitikai tartalom másik szeletét az egyéb kiemelt ügyek adják, amelyek keretein belül a miniszterelnök nagyrészt a foglalkoztatáspolitikával és a családpolitikával foglalkozik, de gyakorta érinti a kis- és középvállalkozások helyzetét vagy beszél különböző fejlesztéspolitikai programokról is. A harmadik csoporthoz az ún. zászlóshajó ügyek tartoznak, amelyek kiemelkedése az előző két kategóriától eltérően már kifejezetten a Fidesz–KDNP által kiépített közpolitika-alkotás egy jellemző vonása (Pokorny, 2018). Itt azonban két kategória is látszik. Az első esetében a kormány napirendjéről érkező ügyekről van szó, amelyek csak gondos tervezést követően kerülnek a miniszterelnöki beszédekbe (Mortensen és szerzőtársai, 2011). Ez történt például a rezsi-csökkentés esetében is, amely a Fidesz energiapolitikai programját volt hivatott népszerűsíteni az emberek számára (Böcskei, 2015). A másik csoportban lévő ügyek esetében azonban egy kívülről érkező közpolitikai hatás nyomására emeli ki a hozzájuk kapcsolódó kérdéseket, így azok előtérbe kerülését elsősorban nem a kormányzati célkitűzések, hanem a külső hatás idézi elő (True és szerzőtársai, 2019). Ez történt például 2015-ben a bevándorláspolitikai eseteiben is, amikor azonban a miniszterelnök gyorsan reagált a nemzetközi menekülthullám felerősödésére és rövid időn belül emelte fel a kérdést a beszédek és a teljes kormányzati kommunikáció zászlóshajó ügyévé (Bíró-Nagy, 2018).

A bevándorláspolitikához hasonlóan a koronavírus is egy kívülről érkező közpolitikai hatásként értelmezhető (Jones–Baumgartner, 2005), amely a miniszterelnököt ismét reaktív szerepben kényszerítette. Az emberek ugyanis el-

sősorban a járványra fókuszáltak, munkahelyükkel és családjukkal kapcsolatos, valamint a mindennapokat érintő egyéb intézkedéseket nagyrészt e tengely mentén értelmezték. Összetett válságkommunikációs stratégiára volt szükség, amely egyrészt a korábbiakban tárgyalt endogenizálásra, tehát arra épült, hogy a kormányfő hogyan tudja a járványt a politikai ellenségekkel szembeni játszmák terepévé formálni (Illés–Körösényi–Gyulai, 2020), másfelől azonban a beszédek közpolitikai felépítését is érintette. A miniszterelnök így beszédeiben a számára fontos ügyeket a vírushelyzethez igazította, amelyek egyfelől új köntösbe öltözve maradhattak felszínen, de a kormány számára kellemetlen kérdéseket is segíthettek háttérbe szorítani.

A közpolitika oldaláról vizsgálva, a pandémia idején alkalmazott miniszterelnöki válságkommunikáció egy több lábon álló stratégiára épülhet. Ez egyfelől a „Hol tartja a beszédet és milyen gyakran szólal fel?“, másrészt pedig a „Milyen közpolitikai ügyekről beszél?“ kérdéskört érinti. A „Hol?“ és a „Mikor?“ tekintetében a szakirodalom amellet érvel, hogy a beszédek helye és ideje kulcsfontosságú a kormányzati napirend-alkotás során, hiszen általuk a kormányfő a szakpolitikai területekre irányuló figyelem mértékét befolyásolhatja (Bevan és szerzőtársai, 2011). Egyfelől, minél több beszédet tart, annál több üggyel foglalkozhat, s annál több ideje is marad kifejtetni azokat. Másfelől, a beszéd helye is lényeges, hiszen a nem kormányközeli fórumokon kevéssé tudja befolyásolni, hogy milyen kérdések kerüljenek szóba és azokra mekkora figyelem irányuljon, így előfordulhat, hogy a miniszterelnök számára fontos ügyek háttérbe szorulnak, s helyüket a más politikai szereplők által tematizált kérdések veszik át (Bevan–John, 2016).

A magyar kormányfő az elmúlt évtizedben a „Hol?“ és a „Mikor?“ tekintetében meglehetősen következetes stratégiát követett. Orbán ugyanis meglehetősen ritkán szólal fel a nyilvánosság előtt, s ha mégis, azt általában kormányközeli fórumokon, például pártrendezvényeken vagy jobboldali sajtóorgánumok felületein teszi meg. Ez alól pedig általában csak a nemzetközi tárgyalások vagy a parlamenti vitanapok alkalmával tesz kivételt. Ez utóbbi során például a rendelkezésre álló idő korlátozottsága miatt azonban nincs hely és idő a kevéssé jelentős témák kibontására, de arra sem, hogy más szereplők által tematizált kérdésekre reagáljon, így például, hogy politikai konfliktusokat vállaljon fel (Boda–Sebők, 2018). Egy válsághelyzet idején, amilyen a pandémia is, mindezek miatt gyakoribb felszólalásokra lehet szükség. Amellett ugyanis, hogy a kormányzati hierarchia fejeként a miniszterelnök által közvetített üzenetek szimbolikus jelentőséggel bírhatnak az emberek számára (John és szerzőtársai, 2012), arról is biztosíthatják a közvéleményt, hogy az ország jó kezekben van és a vírus terjedése ellenére a kormány ura a kialakult helyzetnek.

A parlament tehát a kormányfői beszédek egy fontos helyszíne lehet, Orbán azonban általában mégsem itt, hanem a kormányközeli Kossuth rádió „Jó reg-

gelt, Magyarország!” című péntek reggeli műsorában szól az emberekhez, ahol a kormány számára fontos kérdésekről, a kiemelt célokról és az eredményekről számol be. A reggeli interjúk jelentősége pedig a koronavírus idején sem halványult. A miniszterelnök ugyanis ezekben a hónapokban rendszerint kitért az aktuális egészségügyi helyzetre, személyes tapasztalataira, valamint a járvány elleni védekezés sikereire is (Csizmadia, 2020). Az interjúk tehát a parlamenti felszólalásoknál nagyobb teret és több időt hagynak a miniszterelnöknek a közpolitikai kérdések kibontására – a kormányközeli fórumnak, valamint a műsoridőnek köszönhetően azonban itt is a saját maga számára felállított keretek között mozoghat (Jennings és szerzőtársai, 2011). E kereteket azonban a rendszeresség szoríthatja meg vagy lazíthatja fel. Az interjúk ugyanis általában hetente kerülnek adásba, kisebb-nagyobb szünetek mégis megszakítják folyamatosságukat.

A Covid-19 azonban feszebb ütemtervet követelhet meg a kormányfőtől. Több beszédre lehet tehát szükség, amelyek az új zászlóshajó ügy kiemelésére, s különösképp a kormány eseményekkel kapcsolatos álláspontjának kiemelésére szolgálnak. Ennek egyik központi helyszínévé pedig a Kossuth rádió stúdiója vált (Illés–Körösényi–Gyulai, 2020; Szabó–Szabó, 2022). Mindezek alapján az alábbi feltevést vizsgáljuk:

H1: A miniszterelnök parlamenti felszólalásait a Covid-19-hullámok kezdeti időszakaikra időzítette, míg a Kossuth rádióknak az esetszámok megugrását követően adott több interjút.

A beszéd helye és ideje tehát keretet adhat a miniszterelnök által közvetített üzenetek számára. A szakpolitikák jelentőségét azonban a közpolitikai tartalom felépítése, tehát az ügyekre irányított figyelem értékelheti fel. Az elmúlt bő évtizedben pedig Orbán Viktor e tekintetben is következetesen igazodott korábbi stratégiájához. Egyfelől, a koronavírus megjelenését megelőző hónapokban (akkor, amikor a híradásokban már lehetett találkozni az első esetekről szóló beszámolókkal) a kormányfő még egyáltalán nem közelített a kérdés felé, beszédeit nagyrészt a bevándorláspolitikára vagy a Magyarország és az EU közötti vitás ügyek uralták (Bene és szerzőtársai, 2020). A járvány azonban 2020 márciusában szinte egyik napról a másikra hatolt be a legtöbb magyar háztartásba, megkerülése vagy háttérbe szorítása így már nem volt járható út Orbán számára. A miniszterelnök tehát a válsághelyzet súlyosbodásával párhuzamosan volt kénytelen egyre erősebben tematizálni a koronavírusról, mint közpolitikai ügyet, többek között a járványkezelési intézkedések bemutatása, a kormányzati sikerek aláhúzása, a magyar emberek védelme, valamint a vírus-helyzettel kapcsolatos konfliktusok rövid összefoglalása révén. Emellett pedig saját politikai céljait sem hagyhatta figyelmen kívül, így gyakorta tért ki a nemzetközi és a hazai ellenségek, s elsősorban az Európai Unió elleni harc

jelentőségére is (Illés–Körösényi–Gyulai, 2020). Mindez pedig a „Milyen szakpolitikai ügyekről beszél?” kérdést, tehát a beszédek közpolitikai felépítését érinti.

A korábban ismeretlen Covid-19 hullámszerű terjedése a kormányt egy kiszámíthatatlan ellenséggel állította szembe, amellyel a miniszterelnök egyfelől a háborús retorika (Bozóki, 2015; Bartha és szerzőtársai, 2020), másfelől pedig a koronavírushoz kapcsolódó ügyek eltérő hangsúlyozása révén vette fel a küzdelmet. Ez utóbbi például válságkommunikációjának kulcsfontosságú része maradt, hiszen a kormány és a kormányfő a koronavírus első éveiben sem veszítettek napirend-formáló erejükből. A közvélemény napirendjén például a leginkább ismert és fontos ügyek a vírushoz, valamint a különböző járványügyi intézkedésekhez, úgy, mint a kijárási korlátozáshoz vagy az egészségügyi bérrendezéshez kapcsolódtak (Szabó és szerkesztőtársai, 2021). Ahogy azonban korábban is hangsúlyoztuk, a válsághelyzet teremtette új közpolitikai környezetben a miniszterelnök mozgásteret jelentősen leszűkült, így a számára fontos kérdések felszínén tartása érdekében kulcsfontosságúvá vált, hogy hogyan osztja meg a közpolitikák közötti figyelmét – mely ügyekre helyez nagyobb hangsúlyt, valamint, hogy a saját maga számára fontos kérdéseket hogyan pozicionálja (Green-Pedersen és szerzőtársai, 2018).

Egyfelől feltételezhető, hogy az egészségügy beszédekben betöltött szerepe jelentősen megerősödött. Másfelől azonban, a járvány gazdasági és társadalmi hatásai miatt a miniszterelnök a koronavírussal összefüggő, például rendvédelmi vagy gazdaságpolitikai kérdésekről is gyakorta szót ejtett. Ez pedig egyben arra is utal, hogy Orbán Viktor számos közpolitikai ügy között osztotta meg figyelmét, amely a beszédek erős megosztottságát (Jennings és szerzőtársai, 2011) eredményezhette. S bár elsőre nem meglepő, hogy a kormányfő nem kizárólag a koronavírusról beszélt, a figyelem megosztottsága arra utal, hogy válságkommunikációjában a koronavírustól eltérő közpolitikai kérdések nem csak érintőlegesen merültek föl, ezekre az ügyekre a miniszterelnök rendszerint nagy hangsúlyt helyezett. A vírushelyzettel össze nem függő közpolitikai preferenciák azonban, bár önállóan is említésre kerülhettek, a fókuszot nem vonhatták el a koronavírusról, így például az aktuális megbetegedési számokról vagy a járványkezelésről. Emiatt feltételezhető, hogy a korábbi években tematizált szakpolitikák elsősorban az egészségpolitikára irányuló fókusz csökkenésének idején, vagy a járványhelyzettel összefüggésben kerülhettek előtérbe. Itt elsősorban a külpolitikára, azon belül is az Európai Unióval kapcsolatos ügyekre irányulhat a figyelem, amelyek az elmúlt évtizedben több szakpolitikai kérdéssel összefüggésben (bevándorláspolitikára, gazdaságpolitika és még a családpolitika esetében is), de önállóan is (például az EU működésével kapcsolatos kérdések mentén) hangsúlyosan jelentek meg a miniszterelnöki beszédekben (Wineroither–Metz, 2020; Antal, 2021) – egyfelől közpolitikai okokból, másfelől azonban a nemzetközi ellenségekkel való

harc kiemelésének korábbiakban tárgyalt jelentősége miatt (Illés–Körösenyi–Gyulai, 2020). A külpolitika, valamint azon belül az EU-val kapcsolatos kérdések kiemelése így a közpolitika-alkotáson túlmutató politikai célokat is szolgált.

Az Európai Unióval kapcsolatos ügyekre irányuló fókusz az oltási programok megjelenésével, azon belül a vakcinák kapcsán erősödhetett tovább. Itt a kormány egyfelől különböző plakát-, televíziós- és rádiós kampányok segítségével célozta az oltási hajlandóság erősítését (például „Az oltás működik, Magyarország működik!” szlogen révén), másfelől azonban Orbán meglehetősen gyakran fogalmazott meg kritikát a nyugatról érkező vakcinaszállítmányok beszerzésének nehézségeiről, vagy állt ki a keleti vakcinák hatékonysága mellett (Szabó és szerkesztőtársai, 2020). Mindezek alapján:

H2a: A miniszterelnök a pandémia idején nem kizárólag az egészségpolitikára fókuszált. Figyelmét több közpolitika között is megosztotta, ami a beszédek erős megosztottságát idézte elő.

H2b: Az egészségügyre irányuló figyelem csökkenése idején a külpolitikai kérdések kerültek előtérbe. Ez tehát az egészségügy mellett szintén kiemelt közpolitikai ügyként tűnik fel a beszédekben.

H3: A készleten lévő oltások, valamint a beoltottak számának növekedésével az oltással kapcsolatos kérdések is előtérbe kerültek, melynek keretein belül a miniszterelnök az Európai Unióval kapcsolatos ügyekre is figyelmet fordított.

ADATOK ÉS MÓDSZERTAN

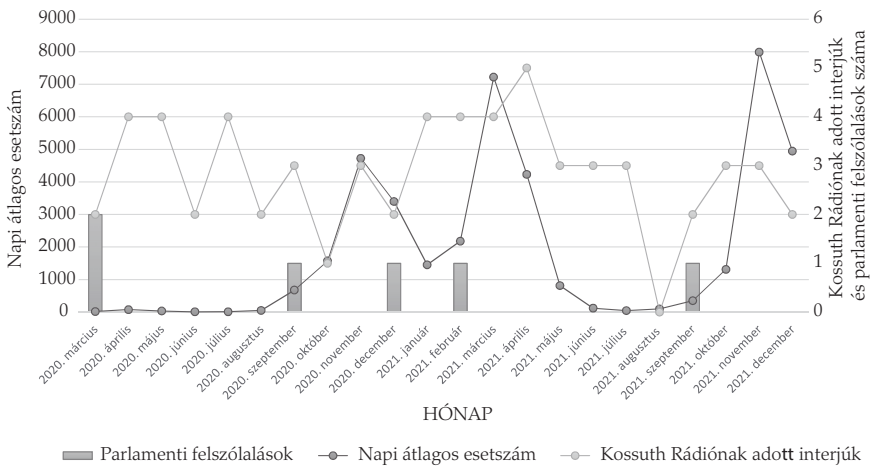
Vizsgáltunk során két adatbázissal dolgoztunk. A beszédeket a kormányfő parlamenti felszólalásai, valamint a Kossuth rádió „Jó reggelt, Magyarország!” című műsorában adott interjúk mentén figyeltük meg a 2020. március és 2021. december közötti időszakban. Az adatokat a Hungarian Comparative Agendas Project által felépített, „Miniszterelnöki beszédek” című adatbázis mentén vizsgáltuk.¹ A beszédeket mondatokra és kvázi mondatokra (különálló, de önálló tartalommal bíró mondatrészek) bontottuk, majd a nemzetközi CAP-kutatóhálózat kódkönyve alapján² közpolitikai területek alá osztottuk be (kódoltuk). A szakpolitikai tartalommal nem bíró mondatrészeket (például „Jó napot kívánok!”) külön kategóriába soroltuk, szerepüket azonban nem vizsgáltuk. A parlamenti felszólalások³ esetében így az adatbázisban 1264, míg az interjúkra vonatkozóan 9646 kódolt mondat szerepel. A koronavírussal kapcsolatos járványügyi adatokat az Európai Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ (ECDC)⁴ által közzétett hivatalos statisztikák mentén figyeltük meg.

Az adatokat három lépéses módszertan segítségével elemeztük. Első lépésben leíró statisztikákat készítettünk a felszólalások és az interjúk gyakoriságáról, havi bontásban. Ezt követően, továbbra is a leíró statisztikák területén maradván, azok tartalmáról végeztünk megfigyeléseket, a szövegek megosztottsága,⁵ valamint a miniszterelnök által említett közpolitikai ügyek százalékos arányai szerint, szintén havi bontásban. Végül az egészségpolitika kódja alá tartozó mondatokra és mondatrészekre, azon belül is az oltás kérdésére fókuszáltunk. Egy általunk felépített közpolitikai szótár⁶ segítségével figyeltük meg az oltással kapcsolatos ügyekre irányuló figyelem mértékét, amelyet az ECDC által publikált oltási statisztikák változásaival is összevetettünk.

EREDMÉNYEK

Első hipotézisünk szerint (H1) Orbán Viktor a parlamenti felszólalásait a hullámok kezdeti időszakaira időzítette, míg a Kossuth rádióknak az esetszámok megugrását követően adott több interjút (2. ábra).

2. ábra. Miniszterelnöki parlamenti felszólalások, valamint a Kossuth rádióknak adott kormányfői interjúk száma 2020 márciusa és 2021 decembere között

Forrás: A szerzők saját készítésű ábrája a Comparative Agendas Project „Miniszterelnöki beszédek” című adatbázisa és az Európai Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ által közzétett hivatalos statisztikák alapján.

Eredményeink alapján a miniszterelnök a koronavírus megjelenését követően, majd a járványügyi hullámok felfutásának idején is következetes kommunikációs stratégiát követett. A parlamenti felszólalások esetében például

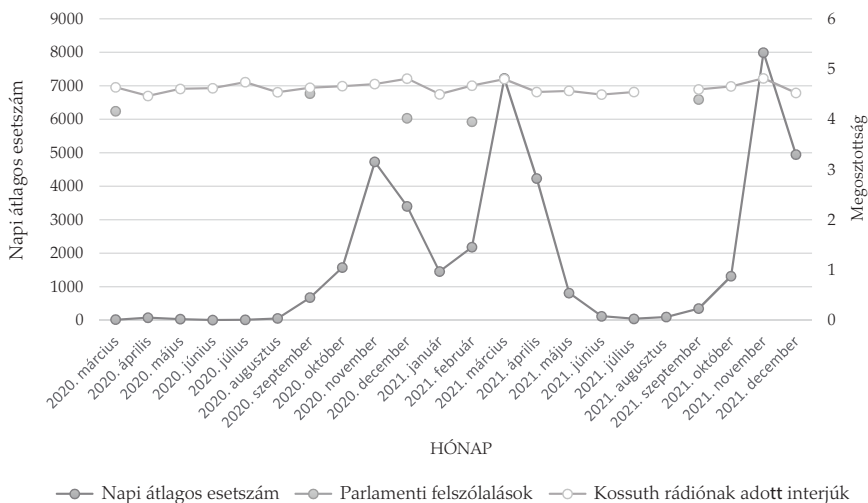
beszédeit az esetszámok növekedésének kezdeti időszakaira időzítette, ezen logika a vizsgált időszakban végig meghatározó maradt. Így például 2020 márciusában, az első regisztrált fertőzöttek bejelentésekor két alkalommal kért szót az Országgyűlésben. Egy nagyobb szünetet követően, 2020 szeptemberében ismét köszöntötte a Tisztelt Házat, az őszi ülésszakban azonban több parlamenti felszólalást nem tartott. A csendet a megbetegedési számok ismételt növekedésének idején, 2020 decemberében, majd 2021 februárjában is megtörte, ebben az évben a miniszterelnök azonban már csak egyetlen alkalommal, szeptemberben szólalt fel az ülésteremben.

A Kossuth rádióban adott interjúk esetében a járványügyi hullámok csúcán látszik növekedés. Így például, a kormányfő 2020 márciusában és áprilisában is (ekkor már 76 regisztrált fertőzöttről számoltak be) 4-4 interjút adott a rádiónak, a fertőzés tendenciáját a nyári hónapok szakították meg (júniusban 9, júliusban pedig 11 esetet regisztráltak). A második hullám felfutásakor a miniszterelnöki interjúk számában újbóli emelkedés látszik, októberben és novemberben is 3-3 alkalommal köszöntötte a hallgatókat.⁷ A 2021. év elején Orbán Viktor ismét sűrűbben szólalt meg. Itt a csúcspont áprilisra tehető, ebben a hónapban ugyanis a kormányfő minden pénteken ellátogatott a Kossuth rádió stúdiójába, így öt alkalommal is beszámolt az aktuális eredményekről. A járvány újbóli enyhülése azonban a miniszterelnöki beszédek számát is lecsökkentette, a heti látogatásokat a tavaszi és a nyári hónapokban is több szünet szakította meg. Végül, az esetszámok őszi-téli időszakban megfigyelhető emelkedése majd csökkenése ismételten meglátszott a beszédek havi számában. Míg ugyanis a miniszterelnök októberben és novemberben is 3-3 interjút adott, decemberben számuk kettőre csökkent.

Eredményeink két dologra utalnak. Egyfelől, a kormányfő következetesen igazította beszédeit az aktuális járványügyi helyzethez, ez a vizsgált időszakban végig megfigyelhető. Másfelől, a beszédek eltérő funkciója is kirajzolódik. A miniszterelnök ugyanis a parlamenti képviselőkhez elősorban a Covid-19-hullámok felemelkedésének kezdeti időszakában szólt, a járványügyről szóló tájékoztatást pedig az idénynyitó és záró beszédekkel is rendszerint összekötötte. Ezek a beszédek ugyanis általában az őszi és a tavaszi ülésszak első vagy utolsó napjaira estek, így az aktuális kérdések kibontására, valamint a vitákra szánható idő jelentősen lerövidült – ezt ugyanis más fontos kérdésekkel is meg kellett osztani. S bár az eredmények alapján a beszédek gyakorta a nyári szünetek szakították meg, a vizsgált időszak őszi és téli hónapjaiban tapasztalt változásai arra utalnak, hogy a kommunikáció intenzitására az aktuális Covid-19-helyzet is érdemi hatást gyakorolt. A választókhöz ugyanis a miniszterelnök a járványügyi hullámok csúcán szólt sűrűbben, amely arra utal, hogy azok a kormányzati intézkedések hatékonyságát, valamint a kormány számára fontos ügyeket voltak hivatottak alátámasztani.

Feltételezzük azonban, hogy a miniszterelnöki válságkommunikációs stratégia nem kizárólag a beszédek gyakoriságán, de a közpolitikai tartalom felépítésén is nyugodott. H2a hipotézisünk szerint ugyanis a kormányfő a pandémia idején nem kizárólag az egészségpolitikára fókuszált. Figyelmét több közpolitika között is megosztotta, mely a beszédek erős megosztottságát idézte elő (3-4. ábra).

3. ábra. A miniszterelnöki parlamenti felszólalások, valamint a Kossuth rádióknak adott kormányfői interjúk megosztottsága 2020. március és 2021. december között

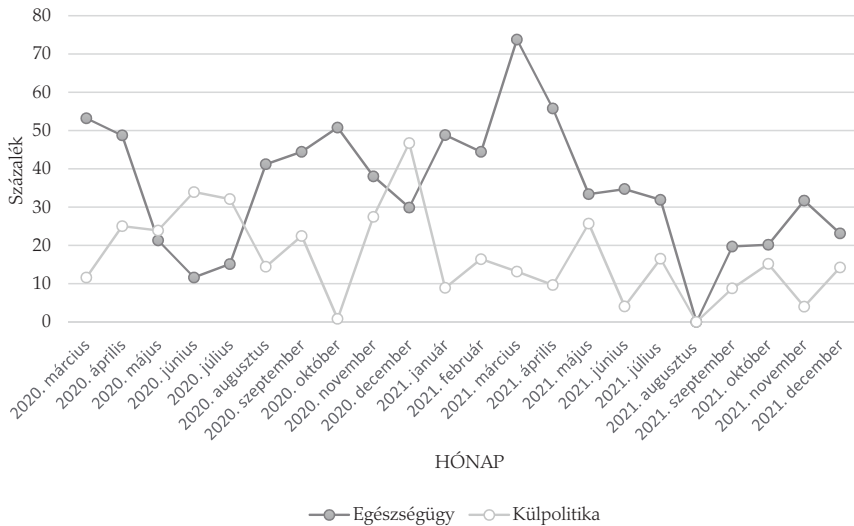

Forrás: A szerzők saját készítésű ábrája a Comparative Agendas Project „Miniszterelnöki beszédek” című adatbázisa és az Európai Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ által közzétett hivatalos statisztikák alapján.

A megosztottság tekintetében eredményeink a vizsgált időszak egészében magas értéket mutattak, mely a parlamenti felszólalások (megosztottság 4 és 4,5 pont között), valamint a Kossuth rádióknak adott interjúk (megosztottság 5 pont közeli) esetében is megfigyelhető. Ez utóbbi értékeiben azonban a járvány megjelenésének hónapjában, 2020 márciusban (megosztottság 4,63 pont), valamint a járványügyi hullámok csúcsán, így 2020 őszén (megosztottság 4,8 és 4,9 pont között), 2021 márciusában (megosztottság 7,79 pont) és novemberében is kismértékű növekedés látszik. Ezekben az időszakokban tehát a miniszterelnök még több közpolitikai ügy között osztotta meg a figyelmét, amely nagyrészt a gazdasági nehézségek, valamint a különböző rendvédelemhez kapcsolódó járványügyi intézkedések (például kijárási korlátozás) tárgyalása miatt következhetett be.

A megosztottság esetében kapott eredményeinket azonban a szakpolitikákra irányuló figyelem változásainak megfigyelésével is szükséges kiegészíteni. A magas megosztottság ugyanis arra utal, hogy a pandémia idején a miniszterelnök nem kizárólag az egészségügyre fókuszált, beszédeiben más közpolitikák is hangsúlyosan jelentek meg. E feltevést a külpolitika esetében vizsgáljuk. H2b hipotézisünk szerint ugyanis az egészségügyre irányuló figyelem csökkenése idején a külpolitikai kérdések kerültek előtérbe. Ez tehát az egészségügy mellett szintén kiemelt közpolitikai ügyként tűnik fel (4. ábra).

4. ábra. Az egészségügyre és a külpolitikára irányuló figyelem százalékos aránya a Kossuth rádióknak adott kormányfői interjúkban 2020 márciusa és 2021 decembere között

Forrás: A szerzők saját készítésű ábrája a Comparative Agendas Project „Miniszterelnöki beszédek” című adatbázisa alapján.

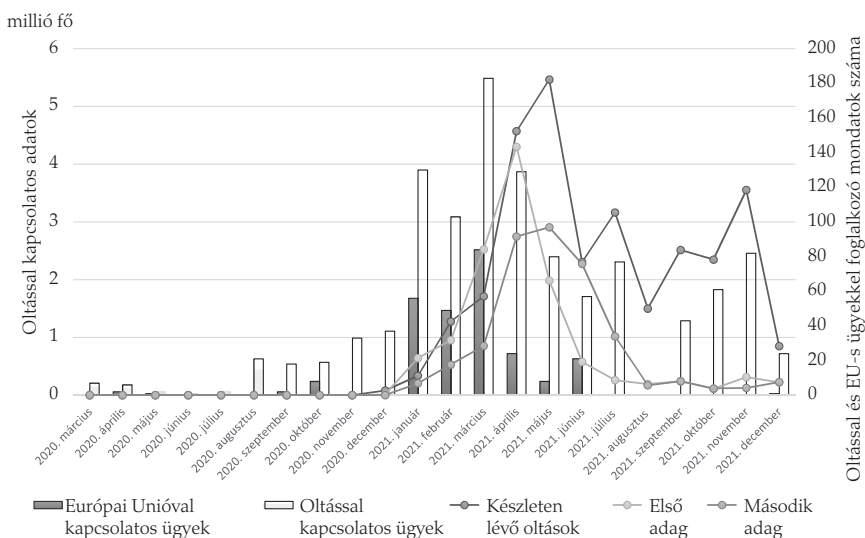
Jegyzet: Az összevetést a beszédek kevés száma miatt a parlamenti felszólalások esetében nem végeztük el.

A 4. ábra alapján a külpolitika a vizsgált időszak egészében ellentétes irányú elmozdulásokat mutatott, mint amely az egészségpolitika esetében megfigyelhető. Így például, a járvány kitörésének idején a külpolitikára irányuló figyelem meglehetősen alacsony szinten, 11,59 százalékon állt. Ez a nyári időszakban, az egészségpolitika súlyának csökkenésével egyidőben megfordulni látszik (32–33% közötti arány), majd augusztusban 14,41 százalékra esett vissza. Az őszi hónapokban az értéke továbbra is alacsony – októberben például a miniszterelnök e területet egyáltalán nem érintette az interjúk során. Decemberben, az egészségpolitikára irányuló figyelem visszaesésével párhuzamosan mégis ismét előtérbe

került, a beszédek 46,71 százalékában foglalkozott ehhez kapcsolódó ügyekkel. A harmadik hullám idején Orbán Viktor azonban újból jelentősen visszaszorította a külpolitikára irányított figyelem mértékét, a tavaszi hónapokban így aránya 20% alá zuhant. S bár az egészségpolitikára irányuló fókusz csökkenésével újabb növekedést tapasztaltunk, az év második felében szerepe meglehetősen hullámzó volt – amely azonban továbbra is az egészségpolitika esetében tapasztalt változásokhoz igazodott. Így például, az év novemberében, mikor az egészségpolitikára irányuló figyelem 30% fölé ugrott, a külpolitika súlya 10% alá csökkent.

Előzetes várakozásaink szerint a külpolitikára irányuló figyelem leginkább az Európai Unióhoz kapcsolódó ügyek révén vált hangsúlyossá. E feltevésünket az oltási program esetében közelebből is megvizsgáltuk. Utolsó hipotézisünk (H3) szerint ugyanis a készleten lévő oltások, valamint a beoltottak számának növekedésével az oltással kapcsolatos kérdések is előtérbe kerültek, amelynek keretein belül a miniszterelnök az Európai Unióval kapcsolatos ügyekre is figyelmet fordított (5. ábra).

5. ábra. Oltással kapcsolatos kérdések a Kossuth rádiónak adott kormányfői interjúkban, 2020 márciusa és 2021 decembere között

Forrás: A szerzők saját készítésű ábrája a Comparative Agendas Project „Miniszterelnöki beszédek” című adatbázisa és az Európai Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ által közzétett hivatalos statisztikák alapján

Jegyzet: A könnyebb átláthatóság érdekében az ábra a vizsgált kérdésekkel foglalkozó mondatok számát mutatja. A parlamenti felszólalások alacsony száma miatt ezeket a beszédeket a vizsgálat nem érinti.

Eredményeink alapján az oltási program megjelenését követően, így az első, majd a második adag oltást felvettek számának, valamint a készleten lévő vakcinák mennyiségének növekedésével egyidőben az oltással kapcsolatos ügyek jelentős figyelemre tettek szert a miniszterelnöki beszédekben. Ez az eredmény pedig az Európai Uniót érintő, de az oltással kapcsolatos egyéb területek esetében is igaznak bizonyul. Így például, a 2021 január és március közötti időszakban, mikor a beoltottak száma, valamint a készleten lévő vakcinák mennyisége is gyors ütemű növekedést mutatott, az oltás kérdésköre, valamint azon belül az Európai Unióval kapcsolatos ügyek is előtérbe kerültek. Ez előbbit például a miniszterelnök januárban 130 mondatban is megemlítette, amely előbb 103-ra csökkent, majd a vizsgált időszak csúcspontját elérve 183-ra nőtt. Az Európai Uniót érintő ügyek hasonló változásokat mutatnak. Januárban például a miniszterelnök a 130 oltásról szóló mondatában 56 alkalommal (aránya 43%) foglalkozott az EU-val is. Ez a szám februárban 49-re (aránya 47,57%), majd 83-ra (aránya 45,35%) változott, amely egyben azt is jelenti, hogy ezekben a hónapokban az oltással kapcsolatos miniszterelnöki megszólalások közel fele az Európai Uniót is érintette.

A következő hónapokban a beoltottak száma, a készleten lévő oltások mennyisége, valamint az oltásra irányuló figyelem is hasonló elmozdulásokat mutatott. 2021 márciusa és decembere között ugyanis egy hullámzó tendencia figyelhető meg, amely során a beoltottak számának emelkedésével, valamint a készleten lévő vakcinák mennyiségi növekedésével együtt az oltásra irányuló fókusz is erősödött, míg csökkenésük idején a figyelem is gyengült. Ezzel párhuzamosan azonban az Európai Unióval foglalkozó mondatok száma fokozatos csökkenést mutat, ennek eredményeként ügye az év második felében teljesen háttérbe szorult. Feltételezhető azonban, hogy Európai Uniót érintő ügyek nem tűntek el teljesen a beszédekből, azokat azonban a miniszterelnök nagy valószínűséggel más közpolitikákhoz társította.

Eredményeink tehát arra utalnak, hogy a koronavírus megjelenése előtt tematizált, a külpolitikára irányuló figyelem mértéke annak függvénye, hogy azokat a miniszterelnök összeköti-e a járvánnyal kapcsolatos aktuális ügyekkel, vagy sem.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban a közpolitika oldaláról vizsgáltuk a miniszterelnöki beszédek a pandémia első két évében. Jones és Baumgartner (2005) nyomán ugyanis feltételeztük, hogy a koronavírus egy kívülről érkező közpolitikai hatásként a beszédek funkcióját is átalakította. Azok ugyanis már nem elsődlegesen a kormány napirendjéről érkező közpolitikai prioritások kihangsúlyozására szolgáltak, sokkal inkább a Covid-19-re adott kormányzati válaszok ismertetését célozták. Az e mentén kidolgozott, több lábbon álló miniszterelnöki válságkom-

munikáció azonban az elméleti keret tanúsága szerint a kormányfő elmúlt évtizedben felépített közpolitikai-kommunikációs stratégiájába is beilleszthető.

A három oldalról végzett kutatásunk eredményei egy irányba mutatnak. A vizsgált beszédek ideje (H1), megosztottsága (H2a), valamint a szakpolitikákra irányuló figyelem változásai (H2b és H3) egyaránt arra utalnak, hogy a miniszterelnök kommunikációját az aktuális járványhelyzethez igazította. Így például, a parlamentben a járványügyi hullámok kezdetén kért szót, míg a Kossuth rádióban azok csúcán köszöntötte a hallgatókat. Az esetszámok emelkedésével azonban az egészségpolitikára irányuló fókusz is megerősödött, amelynek gyengülése a külpolitikai ügyeknek ágyazott meg. Önálló megjelenése mellett azonban az is látszik, hogy az EU-val kapcsolatos kérdések nagyrészt a koronavírussal összefüggésben hangzottak el a beszédekben. Ezt a közpolitikai szótár segítségével végzett számításaink is megerősítették, az ol-tással összefüggő, de az Európai Uniót is érintő ügyek a beoltottak számának és a készleten lévők vakcinák mennyiségének növekedésével tettek szert jelentős figyelemre. Csökkenésük azonban a külpolitikára irányuló fókuszot is legyengítette, ami arra utal, hogy az ügy beszédekben betöltött súlyára az aktuális járványügyi helyzet is kihatott.

Eredményeink arra hívják fel a figyelmet, hogy a miniszterelnök a pandémia idején sem hagyhatta figyelmen kívül saját politikai céljait – dominálni a magyar közpolitika-alkotást és a számára fontos kérdéseket előtérbe helyezni. A koronavírus jelentette új közpolitikai környezetben azonban reaktív szerepbe kényszerült, így a korábbiaktól eltérően már nem a kormány napirendjéről érkező ügyek hangsúlyozása, hanem egy válsághelyzethez igazodó stratégia segítségével építette ki válságkommunikációjának közpolitikai tartalmát.

JEGYZETEK

- ¹ Az adatbázis elérhető a magyar CAP-kutatócsoport honlapján: <https://cap.tk.hu/adatbazisok>
- ² A felhasznált adatbázisok részletes leírását lásd: Boda és Sebők (2018): A magyar közpolitikai napirend: Elméleti alapok, empirikus eredmények. 304 p. Budapest: MTA TK Politikatudományi Intézet
- ³ A CAP nemzetközi kutatóhálózat által használt kódkönyv („*Master Codebook*”) elérhető a kutatócsoport nemzetközi honlapján: <https://www.comparativeagendas.net/pages/master-codebook>
- ⁴ A parlamenti felszólalások esetében az adatbázis kizárólag a miniszterelnök által kezdeményezett beszédeket (úgy, mint a napirendi felszólalások, felszólalások) tartalmazza. Az ellenzéki pártok által feltett kérdésekre adott válaszokat a vizsgálatunk nem érinti. Ezek ugyanis a kérdést megfogalmazó szereplő szándékai mentén épülnek fel, így a miniszterelnök szakpolitikai preferenciáiról érdemi információkat nem tartalmaznak. A Kossuth rádió kormánykezeli fórumként működik, mely alapján feltételezhető, hogy az interjúk során feltett kérdések a miniszterelnök számára fontos szakpolitikai témákhoz illeszkednek.

- ⁵ Az Európai Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ által közölt adatok az alábbi linken érhetők el: <https://www.ecdc.europa.eu/en> A beszédek megosztottságát a Shannon H Diverzitás Index (H) segítségével vizsgáltuk. $H = (-1) \sum p(x_i) \ln(p(x_i))$, ahol a megosztottság (diverzitás) értéke (H) a valószínűségben szereplő valamennyi téma negatív összegét ($p(x_i)$) becsüli meg. A képletben szereplő x az egyes elemzési egységeket jelenti (itt a beszédben szereplő mondatokat), ami az adott témára esik, melyet a valószínűség természetes logaritmusával szoroz meg (Jennings és szerzőtársai, 2011). A megosztottság legkisebb felvehető értéke 0, mely esetében a beszéd egyetlen témára fókuszál, más kérdések nem kerülnek szóba.
- ⁶ A közpolitikai szótár az oltással kapcsolatos kulcsszavakat (például „olt” vagy „vakcina”) tartalmaz. A szótáron alapuló kulcsszavas keresést a CAP kódönyve szerint az egészségpolitika kódja alá sorolt mondatok és kvázi-mondatok esetében végeztük el. A kódolást kettős vak kódolás szerint hajtottuk végre, mely eredményeit egy harmadik kódoló vetette össze, majd döntött a végleges kódokról. A két kódoló által kiosztott kódok 74 százalékos egyezést mutattak (megbízhatóság). A kódolt szövegrészeket egy közpolitikai szótár segítségével az oltással kapcsolatos témákra szűkítettük le, majd ketté választottuk aszerint, hogy tartalmaznak-e az Európai Unióval összefüggő kifejezéseket (például „EU”, „Unió”), vagy sem. A kulcsszavas keresést követően az adatokat manuálisan is ellenőriztük (a szótáralapú vizsgálatokról lásd még Sebők, 2018)
- ⁷ 2020. október 23-a pénteki napra esett, így aznap a miniszterelnöki interjú is elmaradt.

IRODALOM

- Antal, A. (2021): The Orbán Administration's Class Politics and the Spread of COVID-19. *Berlin Journal of Critical Theory*, Vol. 5, No. 1, 131–149.
- Barlai R.–Kővágó Gy. (1996): Válság-(katasztrófa)kommunikáció. Budapest, *Petit Real Könyvkiadó*, 152.
- Bartha A.–Kopasz M.–Takács J. (2020): A populisták jobban csinálják? – A koronavírus-járvány közpolitikai tanulságai: járványkezelés az európai liberális és populista demokráciákban. In: Körösenyi A.–Szabó A.–Böcskei B. (szerk.): *Vírusba oltott politika. Világjárvány és politikatudomány*. Budapest, TK Politikatudományi Intézet–Napvilág Kiadó, 89–108.
- Baumgartner, F. R.–Breunig, C.–Grossman, E. (2019): *Comparative policy agendas: Theory, tools, data*. Oxford University Press, 424.
- Bene M.–Farkas X.–Merkovity N. (2020): Válságcsörték – A koronavírus-válság kormányzati, ellenzéki és médiakommunikációja. In: Körösenyi A.–Szabó A.–Böcskei B. (szerk.): *Vírusba oltott politika. Világjárvány és politikatudomány*. Budapest, TK Politikatudományi Intézet–Napvilág Kiadó, 151–166.
- Bevan, S.–John, P.–Jennings, W. (2011): Keeping Party Programmes on Track: the Transmission of the Policy Agendas of Executive Speeches to Legislative Outputs in the United Kingdom. *European Political Science Review*, Vol. 3, Issue 3, 395–417. <https://doi.org/10.1017/S1755773910000433>

- Bevan, S.–John, P. (2016): Policy representation by party leaders and followers: What drives UK Prime Minister’s Questions? *Government and Opposition*, 51(1), 59–83. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0072.2011.00435.x>
- Bíró-Nagy A. (2018): Politikai lottóötös: a migráció jelentősége a magyar politikában, 2014–2018. In: Böcskei B. és Szabó A. (szerk.): *Várákosok és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, MTA TK PTI–Napvilág Kiadó, 269–291. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1853905>
- Bíró-Nagy A.–Szászi Á. (2021): *Lélekben a járványon túl: A magyar társadalom a koronavírus-járvány negyedik hullámában*. Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung, 88.
- Boda Zs.–Sebők M. (szerk.) (2018): *A magyar közpolitikai napirend – Elméleti alapok, empirikus eredmények*. Budapest, MTA TK PTI., 304.
- Bozóki A. (2015): Broken democracy, predatory state, and nationalist populism. In: Krasztev P.–Til Jon V.: *The Hungarian patient: Social opposition to an illiberal democracy*. New York–Hungary, CEU Press, 3–36.
- Böcskei B. (2015): Rezsicsökkentés: a közpolitikai változás, mint politikai innováció. *Politikatudományi Szele*, XXIV. évf., (4) 94–114.
- Christensen, T.–Lægreid, P. (2020): Balancing governance capacity and legitimacy: how the Norwegian government handled the COVID–19 crisis as a high performer. *Public Administration Review*, 80 (5): 774–779. <https://doi.org/10.1111/puar.13241>
- Coombs, T. W.–Holladay, S. J. (2011): An Exploration of the Effects of Victim Visuals on Perceptions and Reactions to Crisis Events, *Public Relations Review*, 37 (2): 115–120. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2011.01.006>
- Csizmadia E. (2020): Politikai vezetés a koronavírus okozta válsághelyzetben. Orbán Viktor nyilvános szereplései március eleje és május vége között. *Szellem és tudomány: a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének folyóirata*, 11. évf., 2. sz., 223–248.
- Green-Pedersen, C.–Mortensen, P. B.–So, F. (2018): The agenda-setting power of the prime minister party in coalition governments. *Political Research Quarterly*, 2018, 71.4: 743–756. <https://doi.org/10.1177/1065912918761007>
- Illés G.–Körösenyi A.–Gyulai A. (2020): Gátépitéstől az ultipartiig – A természet elleni játszma endogenizálása az Orbán-rezsimben. In: Körösenyi A.–Szabó A.–Böcskei B. (szerk.): *Vírusba oltott politika. Világjárvány és politikatudomány*. Budapest, TK Politikatudományi Intézet–Napvilág Kiadó, 17–30.
- Jennings, W. et al. (2011): Effects of the Core Functions of Government on the Diversity of Executive Agendas. *Comparative Political Studies*, 44 (8), 1001–1030. <https://doi.org/10.1177/0010414011405165>
- John, P.–Bevan, S. (2012): What are policy punctuations? Large changes in the legislative agenda of the UK Government, 1911–2008. *Policy Studies Journal*, 40.1: 89–108. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0072.2011.00435.x>
- Jones, B. D.–Baumgartner, F. R. (2005): *The politics of attention: How government prioritizes problems*. Chicago, University of Chicago Press, 317.
- Metz R. (2017): Határok nélkül?: Orbán Viktor és a migrációs válság. In: Körösenyi András (szerk.): *Viharban kormányozni: Politikai vezetők válsághelyzetekben*. Budapest, MTA TK PTI, 240–264.

- Mortensen, P. B. et al. (2011): Comparing Government Agendas: Executive Speeches in the Netherlands, United Kingdom, and Denmark. *Comparative Political Studies*, 44 (8): 973–1000. <https://doi.org/10.1177/0010414011405162>
- Pokorny Zs. (2018): Miniszterelnöki beszédek. In: Boda Zsolt–Sebők Miklós (szerk.): *A magyar közpolitikai napirend – Elméleti alapok, empirikus eredmények*. Budapest, MTA TK PTL., 112–122.
- Pokorny Zs.–Sághy E. (2021): The Policy Agendas of Liberal and Illiberal Democracy (1990–2018). In: Sebők Miklós és Boda Zsolt (szerk.): *Policy Agendas in Autocracy, and Hybrid Regimes*. 207–244. https://doi.org/10.1007/978-3-030-73223-3_8
- Posgay I.–Regős G.–Horváth D.–Molnár D. (2020): A koronavírus-járvány gazdasági hatásairól. *Polgári Szemle*, 16. évf. 4–6. sz. <https://doi.org/10.24307/psz.2020.1004>
- Sebők M.: A magyar Comparative Agendas Project módszertana. In: Boda Zs.–Sebők M. (szerk.): *A magyar közpolitikai napirend – Elméleti alapok, empirikus eredmények*. Budapest, MTA TK PTL., 23–30.
- Sebők M.–Boda Zs. (szerk.) (2021): *Policy Agendas in Autocracy, and Hybrid Regimes*. Cham, Springer International Publishing, 313.
- Sellnow, T.–Seeger, M. (2021): *Theorizing crisis communication*. New Jersey, Hoboken, John Wiley and Sons, 354.
- Szabó A.–Oross D.–Papházi V.–Pokorny Zs.–Sebestyén A. (2021): *A magyar társadalom politikai értékei, identitásmentázatai. A magyar társadalom politikai percepciója, értékrendszere, politikai részvétele*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 119.
- Szabó L. P. (2020): Háború járvány idején – Hogyan beszél Orbán Viktor a koronavírusról? In: Körösenyi, A.–Szabó, A.–Böcskei, B. (szerk.): *Vírusba oltott politika: Világjárvány és politikatudomány*, Budapest, Napvilág Kiadó 123–133.
- Szabó L. P.–Szabó G. (2022): Attack of the critics: Metaphorical delegitimation in Viktor Orbán's discourse during the COVID-19 pandemic. *Journal of Language and Politics*, Volume 21, Issue 2, 255–276. <https://doi.org/10.1075/jlp.21068.sza>
- True, J. L.–Jones, B. D.–Baumgartner, F. R. (2019): Punctuated-equilibrium theory: explaining stability and change in public policymaking. In: Sabatier, Paul: *Theories of the Policy Process*. New York, Routledge. 155–187. <https://doi.org/10.4324/9780367274689>
- Uzzoli A.–Kovács S. Zs.–Páger B.–Szabó T. (2021): A hazai Covid-19-járványhullámok területi különbségei. *Területi Statisztika*, 61 (3), 291–319.
- Wineroither, D. M.–Metz R. (2020): Ki őrzi az őrzőket, ha jön a járvány? – A válságkezelés korlátai és csapdái demokratikus keretek között. In: Körösenyi A.–Szabó A.–Böcskei B. (szerk.): *Vírusba oltott politika. Világjárvány és politikatudomány*. Budapest, TK PTL, Napvilág Kiadó. 1–9.

A KÁDÁR-KORSZAK „ARCAI”

Magyar politikusok médiareprezentációja 1957 és 1989/90 között¹

Kiss László

(Társadalomtudományi Kutatóközpont, Számítógépes Társadalomtudomány Kutatócsoport)

Ring Orsolya

(Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet)

*A tanulmány beérkezett: 2022. július 30., opponálás: 2022. szeptember 1–23.,
véglegesítve: 2022. október 21.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a Kádár-korszak politikai elitjének médiamegjelenését vizsgálja szövegbányászati eszközökkel. Bemutatja a korszak politikai reprezentánsainak körét, és kapcsolatot keres a médiamegjelenések aránya és az egyes részidőszakok politikai viszonyai, a szereplők politikai erejének változása között. A vizsgálat során a Népszabadság címlapjairól készített korpuszon végeztünk névelem-felismerést, és az így kapott névlistát vetettük elemzés alá. A korszakon belüli belső politikai harcok eredményeként végbemenő személycserék, kinevezések és leváltások kifejezetten jól lekövethetők a politikusok médiareprezentációja alapján. A korszaknak nevet adó Kádár János vezető szerepe végig látszik; a vezetésből eltávolított politikusok a médiából is eltűnnek, a pozícióba kerülő politikai frakciók képviselőinek médiaszereplése pedig megnő. A médiamegjelenések gyakoriságát a formális pozíció és a tényleges politikai erő együttesen befolyásolja. A Népszabadság címlapján való gyakori megjelenés esetén következtetni lehet az aktuálisan magas pozíciót be nem töltő politikusok látens politikai erejére is.

Kulcsszavak: politikai elit ■ médiareprezentáció ■ névelem-felismerés

ELIT- ÉS POLITIKAI ELIT-ÉRTELMEZÉSEK, A SZOCIALISTA KORSZAK POLITIKAI ELITJÉNEK VIZSGÁLATA

Az államszocialista Magyarország hatalmi és politikai elitjének fogalmi megragadása körül meglehetősen sok a bizonytalanság. Az elit fogalom szocialista korszakra történő alkalmazásának megkérdőjelezése Majtényi György szerint összefügg azzal a hagyományos elitfelfogással, amely az elitet értékkeremtő, értékhordozó, „példaadó” történelmi csoportként értelmezi (Majtényi, 2009: 15.). Az egyik alapvető vitás kérdés, hogy mi alapján lehet elitről beszélni abban

a korszakban, amelyben a radikális társadalmi-hatalmi átrendeződés eredményeként a korábbi tradicionális elitcsoportokat deklasszálták, a korszak pedig maga is egy radikális elitellenességet képviselt – ez a szólamok szintjén a „munkáshatalom”, a „proletárdiktatúra”, a „dolgozó nép uralma”, a „nép parlamentje” típusú kifejezésekben jelent meg. Közelebbről megvizsgálva a jelenséget, természetesen láthatóvá válik, hogy az elitellenes szólamok voltaképpen csak elfedték azt aényt, hogy a régi hatalmi elit helyébe egy új, privilegizált csoport került, amely ráadásul uralmát hasonlóan rendies alapon építette fel, mint tette azt a korábbi történelmi korszakok uralkodó elitje. A rendi átminősítési aktus lényegében a káderkiemelés folyamata, a kiválasztott személy káderré válása (Szabó, 1991; Horváth, 2021). A káderbürokrácia egységességét, összetartozásának tudatát a pártállami működés kényszerítő mechanizmusain (függőségi viszonyok, erőteljes központosítás, demokratikus centralizmus, pártfegyelem) túl a teljes csoportra kiterjedő magas társadalmi presztízs, valamint egy kiterjedt privilégiumrendszer is biztosította (Kornai, 1993: 73–75.).

Némileg más összefüggésben vizsgálja az államszocialista korszak társadalmi változásait Konrád György és Szelényi Iván *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyvében, valamint Milovan Gyilasz *Az új osztály* című munkájában – végkövetkeztetésük ugyanakkor összeköthető Szabó Márton gondolataival. Mindkét munka arra jut, hogy az „osztályok nélküli társadalom” megvalósítása helyett csak egy új uralkodó osztály kialakulása ment végbe; Szelényiéknel ez az állami tulajdon felett rendelkező értelmiség, Gyilasznál a kommunista bürokrácia – természetesen, mint ahogy azt Szelényi és Konrád is megállapítja saját munkájában, az értelmiség és a káderbürokrácia között nagy az átfedés (Konrád–Szelényi, 1989; Gyilasz, 1958).

Amennyiben a hatalmi-politikai elit alatt a felső szintű állami döntési kompetenciával rendelkező, lényegében uralmi helyzetben lévő személyek csoportját értjük (Kovács, 2010: 178.), akkor a korszak vezetőinek öndefiníciója, ideológiájának sajátossága, illetve utólagos „normatív” megítélése sem befolyásolja az elit meglétét; a kommunista vagy államszocialista hatalmi elitet tehát mindenképpen létező társadalmi csoportként, személyek adott közösségeként kell feltételeznünk. Ezt vallja Gyarmati György is a 20. század második felének hatalmi elitjéről írott munkájában (Gyarmati, 2009), ahol egyben javaslatot is tesz a pozicionálisan értelmezett elitcsoport azonosítására, és a tágabb hatalmi csoportoktól (például a teljes nómenklatúrától) való elkülönítésére. Gyarmati értelmezése szerint „a kommunista hatalmi elitbe azok tartoztak, akik kinevezték az alsóbb szinten kinevezendők kinevezőit” (Gyarmati, 2009: 2.). Ez a megfogalmazás a nómenklatúra csúcsán elhelyezkedő személyek szűk körét jelzi, és egyben mutatja is Gyarmati alapvető feltevését, amely szerint a kommunista hatalmi elit azonosítása esetében is megfelelő kiindulási pont a döntéshozatal szempontjából kiemelt pozíciók azonosítása, majd az ezen pozíciókban megfordult személyek körének hatalmi elitként való kezelése.

A magyarországi elitkutatások nagyrészt a Némedi Dénes és Lengyel György által kidolgozott pozicionális, illetve multipozicionális (Lengyel, 1993) elitfogalom mentén értelmezik vizsgálatuk tárgyát. Az elitpozíciókat a döntési kompetenciák mentén határozzák meg, az elitpozíciók betöltőit pedig társadalmi (illetve Dahrendorf nyomán funkciók szerinti tagolásban gazdasági, katonai, egyházi, tudományos stb.) elitsoportként kezelik (Szakály, 1987; Lengyel, 1982 és 1989; Gergely, 1992; Csurgó–Kiss, 2002; Kende–Kovács, 2001). Ezen az alapon politikai elitnek tekinthetjük azon személyek körét, akik „hatalmi szervezetekben és mozgalmakban elfoglalt pozícióik révén befolyással vannak politikai folyamatok eredményeire és a politikai intézmények működésére” (Kristóf, 2015: 2–3).

A szocialista korszak hatalmi-politikai elitjére visszatérve: Gyarmati konkrét megfogalmazása szerint „azok tekinthetők a kommunista hatalmi elitbe tartozóknak, akik a felső szintű párt- és államhatalmi funkciók [...] átfedése [...] következtében kettős vagy akár ennél is több, multipozicionális státust mondhattak magukénak” (Gyarmati, 2009: 2.). A kommunista rendszer strukturális kiválasztási mechanizmusai alapján végső soron a pártvezetés legfelső körét azonosítja a korszak hatalmi elitjeként. A párt vezető szerveinek legfelső döntéshozó szervként való azonosítása a káderhatáskör elve miatt tekinthető relevánsnak. A párt ugyanis az államszerveket elsősorban az államvezetés kulcspozícióiba történő káderkinevezés jogának birtoklásával irányította. Az államvezetés kulcspozícióit a párt vezető szerveinek személyi határozatai alapján töltötték be (T. Varga–Szakadát, 1992: 76.).

Az időszak igazgatási struktúráját alapvetően a párt és az állam irányító szerveinek párhuzamossága, az egyes irányítási szintek megkettőzöttsége jellemezte. A formális hierarchiák szintjén két önálló rendszert láthatunk, a párt- és az államigazgatás is meghatározott rendben egymás alá- és fölé rendelt igazgatási szintekből épült fel. A két formális hierarchia csúcán a pártfőtitkár és a miniszterelnök (a Minisztertanács elnöke) helyezkedett el. A két hierarchia a gyakorlatban természetesen nem különült el egymástól, hanem több szálon kapcsolódott. Ezek az összekapcsolódó függőségi szálakon keresztül a párt- és az állami hierarchiában született döntések összekapcsolódtak egymással, és bár az állami hierarchia döntéshozói is tartottak a kezükben függőségi szálakat, csak a párhierarchiából indulhattak ki olyan függőségi szálak, amelyek minden más hierarchiát is összekötöttek (Csanádi, 1991: 5–15.).

ELIT ÉS TÁRSADALMI REPUTÁCIÓ

A pozicionális (ezzel összekapcsolódva a döntéshozói) elitmegközelítés mellett az elit azonosításának egy lehetséges módja a társadalmi reputáció vizsgálata. Csurgó Bernadett és Kovách Imre, majd Kristóf Luca a magyarországi kulturális elit vizsgálata során alkalmazza a reputációs megközelítést – az adott

szegmens legbefolyásosabb, legismertebb, legnagyobb hírnévvel rendelkező tagjait sorolják ide (Csurgó–Kovách, 2003; Kristóf, 2014). A reputációs elitminta kialakításánál a szerzők egy kombinált megoldást alkalmazva a pozicionálisan értelmezett elitcsoport véleménye, „szavazatai” alapján járnak el, a létrejött csoport leírása, bemutatása során pedig a szocio-demográfiai, az életút- és a pozicionális változók mellett a tagok médiareprezentációját is elemzik. Mindkét kutatás megállapítja, hogy a reputációs elitminta tagjait kifejezetten erős médiajelenlét jellemzi. Kristóf a reputációs elittagok médiajelenlétét a PRESSDOK-adatbázis alapján a médiaemlétek számával méri – ennek mentén rangsoron belüli alrangsorokat is alkot (Kristóf, 2014: 144.).

A médiaemlétek száma Kristófnál csak az elitcsoport leíró változójaként jelenik meg, Hicks, Traag és Reinanda 2015-ös tanulmánya azonban kifejezetten csoportképző változóként alkalmazza azt. Az általuk bevezetett elitfogalom a „megjelentetett elit” („reported elite”); az elitcsoportba tartozás alapján a vizsgált újságok, folyóiratok cikkeiben való említések jelentik (Hicks–Traag–Reinanda, 2015: 389.). Hipotézisük szerint az újságokban való említések gyakorisága összefüggésben áll az egyes személyek politikai jelentőségével.

Hicks és társai kutatásuk során szövegbányászati módszert, digitalizált újságok korpuszán névelem-felismerést (named entity recognition) alkalmazva nyerték ki az egyes személyek médiában való megjelenésének alapadatait. Hasonló módszertani eljárást alkalmazva vizsgálta a magyar politikai elit rendszerváltás utáni médiareprezentációját Sebők Miklós, Mészáros Evelin és Kis György Márk is (Sebők–Mészáros–Kis, 2018). A tanulmány a kevert módszertant alkalmazva nem egy reputációs politikai elitkör megrajzolását célozta, hanem a pozicionális alapon értelmezett politikai elitcsoport esetében kívánta megvizsgálni annak médiareprezentációs rangsorát. A pozicionális politikai elitbe (ezzel saját vizsgálatának körébe) a korszak miniszterelnökeit, köztársasági elnökeit, minisztereit és országgyűlési képviselőt sorolta (Sebők–Mészáros–Kis, 2018: 96.). Az alkalmazott technika, a már Hicks és társai kapcsán is említett névelem-felismerés kapcsán a szerzők kiemelik, hogy az különösen a strukturálatlan adatok feldolgozása révén tud újat adni a reprezentációs statisztikákkal foglalkozó kutatások számára.

(POLITIKAI) SAJTÓ ÉS SAJTÓIRÁNYÍTÁS A SZOCIALISTA RENDSZERBEN – AZ EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSI KERETEI

Munkánkban a fentiekben bemutatott kutatások és megközelítések továbbvitelével arra teszünk kísérletet, hogy körvonalazzuk a Kádár-korszak politikai szereplőinek médiareprezentációját, megrajzoljuk az 1957 és 1989/90 közötti időszak politikai reprezentánsainak körét és azt összefüggésbe hozzuk az egyes részidőszakok politikai viszonyainak változásaival.

Az eredmények értelmezése során természetesen figyelembe kell venni, hogy az elemzést egy autoriter, nem demokratikus rendszer sajtótermékén, kiemelt fontosságú központi lapján végezzük. A Népszabadságban (és a korszak többi sajtótermékében) megjelent tartalmak közvetlenül vagy közvetett módon, de központi direktívák mentén kerültek előállításra. A sajtó irányítására 1956-ban létrehozott állami szerv, a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala nagyon rövid idő alatt elveszítette tényleges irányító szerepét, a sajtó felügyelete a Politikai Bizottság, illetve az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának (APO) hatáskörébe került (Pór, 2004: 279–280.). A Tájékoztatási Hivatal nem szűnt meg, feladata azonban nagyrészt a pártutasítások végrehajtásában merült ki; az érdemi döntések már az 1950-es évek végétől pártvonalon születtek. A tömegkommunikációnak a párt politikáját kellett képviselnie, közvetítenie, az újságíróknak a politikai vezetés álláspontját kellett közvetíteniük (Fricz, 1988: 23.; Hegedűs, 2001). A szerkesztőségek formálisan önállóak voltak, maguk a lapok azonban valamely „lapgazda” alárendeltségében működtek, amely ellenőrizte őket, az MSZMP különböző szervei (mindelelőtt az APO) pedig „orientáló jelleggel”, közvetett módon gyakoroltak rájuk befolyást (Takács, 2005). Az információkhoz való hozzáférés korlátozottsága, az irányított hírkészítés és központi kontroll értelemszerűen az „első nyilvánosság” médiatermékeire volt csak igaz – az 1970-es évektől kibontakozó „második nyilvánosság”, a szamizdat formában megjelenő lapok egyik célja éppen a hozzáférési korlátok meghaladása, a (nyomtatásban) máshol hozzá nem férhető hírek, információk, vélemények publikálása volt.

A Népszabadság a Magyar Szocialista Munkáspárt hivatalos, központi lapjaként a legjelentősebb politikai napilapnak tekinthető. Kiemelt lapként nem is az APO-val, hanem közvetlenül a Politikai Bizottsággal volt összekötve – bár ezt a közvetlen alárendeltségi viszonyt hivatalos szabályozás formájában sehol sem rögzítették (Hegedűs, 2001). Első lapszáma 1956. november 2-án jelent meg, jogelődjének az 1942. és 1956. október 29. között megjelent Szabad Nép számít, 1958-tól át is vette annak évfolyamszámozását is. A lap egyszerre töltötte be a pártlap és a néplap szerepét – a fővárosban szerkesztett lapok közül egyedül a Népszabadság rendelkezett nagyszámú vidéki, falusi olvasóközönséggel. A Népszabadság mind az anyagi lehetőségek, mind az információkhoz való hozzájutás tekintetében kiváltságos helyzetben volt (Takács, 2012: 59). A lap mindenkorai vezetése a pártállami politikai elitbe tartozott, ezt jól mutatják az MDP és MSZMP hatásköri listáin elfoglalt helyük. A lap főszerkesztőjének kinevezése az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága, 1963-tól az MSZMP Központi Bizottsága hatáskörébe tartozott, a főszerkesztői posztot jellemzően nem is újságíró, hanem a párt valamely első- vagy másodvonalbeli politikusa töltötte be. Vizsgált korszakunkban a főszerkesztő Nemes Dezső (1957–61), Komócsin Zoltán (1961–65), Gosztonyi János (1965–70), Sarlós István (1970–74), Katona István (1974–77), Nemes Dezső (1977–80),

Várkonyi Péter (1980–82), Berecz János (1932–1985), majd Borbély Gábor (1985–89) volt. A szerkesztő bizottság vezetőjének helyetteseit az MSZMP KB Titkársága, a szerkesztő bizottság tagjait a Központi Bizottság titkárainak egyetértésével lehetett kinevezni. Utóbbiak 1988-tól az MSZMP Politikai Bizottság hatásköri listájára kerültek a lap főszerkesztő-helyettesével együtt (T. Varga-Szakadát, 1992).

Mindezek figyelembevételével a korábbiakban idézett, Hicksék által kidolgozott hipotézist, amely szerint az újságokban való említések gyakorisága összefügg a személyek politikai jelentőségével, kissé módosítanunk kell. A megjelenések gyakorisága hipotézisünk szerint megmutatja, hogy az egyes politikai szereplők egy adott időszakon belül mekkora legitimitással rendelkeztek. A megjelenés helyett talán ennek megfelelően lehet az irányított szerepeltetés kifejezést is használni, aminek gyakorisága mindig a rendszer általános politikai szándékai szerint alakult.

MÓDSZER ÉS ADATFORRÁS

A Kádár-korszak politikai szereplőinek médiareprezentációját, illetve reputációját empirikus úton vizsgáló kutatás ismereteink szerint még nem zajlott. Munkánk az elitkutatások köréhez kapcsolódik, amennyiben az empirikus adatok alapján konstruált csoportot a korszak „reprezentációs elitjének” tekintjük. Az elitcsoport konstruálásánál nagyrészt induktív módon járunk el, nem előre meghatározott pozíciók betöltőinek médiareprezentációját vizsgáljuk, hanem a korszak legjelentősebb politikai napilapja, a Népszabadság címlapján megjelenő politikai szereplők körét tekintjük vizsgálati alappopulációnak. Deduktív kutatási elem a „politikai szereplő” fogalmának nagyon tágan értelmezett definiálása: politikai szereplő alatt az állami és társadalmi szervezeteket a lapban megjelent tartalmak kapcsán képviselő személyek körét értjük.²

A Népszabadság az 1970-es és 1980-as években 700 ezer feletti példányszámban jelent meg (Takács, 2012: 63.), a hétvégi számok nagyobb példányszámúak voltak, egy 1972-es munka szerint hétköznapokon 730, vasárnap 810 ezer példányban nyomták (Gallyas-Fülöp, 1972). A Népszabadság korpusz kialakításához mintavételes eljárást alkalmaztunk. Az 1957 és 1990 közötti évekből 30 százalékos mintát vettünk a címlapdalakból, így összesen 2036 darab címlapot elemeztünk. A cél az volt, hogy a hét egyes napjai azonos eséllyel kerüljenek a mintába, így az egyes évekből háromszor 10 százalékos, 1-6 közötti random kezdőponttal indított mintát vettünk. (A Népszabadság heti 6 alkalommal jelent meg, 1984 végéig hétfő, 1985-től vasárnap kivételével.)

A leválogatott mintát az Arcanum Digitális Tudománytárából töltöttünk le. Az oldalakon az Adobe FineReader programmal optikai karakterfelismerést (OCR), majd a huSpaCy elemzőlánc segítségével névelm-felismerést végez-

tünk³ (Orosz et al., 2022). A kapott névlistából első körben leválogattuk a magyar szereplőket, majd kiszűrtük közülük a címlapok cikkeinek szerzőjeként megjelenő újságírók, valamint a nagyon kis számban megjelenő, témánk szempontjából relevanciával nem rendelkező személyek neveit.⁴

A POLITIKAI ELIT SAJTÓREPREZENTÁCIÓJA

A médiamegjelenések relatív aránya

Az egyes szereplők médiasúlyának hosszú idősoros elemzéséhez szükségünk volt egy olyan mutató bevezetésére, amely ki tudja szűrni az egyes évek (vagy általában vizsgálati időszakok) megjelenéseinek eltérő számát. Ezt a módszert alkalmazták Sebők és munkatársai is korábban már említett munkájukban (Sebők–Mészáros–Kis, 2018), ők a relatív arány kiszámításához az egyes parlamenti ciklusokat használták időkeretként. A parlamenti ciklusok szerepe a politika alakulásában a rendszerváltást megelőző időszakban lényegében elhanyagolható (kivételet talán csak az 1985-ben kezdődő ciklus képez), így számunkra ez a megoldás nem tűnt megfelelőnek. Tekintve, hogy a vizsgálati mintában nem tettünk különbséget párt- és állami szerv között, így a pártkongresszusok nyitódátumainak vagy a kormányfő-váltások dátumainak időkeretként történő használata csak részlegesen lett volna indokolható – utóbbiak a mintába került politikai szereplő pozícióinak megoszlásai alapján ugyan közelebb állnak céljainkhoz, az egyes kormányok eltérő hosszúságú hivatali ideje azonban újabb problémákat vetett volna fel. Ezen lehetőségek elvetését követően a legegyszerűbben adódó időkeretet, a naptári évet választottuk, ami természetesen szintén felvethet érvényességi kérdéseket, szisztematikus torzítást azonban nagy valószínűséggel nem idéz elő. Az egyes évekre jellemző relatív megjelenéseket (a személy megjelenéseinek és az év összes megjelenésének aránya) elosztottuk azoknak az éveknek a számával, amelyekben a szereplő legalább egy megjelenéssel rendelkezett. A torzító hatások elkerülése érdekében kihagytuk azokat, akik csak egyetlen évben jelentek meg a lapban.

Az így számolt médiamegjelenések alapján összeálló rangsor (ld. Melléklet) jól mutatja a korszak meghatározó politikusait – a lista első helyén az időszaknak nevet is adó, 1957 és 1989 közötti időszakban az éves megjelenési rangsorok elején (még ha nem is mindig az élén) Kádár János található, a relatív súlyt tekintve azonban nem sokkal marad el mögötte a miniszterelnöki pozíciót 1975 és 1987 között betöltő Lázár György, valamint az 1987-ben a hazai politikai élet legbefolyásosabbá váló szereplője, Grósz Károly. Fehér Lajos és Apró Antal szintén a korszak meghatározó politikusai közé tartozik, kiemelkedő médiareprezentációjuk ráirányítja a figyelmet a klasszikus multipozicionalitásra, ami a szocialista korszak vonatkozásában a párt- és az

állami pozíciók egyidejű betöltésének jelenségével is kiegészül. Egyik politikus sem töltött be kifejezett politikai csúcspozíciót (a minisztertanács elnökhelyettesei voltak, Apró 1956 és 1958 között a Hazafias Népfrent elnöke is volt, ez azonban jelen vizsgálat szempontjából marginálisnak tekinthető), viszont mindkettőjükénél jól látható a párt- és az államigazgatási hierarchián belüli vezető pozíciók kombinálódása.

Az adatforrás sajátosságaiból ered, hogy a médiareprezentációs toplista élén a korszak csaknem valamennyi külügyminiszterét (Sík Endre, Péter János, Puja Frigyes, Várkonyi Péter, Horn Gyula) megtalálhatjuk, akárcsak Bíró Józsefet, az 1963 és 1979 közötti külkereskedelmi minisztert vagy Komócsin Zoltánt, az MSZMP KB 1965 és 1974 közötti külügyi titkárát. Az eredményt tanulmányunk célkitűzéséből fakadóan (médiareprezentációs elitcsoport meghatározása) nem tekinthetjük torzításnak; a Kádár-korszak konszolidációs politikájának központi elemét képezte a belpolitikát érintő nyilvánosság háttérbe szorítása, a gazdaságpolitikai (ezen belül nagy számban agrárgazdasági) címlapcikk mellett ezért kifejezetten nagy hangsúlyt helyezett a külpolitikai, külgazdasági, a nemzetközi kapcsolatokra vagy éppen a katonai és védelempolitikai tartalmakra.

A külpolitikára irányuló kiemelt médiafigyelem értelemszerűen hozta magával a külpolitikuskok, diplomatak fokozott médiaszereplését, ezzel együtt pedig relatíve magas szintű társadalmi ismertségüket is, azzal együtt, hogy a korszakban hagyományos nemzeti külpolitikáról nem beszélhetünk, az ország vezetésének külpolitikai lépéseit alapvetően a szovjet blokkhoz tartozás határozta meg (Békés, 2011). Részben ezzel a sajátos politikai résznyilvánossággal függ össze Losonczy Pál komoly médiareprezentációja is – bár Losonczy 12 éven át (1975-től 1987-ig) a Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke volt, médiaszereplései túlnyomórészt a nemzetközi diplomáciai, kulturális kapcsolatokhoz: külföldi utazásokhoz vagy Magyarországra érkező külföldi delegációk fogadásához kötődtek.

Figyelemre méltó a női politikusok csaknem teljes hiánya a reprezentációs elit 100-as „toplistájáról” – a legtöbbet szereplő politikusok közé csak Vass Istvánné (68.), az Országgyűlés elnöke (1963–67), az Elnöki Tanács tagja (1971–80), Csehák Judit (76.), a Minisztertanács elnökhelyettese (1984–1987), majd szociális és egészségügyi miniszter (1987–1990), Keserű Jánosné (80.) könnyűipari miniszter (1971–80) és Nagy Mária (93.) országgyűlési képviselő, egykori MDP KV-tag tudott bekerülni. A női politikusok összesített említésszáma a teljes korszakban csak az összes politikusnév megjelenésének 2,5%-át teszi ki.

Közelítsük meg a médiareprezentációs toplistát a rajta szereplő politikusok által betöltött, állami, tömegszervezeti (társadalmi szervezeti) és pártpozíciók felől. Az MSZMP 1957 és 1989 közötti két főtitkára, Kádár János és Grósz Károly a lista közvetlen élmezőnyében, az 1. és a 3. helyén található. Ha a párt vezető testületeiben tagsági viszonnal bíró további politikusok médiaszerep-

lését vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a korszak (1957–1989) 41 PB-tagja közül 36, a Titkárság 35 tagjából 31 a 100-as toplistára került.

Az Elnöki Tanács két elnöke, Losonczi Pál és Dobi István a top 20 tagja. A Losonczit 1987 júniusában váltó Németh Károly lényegesen kisebb médiasúlylyal bír: hosszú ideig tartó központi bizottsági és titkársági tagságával együtt is csak a 75. a listán, az 1988 júniusában, 74 évesen pozícióba lépő Straub F. Brúnó akadémikus politikai és médiaszereplése pedig lényegében elhanyagolható. Az elnökökön kívül a Népköztársaság Elnöki Tanácsának a korszakban 73 politikus volt tagja – a médiareprezentációs toplistán mindössze 22 fővel találkozhatunk közülük.

1957 és 1989 között 8 kormány váltotta egymást: Kádár János kettő, Münich Ferenc, Kállai Gyula, Fock Jenő, Lázár György, Grósz Károly és Németh Miklós pedig egy-egy alkalommal töltötte be a kormányfői (a Minisztertanács elnöke) tisztséget. A miniszterelnökök valamennyien a lista élmezőnyében láthatók: Kádár 1. és Grósz 3. helyéről már szót ejtettünk, kettejük között Lázár Györgyöt találhatjuk. Kállai Gyula 8., Németh Miklós 7. a listán, Münich Ferenc és Fock Jenő némileg hátrébb, a 20. és a 22. helyen áll. A korszakban 107 fő töltött be hosszabb-rövidebb ideig miniszteri pozíciót – közülük 62-en kerültek a médiareprezentációs lista első 100 helyezettje közé; a minisztertanács elnökhelyettese vagy első elnökhelyettese pozíciót betöltő 24 politikus közül 19-en szerepelnek a listán.

A top 100-as lista szereplői közül 91-en voltak az időszakban tagjai az említett 2 párt- és 2 állami csúcstestületnek (MSZMP PB és Titkárság, Minisztertanács, Elnöki Tanács). Mindegyik testületnek tagja volt Kádár János, Kállai Gyula és Marosán György, 3-ban volt tag Aczél György, Biszku Béla, Fehér Lajos, Fock Jenő, Gáspár Sándor, Grósz Károly, Havasi Ferenc, Horváth István, Kiss Károly, Korom Mihály, Lázár György, Losonczi Pál, Németh Károly, Nyers Rezső, Rónai Sándor és Sarlós István.

Az Országgyűlés elnöki pozícióját betöltő 8 főből 7 politikus (sorrendben: Rónai Sándor, Vass Istvánné, Kállai Gyula, Apró Antal, Sarlós István, Stadinger István, Szűrös Mátyás – a kivételt a korszak legvégén pozícióba lépő Fodor István jelenti) mindegyike megtalálható a listán, az alelnökök közül viszont a házelnöki pozícióban is megforduló Vass Istvánnén és az elsősorban külügyminiszterként szereplő Péter Jánoson kívül csak az 1988-ban pozícióba lépő Horváth Lajos szerepel rajta.

A Szakszervezetek Országos Tanácsa főtítkárai közül Gáspár Sándor a 14., Brutyó János a 43., Méhes Lajos a 47. Két politikus, a posztot 1985 és 1988 között betöltő Baranyai Tibor és az 1988 utáni SZOT-főtítkárnagy Sándor hiányzik a médiareprezentációs top 100-ból. Természetesen valamennyien magas állami és pártpozíciókat is betöltöttek, előkelő listahelyezésük mögött a különböző pozíciótipusok kombinálódását vehetjük észre.

A Hazafias Népfront (HNF) 1958 és 1989 közötti elnöke Kállai Gyula – társadalmi szervezeti vezetői pozíciója mellett az állami és a párthierarchiában is a csúcsvezetők közé tartozik, rangsorhelyezéséről a miniszterelnöki szerepe kapcsán már szót ejtettünk. Apró Antal 1956 és 1958 között áll a Népfront élén, a Kádár-korszak egyik legnagyobb jelentőségű, az állami és párthierarchiában egyaránt komoly szerepet játszó politikusként a rangsorban elért 5. helyét elsősorban nem ennek a pozíciójának köszönheti. A HNF főtitkárai közül a top 100 tagja a szintén több magas állami és pártpozícióban is megforduló Ortutay Gyula, Sarlós István, Pozsgay Imre és Huszár István is – a kivételt a Kádár-korszakban már súlytalanává váló Erdei Ferenc (HNF-főtitkár 1964 és 1970 között) és az inkább egyetemi tanárként és egyetemvezetőként ismert, az országos politika szempontjából többé-kevésbé marginálisnak tekinthető Bencsik István (HNF-főtitkár 1964 és 1974 között) jelenti.

Politikusok médiareprezentációja a Kádár-korszak egyes szakaszaiban

Az 1956-tól 1962/63-ig tartó időszak a Kádár-kor első szakaszának nevezhető. A párt vezetésével egy hosszú és véres leszámolási kampány zajlott az 1956-os forradalom résztvevőivel szemben, de közben Kádár a párton belüli hatalomért is küzdött, elsősorban a revizionisták és az ortodox sztálinisták ellen. A mezőgazdaságban 1962-re fejeződött be az erőszakos kollektivizálás, az egyénileg gazdálkodó parasztok termelőszövetkezetekbe kényszerítése (Varga, 2009).

A szocialista időszak kormányfő- és kormányváltásait nem lehet a demokratikus állami működés kormányváltásaihoz hasonlóan értelmezni. A kormányfők és kormánytagok (miniszterelnökök, miniszterelnök-helyettesek, miniszterek, miniszterhelyettesek) kinevezése – hasonlóan többek közt az Elnöki Tanács elnökéhez, az Országgyűlés elnökéhez, a SZOT, az Országos Tervhivatal vagy éppen a fegyveres testületek vezetőihez – 1950 és 1963 között a párt Politikai Bizottságának hatáskörébe (hatásköri listájára) tartozott. 1963-tól a Minisztertanács és az Elnöki Tanács tagjainak kinevezési joga az MSZMP Központi Bizottságának hatáskörébe került (T. Varga–Szakadát, 1992: 79–83.). A nómenklatúralisták révén tehát az állami vezetők kinevezésének joga a pártvezetés hatáskörébe tartozott – a kormányfők és kormánytagok változásai a politikai mezőn, erőtéren belüli változásokat is mutatták.

Hasonlóan kell értelmeznünk a szintén központi irányítás alatt működő politikai sajtóban, és azon belül a Népszabadságban megjelenő személyek körét és megjelenésük gyakoriságát. A külpolitika kapcsán korábban már megjegyeztük, hogy a lap cikkeinek, azok tartalmának strukturális megoszlása háttérrel van a lapban megjelenő politikusok körére, a teljes kép ezen strukturális torzítás figyelembevételével mellett mégis alkalmas arra, hogy az egyes idő-

szakok politikusainak médiásúlyából a politikai mezőn belüli súlyukra is következtessünk. Pamela Ban és kutatótársai az 1877 és 1977 között az Amerikai Egyesült Államokban megjelent újságokban vizsgálva a politikusnevek megjelenési gyakoriságát, összefüggésbe hozták a megjelenések számát az egyes politikusok politikai hatalmával (Ban et al., 2019). Egy központilag vezérelt, a párt vezetőtestületei által felügyelt (a Népszabadság főszerkesztőjének kinevezése is a KB hatáskörébe tartozott) lap esetében egy politikus címlapra kerülésének gyakoriságában jó eséllyel feltételezhetjük aktuális politikai erőpozíciójának visszatükröződését.

A Kádár-korszak első szakaszát egyértelműen Kádár János első titkár és kétszeri miniszterelnök médiadominanciája jellemzi. Az 1956-ban megalakult Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány tagjai közül Kádár mellett Apró Antal, Dobi István, Marosán György, Münnich Ferenc, Kállai Gyula, Horváth Imre, Incze Jenő, Biszku Béla is a sajtóban leggyakrabban megjelenő politikusok közé tartozik. Előkelő helyen áll a rangsorban Kiss Károly, az MSZMP Titkárságának a pártszervezésért felelős tagja – Apró Antal mellett a „Rákosi-restauráció” legfőbb híve a párt felső vezetésén belül (Nyíró, 1989: 289.). A külpolitikát Horváth Imre külügy- és Incze Jenő külkereskedelmi miniszter mellett Szarka Károly külügyminiszterhelyettes és Csatorday Károly, Magyarország belgrádi nagykövete képviseli a listában.

Kádár 1958. január 28-án „átadta” a miniszterelnökséget az akkor 72. évében járó Münnich Ferencnek, ő pedig államminiszteri (és MSZMP első titkári) pozícióját megtartva a párt belső ellenzékének, elsősorban a rákosista ellenzéknek a felszámolására koncentrált. A folyamatot 1962-re nagyrészt levezényelte: Kiss Károlyt 1961-ben és 1962-ben a KB Titkárságából és a Politikai Bizottságból is eltávolították, Kristóf Istvánt 1961-ben felmentették az Elnöki Tanács titkári pozíciójából, Marosán Györgyöt 1962-ben visszahívták a PB-ből, felmentették KB-titkári pozíciójából, majd kizárták a Központi Bizottságból is. A politikai pozíció erőssége és a sajtómegjelenések összefüggését jól jelzi, hogy míg az első Kádár- és a Münnich-kormány alatt Kiss és Marosán (továbbá az első Kádár-kormány alatt Kristóf is) a legtöbbet szereplő politikusok közé tartozik, 1962 után (a második Kádár-kormány hivatali ideje alatt) eltűnnek a Népszabadság címloldaláról.

A külpolitikai irányultság erősödését jelzi Sík Endre külügyminiszter kiemelkedően erős médiajelenléte 1958 és 1961 között. A restauráció hívei közül szinte egyedül a vezetésben maradó Apró relatív médiareprezentációs súlya is visszaesik, a miniszterelnök Münnich Ferencé pedig messze elmarad Kádáré mögött – utalva a miniszterelnöki pozíció relatív leértékelődésére.

Münnich Ferenc 1961-es leváltását Szerencsés Károly elemzése szerint nem belpolitikai okok indokolták; Kádár visszatérése a miniszterelnöki posztra vagy a Szovjetunió mintájának követését jelentette – Hruscsov kezében is összpontosult ekkor már a pártfőtitkári és miniszterelnöki hatalom, vagy Kádár ebben

a lépésben látta a külpolitikai problémák hatékonyabb megoldásának kulcsát (Izsák et al., 1993: 212.). Az új külügyminiszter, Péter János is a legtöbbet szereplő politikusok közé tartozik, médiamegjelenéseinek aránya azonban elmarad a megelőző kormány külügyminiszteréhez képest.

1. táblázat. Az első Kádár-kormány időszakának kiemelkedő sajtórepresentánsai (1956. november 4. – 1958. január 28.)

Rangsor	Név	%
1.	Kádár János	11,2
2.	Apró Antal	8,4
3.	Dobi István	7,0
4.	Horváth Imre	5,6
5.	Kállai Gyula	5,6
6.	Kiss Károly	4,9
7.	Biszkú Béla	4,2
8.	Fehér Lajos	3,5
9.	Marosán György	3,5
10.	Rónai Sándor	2,8
11.	Kristóf István	2,8
12.	Fock Jenő	2,1
13.	Gáspár Sándor	2,1
14.	Incze Jenő	2,1
15.	Münnich Ferenc	2,1
16.	Csatorday Károly	2,1
17.	Szarka Károly	2,1

2. táblázat. A Münnich-kormány időszakának kiemelkedő sajtórepresentánsai (1958. január 28. – 1961. szeptember 13.)

Rangsor	Név	%
1.	Kádár János	7,2
2.	Sík Endre	6,4
3.	Münnich Ferenc	5,6
4.	Apró Antal	5,1
5.	Fehér Lajos	4,5
5.	Kállai Gyula	4,5
7.	Marosán György	3,7
8.	Gáspár Sándor	3,2
8.	Komócsin Zoltán	3,2
10.	Kiss Károly	2,9
11.	Somogyi Miklós	2,4

11.	Veres József	2,4
11.	Sándor József	2,4
14.	Fock Jenő	2,1
14.	Incze Jenő	2,1
14.	Kossa István	2,1
14.	Rónai Sándor	2,1
18.	Dobi István	2,0

3. táblázat. A második Kádár-kormány időszakának kiemelkedő sajtórepresentánsai (1961. szeptember 13. – 1965. június 30.)

Rangsor	Név	%
1.	Kádár János	9,7
2.	Kállai Gyula	5,8
3.	Apró Antal	5,6
3.	Fehér Lajos	5,6
3.	Gáspár Sándor	5,6
6.	Péter János	5,1
7.	Dobi István	4,6
8.	Biszku Béla	3,5
9.	Somogyi Miklós	2,5
9.	Veres József	2,5
9.	Ortutay Gyula	2,5
12.	Nemes Dezső	2,3
13.	Fock Jenő	2,0

Az 1963-as amnesztiarendelet jelezte a leszámolás szakaszának befejeződését – az ekkortól kibontakozó kádári konszolidációs politika lényege a társadalom lecsendesítése, a politikától, a politikai gondolkodástól való eltávolítása volt. A konszolidáció központi elemét képezte a fogyasztásra helyezett hangsúly, a társadalom széles rétegei számára elérhető második gazdaságbeli termelési formák tolerálása, idővel támogatása. Természetesen a sikeres konszolidációs politika az előző, Rákosi-korszakkal való szembehelyezkedést is szükségessé tette, akárcsak a hrucsovi Szovjetunió számára a sztálini előzményekkel való szakítást.

Az MSZMP vezető testületeiben az egész korszakban nagyrészt Kádár személyes hívei foglaltak helyet. A politikai irányvonal alapvetése az volt, hogy garantálni kell a szerény, de állandó életszínvonal-emelkedést, emellett pedig nem szabad irritálni az embereket vezérkultusszal és akkor a közvélemény nem foglalkozik majd a politikával. Kádár számára fontos volt ugyanakkor a vezetésen belüli központi szerep, a feltétlen tekintély megtartása. A nyílt politikai véleménykülönbségek megjelenése a pártvezetésen belül teljesen elkép-

zelhetetlen volt (Varga, 2009: 201–217.; Romsics, 2001: 402–405.; Rainer M. 2013: 16–22.).

1964. októberében Leonyid Brezsnyev váltotta Hruscsovot a Szovjetunió Kommunista Pártjának első titkári posztján, a miniszterelnöki széket pedig Alekszej Koszigin vette át. A szovjet minta követése megint csak elképzelhető amögött, hogy a következő évben Kádár is átadta a miniszterelnöki pozíciót a jelentős hazai illegális múlttal rendelkező, vele szoros politikai kapcsolatban lévő Kállai Gyulának. Ismét csak Szerencsés Károly elemzése szerint ugyanakkor Kádár háttérbe húzódása mögött a Brezsnyevvel szembeni idegenkedés is szerepet játszhatott (Izsák et al., 1993: 214.). Kádár ezzel a lépéssel ki is vonult a magyar államigazgatás vezetéséből, 1988-ig csak az MSZMP főtitkáraként tevékenykedett. Ideiglenes háttérbe húzódása a médiajelenlét arányaiban is jól tetten érhető. A Kállai-kormány alatt a miniszterelnök majdnem kétszer olyan gyakran jelent meg a Népszabadság címlapján, mint a pártfőtitkár – Kállai mind a belpolitikai események, mind a nemzetközi kapcsolatok terén elsődleges médiaszereplővé vált.

4. táblázat. A Kállai-kormány időszakának kiemelkedő sajtórepresentánsai (1965. július 30. – 1967. április 14.)

Rangsor	Név	%
1.	Kállai Gyula	14,7
2.	Apró Antal	7,7
2.	Kádár János	7,7
4.	Komócsin Zoltán	6,4
5.	Péter János	5,1
6.	Sík Endre	3,2
7.	Biszku Béla	2,6
7.	Fehér Lajos	2,6
7.	Fock Jenő	2,6
7.	Gáspár Sándor	2,6

A már 1962-ben megindult új gazdaságpolitikai intézkedések előkészítették a terepet az 1968-ban az MSZMP reformpárti politikusai – Fehér Lajos, Fock Jenő, Nyers Rezső, Aczél György, Ajtai Miklós, Párdi Imre – által előterjesztett gazdasági reformprogramnak, az „új gazdasági mechanizmusnak” (Rainer M., 2013: 41.). Fock Jenő 1967. április 14-én vette át a miniszterelnöki pozíciót Kállaitól – utóbbi az Országgyűlés elnöke, a Központi és a Politikai Bizottság tagja maradt.

A Fock-kormány működése összekapcsolódik az új gazdaságirányítási rendszerrel. Ennek keretében az egyes gazdasági szereplők, vállalatok a korábbinál lényegesen nagyobb önállóságra tehettek szert, döntési jogkörük és a központi irányítástól való függetlenségük megnőtt. A szabadpiac természetesen csak

sajátos szocialista formában került, kerülhetett a reformprogram elemei közé, a tervutasítás és a piaci koordináció ötvözése, a reformfélék beépítése felemás eredményekre vezetett. A korábban teljesen mesterséges árviszonyok helyébe új árrendszer lépett, amelynek keretében az árak egy részét a kereslet és kínálat viszonyai határozták meg, emellett az egyéni és vállalati eredményességtől függő jövedelemszabályozást vezettek be. A reform összességében ugyanakkor csak a központi tervezésen alapuló gazdaság optimális működését szolgáló korrekció maradt, nem változott például a nagyobb beruházások központi vezérlése, de az árak és bérek mozgását is szigorúan szabályozták. A nemzetközi piacon eredményes vállalatok nyereségét az állam továbbra is elvonta, miközben szóba sem került a gazdaságtalanul termelő üzemek felszámolása.

1972-re a mechanizmus kifulladt, a reformfolyamat konzervatív ellenzői, mindenekelőtt Komócsin Zoltán, Pullai Árpád, Gáspár Sándor és Biszku Béla (Huszár, 2003) egyre nagyobb befolyásra tettek szert a politikai irányításban. A reformellenes erők megerősödéséhez hozzájárult Brezsnyev egyre erőteljesebb reformbírálata is (Hoch, 1994). 1973-ban a reform addigi irányvonalával ellentétes módon erős központosítási hullám kezdődött: az 50 legnagyobb ipari vállalatot közvetlen központi felügyelet alá helyezték, a gazdaságirányítás terén ismét megjelentek a reformidőszakot megelőző direkt utasítások. Megszakadt a hatvanas évek közepe óta érezhető politikai folyamat, amely a klasszikus sztálinista társadalom- és gazdaságirányítási mechanizmusok felszámolására törekedett. A reform vezetői közül Nyers Rezsőt 1974-ben eltávolították a Titkárságból, Fehér Lajost a Politikai Bizottságból, Ajtai Miklóst leváltották a Minisztertanács elnökhelyettesi pozíciójából, majd a KB Agitációs és Propaganda, valamint Államgazdasági Bizottságából. 1975-ben leváltották Fock Jenőt is a Minisztertanács éléről.

5. táblázat. A Fock-kormány időszakának kiemelkedő sajtórepresentánsai (1967. április 14. – 1975. május 15.)

Rangsor	Név	%
1.	Kádár János	9,3
2.	Fehér Lajos	6,2
3.	Apró Antal	5,8
4.	Kállai Gyula	5,7
5.	Fock Jenő	4,7
6.	Losonczi Pál	4,5
7.	Gáspár Sándor	4,1
8.	Komócsin Zoltán	4,0
9.	Péter János	3,8
10.	Horgos Gyula	2,4
10.	Nyers Rezső	2,4

12.	Biszku Béla	2,3
13.	Vályi Péter	2,1
14.	Puja Frigyes	2,0

Az 1967 és 1975 nyara között megjelent Népszabadság-számok címlapjain ismét Kádár János neve szerepelt leggyakrabban a magyar politikusok közül. A reformerek közül Fock Jenő, Fehér Lajos és Nyers Rezső médiasúlya is jelentősen megnőtt, de a leggyakrabban szereplő politikusok közé került az aktuális kohó- és gépipari miniszter, Horgos Gyula, valamint a pénzügyminiszter és KB államgazdasági bizottsági tag, Vályi Péter⁵ is. Ez jól mutatja a lap korábbi erőteljes külpolitikai fókuszának változását is – ami a belső gazdasági reformfolyamat politikai nyilvánosságba jutása mellett az 1968-as csehszlovákiai események és azok következményeinek vonatkozásában is figyelemre méltó. A belső erőviszonyok kiegyensúlyozatlanságára utalhat, hogy a konzervatív reformellenesek körének vezetői közül Gáspár Sándor médiamegjelenéseinek aránya növekedett a Kállai-kormány időszakához képest, de Komócsin Zoltán⁶ és Biszku Béla is megtartotta jelentős médiasúlyát.

6. táblázat. A Lázár-kormány időszakának kiemelkedő sajtórepresentánsai (1975. május 15. – 1987. június 25.)

Rangsor	Név	%
1.	Lázár György	9,5
2.	Kádár János	8,8
3.	Losonczy Pál	6,2
4.	Várkonyi Péter	4,7
5.	Puja Frigyes	3,3
6.	Marjai József	3,1
6.	Maróthy László	3,1
8.	Apró Antal	3,0
9.	Gáspár Sándor	2,9
10.	Óvári Miklós	2,3
11.	Havasi Ferenc	2,2
12.	Gyenes András	2,0
12.	Sarlós István	2,0
12.	Aczél György	2,0
12.	Szűrös Mátyás	2,0

A Lázár-kormány hivatali időszaka a magyarországi szocialista rendszer hosszú, végső felbomláshoz vezető válságának kezdete. A nyolcvanas évek elejétől az államadósság hatása egyre erősebbé vált, az évtized közepére az

ország gazdasága egyre mélyülő válságba sodródott. A vezetés alábecsülte a nemzetközi konjunkturális folyamatok jelentőségét: az 1979-es második olajárrobbanás és az azt követő világgazdasági válság hatására jelentős deficit keletkezett, a magyar állam újabb és újabb hitelek felvételére kényszerült, amelyek jó része már a korábbi hitelek törlesztésére szolgált. Az 1980-as évek elején bevezetett reformok célja a vegyes piacgazdaság létrehozása volt, ezek a reformok azonban csupán a rendszer keretein belül a kialakult válság kezelését célozták, így nem voltak és nem is lehettek eredményesek. Az államadóság folyamatosan növekedett, miközben a gazdaság termelékenysége folyamatosan csökkent (Rainer M., 2013: 70–73.; Romsics, 2007: 75–79.).

A Lázár-időszak médiareprezentációs rangsorát Lázár György és Kádár János vezeti – a két politikus médiamegjelenéseinek aránya a korszak nagy részében közel azonos volt, Lázár érdemben csak kinevezése évében, valamint 1979 és 1981 között szerepelt gyakrabban a címlapokon, mint a pártfőtitkár. A megelőző vizsgált időszak legtöbbet szereplő politikusai közül a reformer Fock Jenő, Fehér Lajos (1981-ben elhunyt), Nyers Rezső, az „ellenreformer” Biszku Béla, a két volt miniszter, Horgos Gyula és Péter János, valamint a korábbi miniszterelnök Kállai Gyula is eltűnt a lista élmezőnyéből. A külpolitika ismét eluralkodott, ez jól látszik a továbbra is elsősorban nemzetközi reprezentációs tevékenység kapcsán említésre kerülő Losonczy Pál, valamint Várkonyi Péter és Puja Frigyes külügyminiszterek előkelő rangsorhelyezésében.

A 12 év alatt természetesen új nevek is megjelentek a lista élmezőnyében. Az új külügyminiszter Várkonyi mellett az először pártvonalon felfutó, majd a Minisztertanács elnökhelyettesévé kinevezett Maróthy László, a diplomatából (többek közt moszkvai nagykövetből) a Minisztertanácsba kerülő Marjai József, a Komárom megyei pártbizottság éléről a párt és az államigazgatás legfelső köreibbe lépő Havasi Ferenc, vagy a KB Agitációs és Propaganda Bizottságát, valamint Művelődéspolitikai Munkaközösségét vezető Óvári Miklós. Érdekes, hogy először került 2% fölé a lap címloldalán a magyar művelődéspolitikai első számú embere, Aczél György megjelenési aránya.

1987 júniusában Grósz Károly került a kormány élére. Lázárral ellentétben Grósz ambiciózus, ráadásul párton belüli támogatással is bíró politikusként egy év alatt sikeresen átvette az irányítást Kádártól, az addig megkérdőjelezhetetlenül első számú politikustól. Az 1988. májusi MSZMP-pártértekezlet Kádárt „felfelé buktatva” tényleges funkciók nélküli pártelnökké választotta, a főtitkári pozíció ezzel Grósz Károly kezébe került – az egy időre ismét egy kézben összpontosult a miniszterelnöki poszttal. Grószék Kádár mellett a „régigárda” prominenseitől is megszabadultak – kikerült a Központi Bizottságból többek között Apró Antal, Czinege Lajos, Gáspár Sándor, Havasi Ferenc, Lázár György, Méhes Lajos, Németh Károly és Óvári Miklós. Kádár, Gáspár, Lázár és Óvári ezzel PB-tagságát is elveszítette, a Politikai Bizottságból rajtuk kívül Aczél György és Maróthy László is kikerült – új emberként viszont megjelent

a párt operatív testületében többek közt Németh Miklós, Nyers Rezső, Iványi Pál és Pozsgay Imre.

A belső harcok eredményeként a párt- és állami vezetésben lezajló változások a médiareprezentációban is jól visszatükröződnek. Bár a lapban státusa helyett már inkább csak kultusza eredményeként megjelenő Kádár még a Grósz-kormány alatt a legtöbbit szereplő politikusnak számított, a „régis gárda” médiasúlya erősen visszaesett. Az Elnöki Tanács elnöki székéből távozó Losonczy Pál mellett a korábban igen nagy súllyal bíró Apró Antal, valamint Havasi, Óvári és Aczél is kikerült a lista élmezőnyéből. Igen nagy szerepet kapott a médiában az új belügyminiszter, Horváth István, a Külügyminisztérium államtitkára, egyben a KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának titkára, Horn Gyula.

7. táblázat. A Grósz-kormány időszakának kiemelkedő sajtórepresentánsai (1987. június 25. – 1988. november 24.)

Rangsor	Név	%
1.	Grósz Károly	8,8
1.	Kádár János	8,8
3.	Várkonyi Péter	7,4
4.	Horváth István	5,9
4.	Lázár György	5,9
6.	Horn Gyula	3,7
6.	Köpeczi Béla	3,7
8.	Sarlós István	2,9
8.	Szűrös Mátyás	2,9
10.	Gáspár Sándor	2,2
10.	Iványi Pál	2,2
10.	Medgyessy Péter	2,2
10.	Németh Károly	2,2
10.	Váncsa Jenő	2,2
15.	Stadinger István	2,1

1988 novemberében Grósz lemondott a miniszterelnöki pozícióról, átadva azt Németh Miklósnak. Ő maga a pártfőtitkári funkciót megtartva azonban az MSZMP 1989. októberi megszűnéséig a politika aktív szereplője maradt, nagy szerepe volt abban, hogy Kádár Jánost 1989 májusában végleg eltávolították a pártvezetésből, felmentették a pártelnöki tisztségéből is. A Németh-kormány már az átmenet kormánya, működése átnyúlik a szigorúan értelmezett Kádár-korszak határain is – maga Kádár János ugyanis 1989. július 6-án meghalt.

A Németh-kormány átmeneti szerepe a sajtórepresentációban is jól megfogható – 1990 első felében egyre több ellenzéki politikus neve bukkan fel a Népszabadság címdalán, de a kormánypártot képviselők köre is jelentősen átalakul a megelőző időszakhoz képest. A legtöbbit szereplő politikus a miniszterelnök mellett a külügyminiszter Horn Gyula – a korszak nagy külpolitikai eseményei hatalmas médiasúlyt biztosítanak számára, akár csak államtitkárának, Somogyi Ferencnek a nagyrészt általa végigtárgyalt szovjet csapatkivonás folyamata. Szűrös Mátyás, Pozsgay Imre és Nyers Rezső is ekkor lesznek – értelemszerűen komoly államvezetői pozíciószerzésükkel összefüggésben – a magyar államszervezet kiemelkedő fontosságú képviselői a politikai nyilvánosságban. Németh, Horn, Szűrös, Pozsgay, Medgyessy és Nyers lényegében már a rendszerváltás arcai – médiaszereplésük átvezet minket a mintegy 40 éves magyarországi szocialista rendszer lebontásának folyamatába.

8. táblázat. A Németh-kormány időszakának kiemelkedő sajtórepresentánsai (1988. november 24. – 1990. május 2.)*

Rangsor	Név	%
1.	Horn Gyula	8,0
2.	Németh Miklós	7,6
3.	Grósz Károly	6,6
3.	Pozsgay Imre	6,6
5.	Szűrös Mátyás	4,9
6.	Nyers Rezső	2,8
7.	Horváth István	2,4
7.	Medgyessy Péter	2,4
9.	Somogyi Ferenc	2,1

*1990. május 2-ig, az új parlament összeüléseiig vizsgáltuk.

KÖVETKEZTETÉSEK

Munkánk célja volt, hogy megvizsgáljuk egy, a (történeti) elitkutatások során Magyarországon eddig csak korlátozottan alkalmazott módszer, a reputáció, közelebről a médiarepresentáció mérésének használhatóságát a politikai elitcsoportok összetételének meghatározására, a csoportok időbeli alakulásának nyomon követésére. A Kádár-korszak politikai elitcsoportját a korszak első számú politikai napilapja, a Népszabadság címlapján való névmegjelenések alapján vizsgáltuk, ennek mentén kísérletet tettünk egyfelől egy médiarepresentációs elitcsoport körvonalazására, másfelől annak vizsgálatára, mennyiben magyarázható a médiamegjelenések gyakoriságának változása egy nem demokratikus rendszer szereplői politikai erejének, súlyának alakulásával.

A korszakon belüli belső politikai harcok eredményeként végbemenő személycserék, kinevezések és leváltások kifejezetten jól lekövethetők a politikusok médiareprezentációja alapján. Kádár János vezető szerepe végig látszik; a vezetésből eltávolított politikusok a médiából is eltűnnek, a pozícióba kerülő politikai „frakciók” képviselőinek médiaszereplése pedig megnő.

Lázár György vagy Losonczi Pál jelentős médiareprezentációja ugyanakkor jól alátámasztja azt a kiinduló hipotézisünket, hogy a politikusok irányított szerepeltetése összhangban áll a rendszer általános politikai céljaival, szándékaival. A külkapcsolatokkal összefüggő tudósítások, diplomáciai látogatások, államfői fogadások nagy száma egyfelől az ország világpolitikában betöltött szerepét volt hivatott jelezni, másfelől viszont elfordította a figyelmet a belpolitikai eseményektől, lényegében a közvélemény depolitizálását célozta.

Az államszocialista rendszerben a politikai akarat érvényesítése során a formális függőségi és érdekérvényesítési szálakon túl döntő szerepet kaptak az egyes szereplők személyes, informális kapcsolatai – a döntéselőkészítés, az egyedi problémakezelés nagyrészt ezek mentén zajlott (Heller–Némedi–Rényi, 1992: 116–117.). A médiareprezentációs rangsorok – azon túl, hogy a formális hierarchia alakulásának követésére az eredmények alapján meglehetősen jól alkalmazhatók – esetlegesen a fenti, informális struktúrák közelítésére is felhasználhatók, ezt esetlegesen jelen tanulmányunk kereteit meghaladó személyi kapcsolatháló-elemzés és a médiareprezentációs módszer egymásra vetítésével lehetne tovább vizsgálni.

MELLÉKLET

A relatív médiamegjelenési arány rangsora, top 100

Rangsor	Név	Relatív arány (%)
1.	Kádár János	8,58
2.	Lázár György	8,56
3.	Grósz Károly	6,68
4.	Fehér Lajos	5,21
5.	Apró Antal	4,89
6.	Losonczi Pál	4,68
7.	Németh Miklós	4,63
8.	Kállai Gyula	4,61
9.	Várkonyi Péter	4,49
10.	Pozsgay Imre	3,98
11.	Sík Endre	3,92
12.	Horn Gyula	3,87
13.	Péter János	3,85
13.	Gáspár Sándor	3,85

Rangsor	Név	Relatív arány (%)
15.	Marosán György	3,80
16.	Komócsin Zoltán	3,53
17.	Dobi István	3,45
18.	Maróthy László	3,27
18.	Puja Frigyes	3,27
20.	Münnich Ferenc	3,17
21.	Bíró József	3,14
22.	Fock Jenő	3,06
23.	Szűrös Mátyás	3,04
24.	Huszár István	2,74
25.	Marjai József	2,72
26.	Kiss Károly	2,69
26.	Veres József	2,69
28.	Biszku Béla	2,64
29.	Gyenes András	2,61
30.	Romány Pál	2,59
31.	Dögei Imre	2,54
32.	Óvári Miklós	2,53
33.	Iványi Pál	2,43
34.	Sarlós István	2,42
35.	Vályi Péter	2,39
35.	Horváth István	2,39
35.	Simon Pál	2,39
38.	Korom Mihály	2,36
39.	Köpeczi Béla	2,28
39.	Borbély Sándor	2,28
41.	Horgos Gyula	2,27
42.	Beck Tamás	2,26
43.	Brutyó János	2,24
43.	Csanádi György	2,24
45.	Győri Imre	2,22
46.	Somogyi Miklós	2,19
47.	Méhes Lajos	2,18
47.	Havasi Ferenc	2,18
49.	Faluvégi Lajos	2,17
50.	Kapolyi László	2,16
51.	Ortutay Gyula	2,11
52.	Medgyessy Péter	2,04
53.	Kristóf István	2,02
54.	Horváth Imre	2,00

Rangsor	Név	Relatív arány (%)
55.	Berecz János	1,99
55.	Aczél György	1,99
57.	Cseterki Lajos	1,98
58.	Barabás János	1,97
59.	Vánca Jenő	1,96
60.	Antos István	1,95
60.	Rácz Pál	1,95
62.	Veress Péter	1,91
63.	Benkei András	1,90
64.	Pullai Árpád	1,89
65.	Házi Vencel	1,86
66.	Kamara János	1,85
67.	Nyers Rezső	1,83
68.	Rajnai Sándor	1,82
68.	Vass Istvánné	1,82
70.	Nemes Dezső	1,81
71.	Incze Jenő	1,80
72.	Trautmann Rezső	1,79
73.	Szirmai István	1,76
74.	Rónai Sándor	1,75
74.	Németh Károly	1,75
76.	Csehák Judit	1,73
77.	Szakasits Árpád	1,70
78.	Berend T. Iván	1,69
78.	Csatorday Károly	1,69
80.	Keserű Jánosné	1,68
81.	Hetényi István	1,67
81.	Sándor József	1,67
83.	Kossa István	1,65
84.	Rónai Rudolf	1,64
84.	Stadinger István	1,64
86.	Nagy Miklós	1,61
86.	Horváth Lajos	1,61
88.	Czinege Lajos	1,60
89.	Darvas József	1,57
90.	Kisházi Ödön	1,56
91.	Békesi László	1,55
92.	Polinszky Károly	1,54
93.	Nagy Mária	1,51
94.	Kovács László	1,50

Rangsor	Név	Relatív arány (%)
95.	Ilku Pál	1,48
96.	Pál Lénárd	1,47
97.	Orbán László	1,46
98.	Nánási László	1,45
99.	Borbándi János	1,42
99.	Bondor József	1,42

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány az Az 1945 és 1989 közötti sajtó társadalomtörténeti elemzése a természetesnyelv-feldolgozás (NLP) módszereivel című OTKA kutatás (FK131826) keretében készült.
- ² Az állami és társadalmi szervezetek körét Péter János (szerk.): *Állami és társadalmi szervezetek Magyarországon* című kiadvány alapján definiáltuk, kiegészítve azt a párt-, államhatalmi és központi államigazgatási szervnek nem minősülő külképviseletekkel.
- ³ Az általunk névelem-felismerésre használt transzformer modell (hospacy/hu_core_news_trf) hatékonysága F1 = 0.906. https://huggingface.co/hospacy/hu_core_news_trf (Utolsó letöltés: 2022. 10. 20.)
- ⁴ Ilyenek voltak többek között a ritkán címlapra kerülő sporttudósításokban megjelenő sportolók, vagy a szintén ritkán címlapot kapó regionális/helyi érdekeltségű cikkekben megjelenő nem állami vagy társadalmi szervezet képviselő személyek nevei. Tekintettel arra, hogy az érintett szereplők médiareprezentációját, mint elitscsoport-képző reputációs elemet vizsgáltuk, kiszűrtük az egyes szereplők halála után megjelent esetleges említéseket is.
- ⁵ 1973 szeptemberében üzemlátogatás során baleset áldozata lett.
- ⁶ 1974. május 29-én elhunyt.

IRODALOM

- Ban, Pamela–Fourinaies, Alexander–Hall Andrew B.–Snyder, James M. (2019): How Newspapers Reveal Political Power. *Political Science Research and Methods*, 7 (04): 661–678. <https://doi.org/10.1017/psrm.2017.43>.
- Békés, Csaba (2011): Hungarian Foreign Policy in the Bipolar World, 1945–1991. *Foreign Policy Review*, 8 (1): 65–97.
- Csanádi Mária (1991): Átváltozások. Hogyan bomlott fel a hatalmi rendszer Magyarországon? *Társadalomtudományi Közlemények*, 1-2: 5–17.
- Csurgó Bernadett–Kiss László (2002): Egyházi Szerepek – Politikai pozíciók. A két világháború közötti református elit történet-szociológiai vizsgálata. In: *Kötő-Jelek*, Némédi Dénes–Szabari Vera (szerk.). Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 85–115.

- Csurgó Bernadett–Kovách Imre (2003): A kulturális elit politikai preferenciái. In: *Trendváltások: Tanulmányok*. Bayer József–Kiss Balázs (szerk.): Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 193–231.
- Fricz Tamás (1988): Az MSZMP és a tömegkommunikáció 1956–1986. *Jel-Kép*, 3: 21–27. http://real-j.mtak.hu/5627/3/JelKep_1988_3.pdf
- Gallyas Ferenc–Fülöp Géza (1972): *Mit kell tudni a világ sajtójáról?* Budapest, Kossuth Kiadó.
- Gergely Jenő (1992): *A katolikus egyházi elit Magyarországon 1919–1945*. Budapest, ELTE.
- Gyarmati György (2009): Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989. *Korunk*, (március): 75–88.
- Gyilasz, Milovan (1958): *Az új osztály*. Zürich–Stuttgart–Wien, Europa Verlag.
- Hegedűs István (2001): Sajtó és irányítás a Kádár-korszak végén. *Médiakutató*, (Tavaszi) https://www.mediakutato.hu/cikk/2001_01_tavaszi/04_sajto_es_iranyitas (Utolsó letöltés: 2022. 10. 01.)
- Heller Mária–Némedi Dénes–Rényi Ágnes (1992): A magyar nyilvánosság szerkezetváltozásai a Kádár-rendszerben. In: Somlai Péter (szerk.): *Értékrendek és társadalmi-kulturális változások*. 109–118.
- Hicks, Jacqueline–Traag Vincent–Reinanda Ridho (2015): Old Questions, New Techniques: A Research Note on the Computational Identification of Political Elites. *Comparative Sociology*, 14 (3): 386–401. <https://doi.org/10.1163/15691330-12341347>
- Hoch Róbert (1994): A Reform Gazdaságtörténetéből. Megjegyzések Kornai János cikkéhez. *Eszmélet*, (1.): 147–156.
- Horváth Gergely Krisztián (2021): A rendiség tovább élő öröksége a szocializmus évtizedeiben. *Hitel*, 2: 72–87.
- Huszár Tibor (2003): Andropov, a jó barát. *Mozgó Világ*, 3: 367–382.
- Izsák Lajos–Pölöskei Ferenc–Szerencsés Károly–Romsics Ignác–Urbán Aladár (1993): *Magyarország miniszterelnökei, 1848–1990*. Budapest, Cégér Kiadói Kft.
- Kende Gábor–Kovách I. Gábor (2001): A tudáselit középiskolái. A két világháború közti tudáselit középszintű iskoláztatása. *Korall*, 3–4. sz., 170–187.
- Konrád György–Szelényi Iván (1989): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz: esszé*. Budapest, Gondolat.
- Kornai János (1993): *A szocialista rendszer: kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest, HVG Rt.
- Kovács I. Gábor (2010): A magyarországi polgári korszakbeli elitek empirikus kutatásának historikumához. In: *A cselekvő értelmiségi. Tanulmányok Huszár Tibor 80. születésnapjára*. Budapest, Argumentum–ELTE Társadalomtudományi Kar. 175–207.
- Kristóf Luca (2014): *Véleményformálók: hírnév és tekintély az értelmiségi elitben*. Budapest, L’Harmattan.
- Kristóf Luca (2015): A politikai elit. In: Körösi András (szerk.): *A Magyar politikai rendszer negyedszázad után*. Budapest, Osiris, 59–83.
- Lengyel György (1982): *Gazdasági elit*. Budapest, MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- Lengyel György (1989): *Vállalkozók, bankárok, kereskedők: A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében*. Gyorsuló Idő. Budapest, Magvető.
- Lengyel György (1993): *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.

- Majtényi György (2009): *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.
- Orosz György–Szántó Zsolt–Berkecz Péter–Szabó Gergő–Farkas Richárd (2022): HuSpaCy: An Industrial-Strength Hungarian Natural Language Processing Toolkit. <https://doi.org/10.48550/ARXIV.2201.01956>.
- Péter János (szerk.) (1985): *Állami és társadalmi szervezetek Magyarországon*. Budapest, Kossuth.
- Pór Edit (2004): A kádári rendszer sajtópolitikája, 1963–1979. In: *Zárt, Bizalmas, Számozott II. Irodalom-, Sajtó és Tájékoztatáspolitiká 1962–1979*. Budapest, Osiris, 279–290.
- Rainer M. János (2013): *A Kádár-korszak: 1956–1989*. Kossuth Kiadó.
- Romsics Ignác (2001): Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris Kiadó.
- Romsics, Ignác (2007): Economic Reforms in the Kádár Era. *The Hungarian Quarterly*, 187: 69–79.
- Sebők Miklós–Mészáros Evelin–Kiss György Márk (2018): A politikai elit médiareprezentációja a rendszerváltás után. Egy napilap-címlapokra épülő szövegbányászati elemzés. *Politikatudományi Szemle*, XXVII. évf. 1. szám, 91–112.
- Szabó Márton (1991): A rendi „szocializmusról”. In: *Rendiség és polgárosodás. Előadások a polgárosodásról I*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Szakály Sándor (1987): *A magyar katonai elit, 1938–1945*. Nemzet és emlékezet. Budapest, Magvető.
- T. Varga György–Szakadát István (1992): Íme a nómenklaturák! Az MDP és a volt MSZMP hatásköri listái. *Társadalmi Szemle*, (3): 73–95.
- Takács Róbert (2005): Sajtóirányítás és újságírói öncenzúra az 1980-as években. *Médiakutató*, (Tavaszi). https://www.mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavasz/04_sajtoiranyitas. (Utolsó letöltés: 2022. 10. 10.)
- Takács Róbert (2012): *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Budapest, Napvilág.
- Varga Zsuzsanna (2009): *The Hungarian Agriculture and Rural Society: Changes, Problems and Possibilities: 1945–2004*. Budapest, Szaktudás.

KÍSÉRLETI MÓDSZER A POLITIKATUDOMÁNYBAN

Körösényi András – Patkós Veronika – Plesz Bendegúz – Susánszky Pál
Heresztetikai és retorikai stratégiák egy nyílt „framing” szituációban:
elmélet és egy kísérleti kutatás eredményei

HERESZTETIKAI ÉS RETORIKAI STRATÉGIÁK EGY NYÍLT „FRAMING” SZITUÁCIÓBAN

Elmélet és egy kísérleti kutatás eredményei¹

Körösényi András

(Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet;
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar)

Patkós Veronika

(Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet)

Plesz Bendegúz

(Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet)

Susánszky Pál

(Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet)

*A tanulmány beérkezett: 2022. május 24., opponálás: 2022. május 30. – 2022. július 26.,
véglegesítés: 2022. szeptember 9.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Egy politikai vita megnyerése érdekében a politikai szereplők két, analitikailag különböző ellenkeretelési stratégiát alkalmazhatnak, a retorikát és a heresztetikát. A retorika az, amikor az ellenérveket a vita eredeti dimenziójában fogalmazzák meg, míg a heresztetika az eredeti kerethez képest más dimenzióban használ érveket. Bár mind a retorika, mind a heresztetika szinte mindenütt előforduló jelenség a közvélemény-formálás folyamatában, nincsenek általános szabályok hatékonyságuk meghatározására. Jelen tanulmány egy 2020-ban Magyarországon végzett survey-kísérletre (N = 2000) támaszkodva tárja fel a két stratégia hatékonyságát meghatározó tényezőket. A tanulmány bevezeti a nyílt és a trade-off-os keretelési helyzetek fogalmi megkülönböztetését, és bemutatja, hogy az eredmény függhet a keretelési helyzetek szerkezetétől is. Míg a heresztetika erőteljesen trade-off-os, addig a retorika a nyílt keretelési helyzetekben gyakorol hatást. Ezen túlmenően az ellenkeretelés hatékonysága függ a válaszadók párthovatartozásától és a kapcsolódó attitűdök erősségétől.

Kulcsszavak: framing ■ keretelés ■ ellen keretelés ■ retorika ■ heresztetika ■ survey-kísérlet

William Riker (1986) szerint a politikai szereplők két, egymástól analitikusan megkülönböztethető stratégiát alkalmazhatnak a nyilvánosság meggyőzésére:

a retorikát és a heresztetikát. Míg a retorika az ékesszólás vagy érvelés útján történő meggyőzés, addig a heresztetika – a választói preferenciák adott halmaza mellett – a döntési helyzetek manipulálására, azaz „az ízlések és alternatívák struktúrájának” (Riker, 1983: 55.) a megváltoztatására irányul. A heresztetika mindenütt jelen van, mivel a politikai küzdelem vesztese arra motivált, hogy „találjon egy olyan kérdést, amely megosztja a győzteseket”, és egy új többséget teremt (Riker, 1982). A heresztetika Riker által megkülönböztetett öt típusából ebben a kutatásban a megítélés dimenziójának megváltoztatását (MDM) helyezük a középpontba. Az MDM az ellenérveknek az eredetitől eltérő dimenzióban történő megfogalmazását jelenti. Hogy ezeket a fogalmakat közelebb hozzuk a keretezéskutatás (*framing*) kontextusához, retorika alatt az adott problémakeretben megfogalmazott érveket értjük (Wedeking, 2010: 619.), míg heresztetika alatt olyan érveket értünk, amelyek egy alternatív keretet, azaz a megítélés új dimenzióját hozzák létre.² Ha például a költségvetési hiány csökkentése érdekében a közkiadások csökkentésére irányuló szakpolitikai javaslatot veszünk alapul, akkor az adott költségvetési szakpolitikai keretezésen belül, azaz retorikai stratégiát alkalmazva érvelhetünk ellene, a nem szándékolt következményekre, például a gazdasági növekedésre gyakorolt negatív hatásra és annak a költségvetési bevételekre gyakorolt tovaggyűrűző hatására hivatkozva. Alternatívaként, egy heresztetikai stratégiát alkalmazva, érvelhetünk a javaslat ellen egy új perspektívát (pl. MDM által) felhozva, mint például a társadalmi igazságosság, emlékeztetve a megszorító intézkedések potenciálisan negatív társadalmi hatásaira.

Riker amellett érvel, hogy az MDM hatékony eszköze lehet a közvélemény formálásának, bár nem ad támpontokat arra vonatkozóan, hogy milyen tényezők határozzák meg egy ilyen manőver sikerét. Mint állítja, a heresztetika végső soron egy próba-hiba módszer, azaz inkább „művészet, nem tudomány” (Riker, 1986: IX.). Ebben a tanulmányban megkérdőjelezzük Riker feltételezését, és célunk a különböző keretezési stratégiák hatását meghatározó tényezők feltárása, különös tekintettel a sikeres heresztetikai manőver, azaz az MDM-et meghatározó tényezők feltárása. Vizsgáljuk az eredeti dimenzióban (azaz a retorikában), illetve az eredeti kerethez képest más dimenzióban (azaz a heresztetikában) megfogalmazott ellenérvek hatását, mint két különböző stratégiát, amelyek egy szakpolitikai vita megnyerésének alternatív eszközeiként alkalmazhatók.³

Folytatjuk a Jennifer Jerit (2008) és Justin Wedeking (2010) által megkezdett kutatási irányt, hogy feltárjuk a retorika és a heresztetika (MDM) hatékonyságát a közvélemény alakításában. Megvizsgáljuk, hogy milyen feltételek mellett lehet sikeres az ellenérvelés a közvélemény megváltoztatásában, akár retorikai, akár heresztetikai eszközökkel. Egy 2020-ban Magyarországon végzett kérdőíves kísérletünkre támaszkodva a retorika és a heresztetika alkalmazá-

sának lehetőségeit és korlátait vizsgáltuk a polgárok politikai preferenciáinak és attitűdjeinek alakításában, azaz egy sikeres ellenkeretezési tevékenység elemeit bontjuk ki egy Riker-féle szakpolitikai vitát modellező kérdőíves kísérletben.

Az eredmények azt mutatják, hogy mind a retorikai, mind a heresztetikai keretek jelentős hatást gyakorolnak a döntési preferenciákra. Az alcsoportos elemzések azonban azt mutatják, hogy a párthovatartozásnak kivételesen erős moderátori hatása van.

A kutatás két új eredménnyel szolgál. Először is, bevezeti a *nyílt* és a *trade-off-os* keretezési helyzetek közötti fogalmi megkülönböztetést, és kimutatja, hogy a körülmények szerkezete meghatározó: míg a trade-off-os helyzetekben a heresztetika erőteljes hatást fejt ki, addig a retorika erős hatást gyakorolhat a nyílt keretezési helyzetekben.

Másodszor, empirikus szinten megragadhatóvá teszi Riker heresztetika-fogalmát. A heresztetika fogalmával Riker elméleti feloldást talált arra a kérdésre, hogy a polgárok preferenciái alapvetően rögzítettek vagy rugalmasak-e. A tanulmány empirikusan is meghaladja az exogenitás-endogenitás paradoxonát: az elméleti szakirodalomban használt „preferenciák” fogalmát az attitűdök és a döntéshozatali preferenciák közötti egyértelmű fogalmi megkülönböztetés révén dekonstruálja.

A KERETEZÉSI HELYZETEK SZERKEZETE

A keretezési kísérletek általában két- vagy többdimenziós kérdéseket feltételeznek, amikor politikai döntést kell hozni. Mindazonáltal fontos különbséget tudunk tenni kétféle keretezési helyzet között: a trade-off-os és a nyílt keretezési helyzet között. Az előbbi esetben erős trade-off van az érv hatásai között egy kérdés egyik, illetve másik dimenziójában, mivel a két megfontolás egymással ellentétes hatással jár. Felidézzük a klasszikus gyűlöletcsoportok demonstrációjára vonatkozó kísérletet (Nelson et al., 1997; Sniderman–Theriault, 2004; Chong–Druckman, 2007), amelyben a kérdést eltérő megítélési dimenzióban (a szólásszabadság, és a közbiztonság) fogadó kezelési csoportok válaszára arról kérdezik, hogy támogatnák-e egy gyűlöletcsoport tüntetésének engedélyezését, még akkor is, ha fennáll az erőszak veszélye. A kísérleti eredmények azt mutatják, hogy a szólásszabadság-keretben való gondolkodás a tüntetés engedélyezése irányába hat, míg a közbiztonsági keretben való gondolkodás az ellenkező irányba, azaz a gyűlés betiltása felé ösztönöz. A keret, azaz a megítélés dimenziójának megváltoztatása tehát automatikusan az ellenkező oldal törekvéseit szolgálja a vitában, mivel a versengő dimenzióban csak az ellenkező politikai irányt támogató érvnek van értelme. Figyelemre méltó, hogy a legtöbb szerző, aki trade-off-os keretezési helyzetekben lévő

eseteket kutat, nem is veszi figyelembe az uralkodó dimenzióban megfogalmazott ellenérvek lehetőségét, feltételezve, hogy ez ellenkezne a józan ésszel. Teljesen érthető, ugyan ki érvelne egy gyűlés betiltása mellett a szólásszabadság nevében? Lehet érvelni a gyűlés engedélyezése mellett az egyik, vagy el-lene a másik mérlegelési dimenzióban, de az ellenféllel azonos dimenzióban érvelni, azaz retorikai vitát folytatni hiábavalónak tűnik. Az ilyen helyzetekben az érvek egy bizonyos választás mellett annyira nyomasztóak az uralkodó keretben, hogy ahhoz, hogy esélyt adjunk egy ellenkező álláspontnak, a megítélés dimenzióját kell megváltoztatni, azaz újra- vagy ellenkeretezésre van szükség. Ezért ezek ideális esetek a robusztus keretezési hatás, jelen esetben a heresztetika bemutatására.

Ezzel szemben egy nyílt keretezési helyzet másképp működik. Ebben a helyzetben a pro és kontra érvek az egyes dimenziókon belül tisztességes esély-llyel befolyásolhatják a polgárok véleményét, azaz nincs köztük trade-off, mivel egyik sem tűnik irracionálisnak vagy a józan észnek ellentmondónak (itt két-dimenziós helyzetet feltételezünk). Például egy atomerőmű bővítése mellett és ellen egyszerre lehet környezetvédelmi érveket felsorakoztatni; vagy Jerit (2008) példájában Bill Clinton egészségügyi reformtervével kapcsolatban négy kü-lönböző dimenzióban megfogalmazott érvek szóltak a reform mellett és ellen.⁴ A nyitott keretezési helyzetek lehetővé teszik, hogy teszteljük a közvélemény-formálás két alternatív stratégiájának, a heresztetikának és a retorikának a hatásait.

A trade-off-os és a nyílt keretezési helyzeteket ideáltípusoknak tekintjük. Ezek nem dichotóm kategóriák, amelyek között az empirikus valóságban egy-értelmű határvonal húzódik: előfordulhat némi átfedés, azaz a konkrét esetek közelebb állhatnak az egyik vagy a másik típushoz.

Kutatásunkban a Jerit (2008) által megkezdett kutatási irányt folytatjuk, amely a retorika szerepét vizsgálja a heresztetika mellett a politikai vitákban. Jerit (2008) tanulmányával ellentétben azonban, aki Clinton egészségügyi re-formtervének tartalomelemzését végezte el, mi kísérleti kutatást végzünk. Az elmúlt két évtized kísérleteivel ellentétben, amelyek kizárólag a heresztetikára összpontosítottak, mi a retorikát, mint alternatív stratégiát is bevonjuk a ku-tatásba, hogy összehasonlíthassuk a heresztetika és a retorika hatását a köz-véleményre.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK

Heresztetika vs. retorika

Riker (1982, 1983) heresztetikai elmélete szerint az MDM hatékony eszköze lehet a közvélemény formálásának. A korai keretezési kísérletek megerősítet-ték a keretezés és/vagy a heresztetika közvéleményre gyakorolt elsöprő hatá-

sát. A keretezéssel foglalkozó tanulmányok – támaszkodva Riker (1996: 6.) dominanciaelvére és az ügybirtoklás (*issue-ownership*) elméletére (Petrocik és társai, 2003; Jerit, 2008; Budge, 2015) – azt jósolták, hogy a politikai vitákban az ellentétes oldalak különböző szempontokat hangsúlyoznak, aminek következtében valójában „elbeszélnek egymás mellett” (Sniderman–Theriault, 2004; Chong–Druckman, 2007). Ez a heresztetika feltételezett központi szerepét jelzi.

A kortárs szakirodalomba azonban bekerült egy fenntartás: Jerit (2008) és Wedeking (2010) vizsgálatai kimutatják, hogy az ügybirtoklás és a heresztetika nem feltétlenül szorítja ki vagy teszi hatástalanná a retorikát. Jerit (2008: 2.) az 1993–1994-es amerikai egészségügyi reform során a politikai szereplők által alkalmazott heresztetikai és retorikai stratégiákat (Jerit ezeket keretezésnek és elkötelezettségnek nevezi) együttesen vizsgálva megerősítve látta a retorika robusztus szerepét. Először is kimutatta, hogy a heresztetikának vannak bizonyos korlátai, és „vannak olyan feltételek is, amelyek mellett az elitek ösztönözve vannak arra, hogy párbeszédbe vonják ellenfelüket”, azaz, hogy retorikát alkalmazzanak. Másodszor pedig azt, hogy bizonyos körülmények között a másik fél bevonása, azaz a retorika hatékonyabb módja lehet a közvélemény támogatásának fenntartására, mint a heresztetika. Első kutatási kérdésünk (KK1) a fenti érvekből következik. Mi a hatékonyabb a közvélemény alakításában: a megítélés dimenziójának megváltoztatása (heresztetikai érvelés) vagy az eredeti dimenzióban való ellenérvelés (retorikai érvelés)?

A keretek sorrendje

A többféle, egymással versengő keretezés esetében a szakirodalom szerint a keretezés sorrendje és dinamikája fontos szerepet játszik, bár ezzel kapcsolatban vegyes várakozások és bizonyítékok állnak rendelkezésre. Chong és Druckman (Chong, 2013: 118.; Chong–Druckman, 2013) azzal érvel, hogy újabb keretek befogadásakor a korábbi keretek hatása inkább lecseng, ami arra enged következtetni, hogy a válaszadókra erősebben hat az általuk utolsóként kapott keret. Az érvek sorrendjének hatásairól szóló elméletalkotás során azonban tekintettel kell lennünk a félretájékoztató és az álhírek korrigálásának nehézségeit vizsgáló szociálpszichológusok által feltárt „folytatódó befolyásolási hatás”-ra (*continued influence effect*) is. E hatás szerint az információk explicit visszavonása ritkán szünteti meg a visszavont állítás hatását, vagyis a korábbi üzenetek hatása gyakran hosszabb ideig tart, így egy információt nehéz felülírni egy újjal (áttekintésért lásd Lewandowsky és társai, 2012; Chan és társai, 2017). Figyelembe véve ezeket az egymással versengő elvárásokat és eredményeket, második kutatási kérdésünket (KK2) a következőképpen fogalmazzuk meg: Van-e a keretek sorrendjének jelentős hatása a válaszadók döntéshozatali preferenciáira?

Túl a preferenciák endogenitás/exogenitás paradoxonán

Míg a közösségi döntések elmélete (*public choice*) és a mainstream politikatudományi kutatások azt feltételezik, hogy a polgárok preferenciái rögzítettek, vagy „exogén módon adottak” (Dahl, 1956; Downs, 1957), addig mind az interpretatív társadalomtudomány, mind a politikai kommunikációkutatás azt állítja, hogy a politikai folyamat során az elit diszkurzusa endogén módon alakítja őket (Disch, 2011; Chong–Druckman, 2013). Álláspontunk szerint ezt a polgárok preferenciáinak rögzített vagy rugalmas természetével kapcsolatos paradoxont elméleti-fogalmi értelemben megoldja vagy meghaladja Riker heresztetika-fogalma. Bár a preferenciák exogenitásának feltétele a Riker-féle heresztetika legtöbb típusára illik, beleértve az új alternatívák bevezetését, a napirend meghatározását, a szavazási eljárások manipulálását vagy a stratégiai szavazást, a megítélés dimenziójának megváltoztatása (MDM), ahogy azt maga Riker is elismeri (1983: 65.), kivételnek bizonyul. Nemcsak a preferencia-aggregáció módja és így eredménye, hanem (közvetve) az egyének preferenciái is megváltoznak az MDM esetén. Tehát az elmélet szerint a preferenciák rugalmasak. A kiemeltség (*saliency*) fogalma mind elméleti, mind empirikus szinten döntő fontosságú lesz számunkra, hogy megértsük az egyéni preferenciák manipulálhatóságát, vagy tágabban a preferencia endogenitás/exogenitás paradoxonát. Ugyanis a kérdéses ügy dimenzióinak erőssége, kiemeltsége (*saliency*), és nem a kontextustól elszigetelt preferencia változik meg, ahogyan azt Riker példáiból vagy a kortárs szakirodalom tüntető kísérleteiből tudjuk. Ami azonban „az alternatívák manipulálása során történik, az az, hogy ennek következtében a preferenciák kiemeltsége, fontossága (és így tartalma) is megváltozik” – állapítja meg Riker (1983: 65.). Ez azt jelenti, hogy a döntéshozatali alternatíva (a kontextus), azaz a megítélés dimenziójának manipulálása az, ami bizonyos preferenciák relevanciáját leértékeli, míg másokat felértékel. Az értelmezési, megítélési kontextus a heresztetikán keresztül (MDM) történő megváltoztatása így az állampolgárok preferenciáinak endogén megváltozását eredményezi. Összefoglalva: az MDM, a rikeri heresztetika egy speciális típusa áthidalja az exogén preferenciák racionalista feltételezése és a preferenciák endogén formálódása közti szakadékot és így hidat alkot két elméleti-módszertani hagyomány, egyrészt a racionális választások elmélete, másrészt az interpretatív megközelítés és a kommunikációs kutatások között.

Riker koncepcionális újítására és az empirikus kutatási eredményekre (Zaller, 1992; Sniderman–Theriault, 2004) támaszkodva az elméleti szakirodalomban használt „preferenciák” fogalmának dekonstruálásán keresztül igyekszünk az exogenitás/endogenitás paradoxonát empirikus szinten is megragadni és megoldani. Kísérleti kutatásunkban fogalmi különbséget teszünk az attitűdök és a döntési preferenciák (DP) között. Az attitűdöket stabil hajlamnak tekintjük, amelyek hosszú távon változhatnak, de rövid távon rögzítettek, míg a DP a

konkrét választási helyzetekben és kontextusban kifejezett, konkrét politikai alternatívákkal kapcsolatos preferenciákra utal. Bizonyos értelemben, míg az attitűdök az exogén, addig a DP a polgárok preferenciáinak endogén aspektusát adja. Következésképpen a preferenciák fogalmának ezzel a kifinomultabb megközelítésével az egyéni preferenciák endogenitásának és exogenitásának az éles dichotómiája pontosítható vagy meghaladható.

Értelmezzük ezt a jelenséget részletesebben! A bevezetett fogalmi megkülönböztetés miatt a heresztetika, akárcsak az MDM, abban különbözik a retorikától, hogy nem az egyének meggyőződésének vagy attitűdjének megváltoztatásával, hanem a DP manipulálásával foglalkozik (Paine, 1989).⁵ A kiemeltség, vagy fontosság (saliency) fogalma megmutatja, hogy a heresztetika hogyan változtathatja meg a döntési preferenciákat, még akkor is, ha az attitűdök meglehetősen stabilak maradnak. A heresztetika, mint a téma más dimenzióban való keretezése, a szelekciót és a kiemeltséget egyaránt magában foglalja. Entman megfogalmazásában: „Keretezni annyit jelent, mint kiválasztani egy észlelt valóság bizonyos aspektusait, és azokat egy kommunikáló szövegben kiemeltebbé tenni oly módon, hogy a leírt dologgal kapcsolatban egy bizonyos problémameghatározást, oksági interpretációt, erkölcsi értékelést és/vagy kezelési ajánlást támogassunk.” (Entman, 1993: 52).

Másképpen fogalmazva, Druckman (2001: 1042.) szavaival: „[a] keretezési hatás akkor jelentkezik, amikor egy probléma vagy esemény leírása során a beszélő a potenciálisan releváns szempontok egy részhalmozának hangsúlyozásával arra készíti az egyéneket, hogy véleményük kialakításakor ezekre a szempontokra összpontosítsanak”.

Az egyik szempontra vagy megfontolásra való összpontosítás egy másik elhanyagolásával jár, még akkor is, ha ez a másik fontos attitűd. Ez az oka annak, hogy a DP változása a heresztetika alkalmazása esetében még akkor is endogén módon magyarázható, ha az attitűdök és értékek változatlanok maradnak. Ennélfogva az első hipotézisünk,

HIPOTÉZIS 1a: a heresztetikai ellenérvek szignifikánsan megváltoztatják a döntéshozatali preferenciákat, de nem változtatják meg az attitűdöket, és,

HIPOTÉZIS 1b: a retorikai ellenérvek mind a döntéshozatali preferenciákat, mind az attitűdöket szignifikánsan megváltoztatják.

A fentiek szerint az attitűdök különböznek a szakpolitikai preferenciáktól, mivel az attitűdök rövidtávon rögzítettek, míg a ténylegesen eldöntendő szakpolitikai kérdésekre vonatkozó preferenciák (DP) rugalmasabbak.

Feltételezésünk szerint a keretezés hatása a válaszadók tényleges szakpolitikai döntéseire (DP) szignifikánsabb, ha az erősebb mögöttes attitűdöket támogat. A keretezési helyzetek szerkezetére alapozva ez az általános feltevés két különböző hipotézisre bontható. Nyílt keretezési helyzetekben az érvek között egy dimenzióon belül is versenyre számíthatunk, míg a trade-off-os keretezési helyzetekben az érvek iránya és dimenziója között természetes az

összhang (még egyszer: ki érvelne a szólásszabadság nevében egy gyűlés be-
tiltása mellett?). Vagyis nyílt keretelési helyzetekben azt várjuk, hogy

HIPOTÉZIS 2a: a politikai döntési preferenciát nagyobb mértékben befo-
lyásolják a pro vagy kontra érvek, ha azok egy erősebb mögöttes attitűdhöz
kapcsolódnak, mint azok (akár pro, akár kontra), amelyek egy gyengébb atti-
tűdhöz kapcsolódnak.

A trade-off-típusú keretelési helyzetekben azonban a különböző megíté-
lési dimenziók különböző politikai eredményekhez illeszkednek, ami azt je-
lenti, hogy bizonyos mögöttes attitűdök bizonyos preferált eredményekre való
hajlamot vetítenek előre. Ha a heresztetikát alkalmazó találna egy másik, erő-
sebb mögöttes attitűdöt, amely jobban támogatja az ügyét, mint a kiinduló at-
titűd, akkor sikeresebben érvelhetne az adott attitűdhöz illeszkedő dimenziót
felhasználva. Ilyen helyzetekben hihető az a várakozás, hogy a válaszadók a
mögöttes attitűdök erőssége alapján egy bizonyos kérdés irányát fogják előny-
ben részesíteni. Következésképpen az ezt az irányt támogató bármely dimen-
zióban megfogalmazott érv hatékonyabb lesz. Összefoglalva,

HIPOTÉZIS 2b: ha a válaszadók erősebb attitűdjei az X eredményt támo-
gatják, akkor az X eredményt támogató bármely dimenzióban megfogalma-
zott érv hatékonyabb lesz az Y eredményt támogató érvekhez képest.

A pártosság szerepe

A következőkben a pártpreferenciák moderátor szerepére koncentrálnak.
A pártpreferenciák különösen fontosak a versengő keretelési helyzetek dina-
mikájának megértéséhez (Slothuus, 2016). Az állampolgárok reakciói a külön-
böző keretelésekre meglehetősen bizonytalan, de a párthovatartozás fontos
befolyásoló tényezője lehet az értékeléseknek, különösen amikor versengő ke-
retelési helyzetről van szó. A politikai pártok komoly hatással bírnak a vélemé-
nyek formálódására (Campbell et al., 1960). Lehetne azzal érvelni, hogy a párt-
preferencia és a választók különböző ügyekben elfoglalt álláspontja endogenitási
problémát vet fel; azaz a pártpreferenciákat és a policy preferenciákat ugyanaz
az ok mozgatja, de a szakpolitikai álláspontok nagyobb valószínűséggel változ-
nak, mint a pártidentitás. Kísérleti kutatások megmutatták, hogy a politikusok
gyakran képesek változást előidézni pártos követők politikai pozícióiban
(Broockman–Butler, 2017), és hogy a pártos választók igyekeznek a saját állás-
pontjukat a politikai táborukéhoz igazítani (Druckman et al., 2013). Vagyis vá-
rako zásunk szerint a pártpolitikai elfogultság fontos szerepet játszik a kerete-
zési folyamat hatékonyságának meghatározásában, különösen a versengő ke-
retetek esetében. Hipotézisünk a pártosan motivált érvelés elméletében
gyökerezik, amely szerint a pártpolitikai motivációk kulcsszerepet játszanak az

állampolgárok véleményformálásában (Taber et al., 2009; Bolsen et al., 2014; Claassen–Ensley, 2016). Ezért azt feltételezzük, hogy:

HIPOTÉZIS 3: a választókat nagyobb mértékben befolyásolják azok a keretek, amelyek összhangban vannak az általuk támogatott párt álláspontjával, és kisebb mértékben hatnak azok a keretezések, amelyek ellentétesek a pártjuk álláspontjával.

A válaszadók szofisztikáltságának szerepe a keretek befogadóképességében

Zaller (1992) munkája kulcsfontosságú a keretezési folyamat befogadói oldalának megértéséhez. Érvelése szerint a médiatartalmak a legnagyobb hatást azokra gyakorolják, akik a legkevésbé vannak kitéve a médiatartalmaknak. Pontosabban, azokra, akik kevés politikai ismerettel rendelkeznek és kevésbé érdeklődnek a politika iránt – így ők kevesebb munícióval rendelkeznek a médiaüzenetekkel szemben. Másrészt, azok, akik a leginkább érdeklődnek a politika iránt és a legnagyobb valószínűséggel találkoznak politikai médiatartalmakkal, általában a legpártosabbak is, így – a minimális hatások hagyományával (minimal effects tradition) összhangban – kevésbé valószínű, hogy a médiatartalmak befolyásolják őket (Zaller, 1992). Más szerzők azt is hangsúlyozzák, hogy a politikailag érdeklődőbb és tájékozottabb polgárok értékeléseit nehezebb megváltoztatni vagy manipulálni, mert rendelkeznek a belső ellenérvek generálásának képességével, és az egyes kérdésekről alkotott véleményük erősebb, így az új információk kevésbé lepik meg őket (Druckman–Lupia, 2000). Ebből következik, hogy

HIPOTÉZIS 4a: a kevésbé tájékozott polgárok döntési preferenciáira nagyobb hatással van a retorika és a heresztetika, és a

HIPOTÉZIS 4b: a kevésbé érdeklődő polgárok döntési preferenciáira nagyobb hatással van a retorika és a heresztetika.

MÓDSZERTAN

A téma kiválasztása és leírása

A keretek és ellenkeretek különböző kombinációi hatásának tesztelésére egy online survey-kísérletet végeztünk. A kísérletünkben használt szakpolitikai eset kiválasztásánál az alábbi szempontokat vettük figyelembe: 1) Sniderman és Theriault (2004) érveléséhez hasonlóan, a különböző keretek hatásának vizsgálatakor fontos, hogy nagy jelentőségű politikai kérdést válasszunk, amely régóta fennálló és versengő viták tárgyát képezi. 2) Arra is törekedtünk, hogy elkerüljük azokat a kérdéseket, amelyek a „kortárs politika fő csataterének”

(Sniderman–Theriat, 2004) számítanak, azaz amelyeket vagy a választók ki-kristályosodott véleménye vagy erős pártpolitikai megosztottság jellemez. Ezért olyan politikai kérdést kerestünk, amelyet a politikai közösség a kísérletet megelőző hónapokban vagy években nem vitatott meg széles körben. 3) Fontos volt a kérdés sokrétű jellege, vagyis diverz az ügy megítéléséhez kapcsolódó értékek és attitűdök szempontjából; azaz olyan politikai kérdést kellett találnunk, amelyet két, széles körben osztott értékre támaszkodó érvek alapján lehet támogatni vagy elutasítani. 4) Végül, ami a legnagyobb kihívást jelentette, alkalmasnak kellett lennie arra, hogy nyílt keretelési helyzetet tudjunk létrehozni: olyan kérdést kerestünk, amely mindkét fő értékre támaszkodva érvényes érveket kínál mind a támogatás, mind az elutasítás mellett; azaz olyan kérdést kerestünk, amely lehetővé teszi, hogy mindkét dimenzióban negatív és pozitív kereteket is megfogalmazzunk. Mindezeket a szempontokat figyelembe véve választottuk ki a paksi atomerőmű kapacitásbővítésének kérdését, a környezeti szempontok és a gazdasági szuverenitás dimenzióiban keretelve, amelyek egyaránt kínálnak érveket a bővítés mellett és ellen.

A paksi atomerőművet az 1980-as években építette a Szovjetunió; két blokkja az előrejelzések szerint 2037-ig fog működni. A két nukleáris blokk az ország energiatermelésének mintegy 45%-át biztosítja (MVM, 2017). Az atomerőmű kapacitásbővítéséről szóló „Paks II”-javaslat 2014-ben, egy moszkvai Orbán–Putyin-csúcstalálkozót követően került először a nyilvánosság elé. Az Orbán–Putyin-szerződés előzménye egy 2009-es törvény volt, amelyet az Országgyűlés 95%-os többséggel fogadott el az ország nukleáris kapacitásbővítéséről, még a szocialista kormány idején, a Fidesz hatalomra kerülése előtt.

2014-ben az Orbán Viktor vezette Fidesz-kormány bevezette a régi blokkok lecserélésének és a nukleáris kapacitás bővítésének a tervét. A javasolt alku szerint a Roszatom építené meg a két új blokkot, húsz éven át biztosítaná a nukleáris üzemanyagot és gondoskodna a nukleáris hulladékról. Az oroszok a projekt 80%-át (tízmilliárd eurót) hosszú lejáratú államközi hitelként finanszíroznák, a többit a magyar kormány finanszírozná, és egyedüli tulajdonos lenne. A bővítést a magyar zöld párt, az LMP heves kritikával illette, a környezetvédelemre hivatkozva. A szocialisták és más baloldali pártok az orosz hitelt és azt kifogásolták, hogy a szerződéseket harminc évre titkosították. A kormány az energiabiztonsággal, az energiafüggetlenséggel és az alacsonyabb árakkal érvelt a projekt mellett. A jobboldali ellenzéki párt, a Jobbik támogatta a törvényjavaslatot. A parlament 2014 februárjában, három hónappal a választások előtt fogadta el a törvényt. A választási kampányt a kormány rezsi-csökkentési programjának témája uralta, a Paks II. projekt nem került reflektorfénybe, a kérdés viszonylag gyorsan eltűnt a közbeszéd napirendjéről.

A 2017 harmadik negyedévében végzett reprezentatív felmérés (European Social Survey, 2017) adataiból a lakossági attitűdöket vizsgálva megállapítha-

tó, hogy a magyar lakosság részéről az atomenergia, mint energiaforrás közepes szintű támogatottságot élvez, szemben a szén és a földgáz alacsonyabb, a megújuló energiaforrások magas támogatottságával.⁶ Az atomenergia használatának támogatása független a párthovatartozástól (a legutóbbi választások során a törvényhozásba bekerült pártokra vagy koalíciókra leadott szavazatokat figyelembe véve ANOVA-val teszteltük a csoportok közötti különbségeket, $N = 763$; $F = 0,697$; $P = 0,498$), független a nemtől ($N = 1484$; $F = 1,625$; $P = 0,203$), valamint az életkortól ($N = 1482$; $P = 0,073$; $r = -0,046$). Mint látható, az atomenergia használata kiegyensúlyozottan közepes-alacsony szintű támogatottságot élvezett a magyar társadalomban, és nem volt szignifikáns különbség az életkor, a nem és a pártpreferenciák figyelembevételével.

Az atomenergia támogatásához hasonlóan az ESS-felmérés adatait használtuk fel annak ellenőrzésére, hogy a környezeti és gazdasági szuverenitással kapcsolatos attitűdök hasonló támogatottságot élveznek-e a lakosság különböző alcsoportjaiban. Arra vonatkozó kérdéseket használtunk, hogy mennyire aggódnak a válaszadók amiatt, hogy Magyarország túlságosan függ az energiaimporttól (1–5, az 1 azt jelzi, hogy egyáltalán nem aggódik, $N = 1546$, átlag = 3,05; St.D. = 0,892), valamint a természet és a környezet védelmének fontosságát (1–6, az 1 azt jelzi, hogy nagyon fontos, $N = 1457$; átlag = 1,98; St.D. = 0,989). E két változó alapján úgy tűnik, hogy a környezetvédelmi attitűdök függetlenek az életkortól és a pártválasztástól ($N = 730$; $F = 0,941$; $P = 0,391$), és gyengén kapcsolódnak a válaszadók neméhez ($N = 1457$; $r = -0,097$; $P = 0,000$), ami azt jelzi, hogy a természet és a környezet iránti törődés a nők számára valamivel fontosabb. A szuverenitással kapcsolatos attitűdök gyengén kapcsolódnak az életkorhoz ($N = 1546$; $r = 0,103$; $P = 0,000$), ami azt jelenti, hogy az idősebbek valamivel jobban aggódtak az energiafüggőség miatt), míg a válaszadók nemével ($N = 1546$; $r = 0,031$; $P = 0,228$) és a pártválasztással ($N = 794$; $F = 0,896$; $P = 0,409$) nem állnak kapcsolatban. Bár ez a két változó nem hasonlítható össze közvetlenül egymással, mivel mind a kérdések sajátosságai, mind a használt skálák tekintetében különböznek, átlagértékeik arra utalnak, hogy a környezetvédelmi szempontok fontosabbak vagy érthetőbbek lehetnek a magyar állampolgárok számára, mint a gazdasági szuverenitással kapcsolatosak.

Összefoglalva, azt állítjuk, hogy a paksi atomerőmű-bővítés szakpolitikai kérdése osztja a fent felsorolt tulajdonságokat, amelyek ideális témát biztosítanak a versengő keretezés hatásának tanulmányozására. Egy olyan régóta fennálló és versengő, nagy jelentőségű kérdésről van szó (Sniderman és Theriault, 2004), amely az elmúlt években kívül esett a magyar közbeszéd fő fókuszán. A legfontosabb, hogy a kérdés nyitott keretezési helyzetet biztosított, azaz a bővítés mellett és ellen egyaránt megfogalmazhatók érvek két, a magyar állampolgárok számára általában fontos értékdimenzió segítségével.

A kísérlet felépítése

Kísérletünket úgy terveztük meg, hogy a paksi atomerőmű kapacitásbővítésével kapcsolatos Riker-féle stratégiai dilemmát modellezzhessük. Mind az atomerőmű-párti, mind az atomerőmű-ellenes érveket két különböző dimenzióban foglalmaztuk meg: környezeti, vagy gazdasági szuverenitáson alapuló érveket használva. Négy különböző keretet és azok kombinációit használtuk, aminek eredményeként 12 kezelési csoportot alakítottunk ki: közülük négy kapott egy keretet, nyolc pedig egy keretet és egy ellenkeretet is, továbbá egy kontrollcsoportot (nem kaptak érveket, csak egy semleges egysoros leírást a témáról) (lásd: 1. táblázat). A keretek és ellenkeretek kombinációja retorikai vagy heresztetikai vitákat modellez, attól függően, hogy a második keret milyen érvelési dimenziót biztosít. Ha ugyanazt a dimenziót használják, akkor a keretek kombinációja retorikai vitát modellez, ha viszont más dimenziót használnak, akkor heresztetikai vitát modellez. A négy keret megfogalmazásakor arra törekedtünk, hogy hossz, erősség, hangnem és szerkezet szempontjából hasonló érveket építsünk fel (lásd az 1. függelék).⁷ Irányuk és dimenziójuk alapján a négy keret nevének rövidítésére a ProEnv, ConEnv, ProSov és ConSov címkéket használjuk. Az online survey-kísérletet 2020 júliusában (N = 2000) végezte egy professzionális közvélemény-kutató cég (NRC, <https://nrc.hu>). A minta reprezentatív volt az internet-hozzáféréssel rendelkező, 18 és 67 év közötti magyar lakosságra nem, életkor, régió és iskolai végzettség szerint. A válaszadók átlagéletkora 42 év volt, 62%-uk nő, 34%-uk rendelkezett felsőfokú végzettséggel.

1. táblázat. A kísérlet struktúrája

<i>Önálló keretek vagy keret nélkül</i>	<i>Ellen-keretek az eredeti dimenzióban (Retorika)</i>	<i>Ellen-keretek egy új dimenzióban (Heresztetika)</i>
Kontrollcsoport		
ProSov	ProSov & ConSov	ProSov & ConEnv
ConSov	ConSov & ProSov	ConEnv & ProSov
ProEnv	ProEnv & ConEnv	ConSov & ProEnv
ConEnv	ConEnv & ProEnv	ProEnv & ConSov

A kísérlet során a résztvevőket véletlenszerűen osztottuk be a 12 kezelési csoportba vagy a kontrollcsoportba. A minta leíró statisztikáit kezelési csoportok szerint a 2. függelék foglalja össze. A felmérés első részében a válaszadók egy rövid kérdőívet töltöttek ki demográfiai adataikról, politikai érdeklődésükről, politikai irányultságukról, valamint környezetvédelmi és szuverenitási attitűdjeikről. Ezután rövid újságcikkek stílusához hasonló szövegeket olvastak, kezelési csoportnak megfelelően. A rövid kezelési szövegek elolvasása után a résztvevőket az atomerőmű-bővítéssel kapcsolatos véleményükről kérdeztük (döntési pre-

ferencia). A válaszadók 7-fokú skálán (1-től 7-ig) értékelték, ahol a magasabb pontszámok a bővítés nagyobb támogatottságát jelentették, az alacsonyabbak pedig a bővítés elutasítását. A kezelés utáni környezeti és gazdasági szuverenitással kapcsolatos attitűdökre is rákérdeztünk. A válaszadók egy 7-fokú skálán válaszoltak három-három kérdésre, amelyeket később faktorelemzéssel két változóvá egyesítettünk, és amelyek vagy a környezeti, vagy a gazdasági szuverenitással kapcsolatos attitűdöket mérik.⁸ Az elemzésben használt független változók a következők voltak: nem, a válaszadók életkora (években), lakóhely (1: falu; 2: város; 3: főváros), politikai érdeklődés (1: nincs érdeklődés és 4: erős érdeklődés között), napi politikai hírfogyasztás (30 perces blokkokban mérve; 1: nincs idő; 5: több mint 90 perc között). A magyar pártverseny kétpólusú dinamikája miatt a pártpreferenciára vonatkozó adatokat dummy-változóvá kódoltuk át (0: ellenzéki pártok szavazói; 1: kormánypártok szavazói). Míg néhány modellben a nem szavazókat is bevontuk, ezekben az esetekben egy három kategóriájú változót alkalmazva (0: nincs szavazási szándék vagy nem válaszolt; 1: ellenzéki pártok szavazói; 2: kormánypártok szavazói). A referenciakategóriákat mindig feltüntetjük az elemzésben.

A KÍSÉRLET EREDMÉNYEI

Leíró jellegű eredmények

A kapott keretektől függetlenül az idősebb válaszadók és a nők kevésbé támogatták a nukleáris kapacitásbővítést, míg a több vagy kevesebb hírt fogyasztó, a politika iránt jobban vagy kevésbé érdeklődő, valamint az alap-, közép- vagy felsőfokú végzettségük közötti különbségek nem voltak jelentősek. A válaszadók nukleáris kapacitásbővítéssel kapcsolatos álláspontja és a kezelés előtti attitűdök közötti kapcsolatokat is megvizsgáltuk mindkét attitűddimenzióban. A kezelés előtti környezeti attitűdök negatívan korreláltak ($r = -0,086$; $P = 0,000$), míg a kezelés előtti gazdasági szuverenitással kapcsolatos attitűdök pozitívan korreláltak a bővítés támogatásával ($r = 0,055$; $P = 0,014$). Ezek a gyenge korrelációk arra utalnak, hogy a DP ebben a konkrét politikai kérdésben meglehetősen laza kapcsolatban állhat a releváns alapállással. Ez azt jelenti, hogy esetünkben inkább nyílt, mint trade-off-os a keretezési helyzet.

Kísérletünkben a keretek sorrendje nem volt hatással a DP-re. A kontrollcsoporttal összehasonlítva nem volt szignifikáns különbség a nukleáris kapacitásbővítés támogatásában azok között, akik először kaptak pro-nukleáris keretet és azok között, akik először kaptak antinukleáris keretet. Ez az eredmény összhangban van a szakirodalom korábbi megállapításaival (Lecheler-de Vreese, 2013), amelyek szerint a keretek sorrendje csak a több hullámban végzett kísérletek esetén befolyásolja az értékelést. Olyan kísérleti konstruk-

cióban, ahol a válaszadók egyszerre szembesülnek az érvekkel és az ellenérvekkel, a keretek sorrendje nincs hatással.

Végül, míg a kísérletet megelőző években az atomenergia-kapacitás bővítésének témája gyakorlatilag nem kapott figyelmet a magyar közbeszédben, a kérdésben a válaszadók pártpolitikai szempontok szerint mégis erősen megosztottak voltak. A kontrollcsoportban egyértelmű különbséget találunk a kormánypártiak, az ellenzéki támogatók és a nem szavazók között. A kormánypárti szavazók sokkal inkább támogatják a bővítést, mint az ellenzéki támogatók (4,9 pont vs. 3,13 pont) és a nem szavazók (3,44 pont), míg az ellenzéki támogatók és a nem szavazók közötti különbség jelentéktelen.

Az önálló keretek hatása

Az egyes keretek hatékonyságát vizsgáltuk az atomerőmű-bővítés jóváhagyásával vagy elutasításával kapcsolatos döntési preferenciák megváltoztatásában a kontrollcsoporthoz képest.

A 2. táblázat 1. modellje egy OLS-regresszió eredményeit mutatja, amely a DP-t becsüli a válaszadók által kapott kereteket jelző dummy-változókkal; a referenciacsoport a kontrollcsoport (az összes kezelési csoport DP-re gyakorolt hatását tartalmazó modellt lásd a 3. függelékben). Azt is megvizsgáltuk, hogy a négy keret DP-re gyakorolt hatása hasonló-e, ha a négy keretet önmagukban kapták, mint a keretek általános hatása. Ennek a szempontnak a teszteléséhez a négyféle keretet négy dummy-változóként vettük be egy regresszióba, amelyek azt jelezték, hogy a válaszadó megkapta-e az adott keretet (1) vagy sem (0), függetlenül attól, hogy a válaszadók kaptak-e más kereteket és hogy melyiket (2. táblázat 2. modellje). A 2. modell azt mutatja, hogy az összes csoportot együttesen elemezve a négy keretből három szignifikánsan befolyásolta a DP-t.

Bár igyekeztünk ugyanolyan szerkezetű és erősségű kereteket kialakítani, a válaszadók nyilvánvalóan nem értékelték ugyanolyan mértékben ezeket az érveket. A négy keretből kettő mérsékelt hatással van a DP-re, míg két keretnek nincs jelentős hatása a kontrollcsoporthoz képest. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy az atompárti álláspontok jobban képviselhetők a gazdasági szuverenitás-keretben, míg az atomenergia-ellenes érvek hatékonyabbak a környezetvédő keretben.

A heresztetikai és retorikai ellenkeretek hatása a DP-re és a vonatkozó attitűdökre

A két különböző keretet kapó csoportokban a retorikai és heresztetikai ellenérvek hatását mértük az általunk megkérdőjelezett eredeti keret hatásához képest. Vagyis a kétféle ellenkeret hatását az eredeti keret hatásával hasonlí-

tottuk össze azáltal, hogy összehasonlítottuk a keretek kombinációját kapók DP-jét (és attitűdjét) azokéval, akik csak az első keretet kapták.

A 3. táblázat az ellenkeretek hatását mutatja a DP-re, amikor az eredeti érvel szemben retorikát vagy heresztetikát használtunk. Az első együtthatók minden blokkban a retorikai ellenkeretek (pl. ProEnv, ConEnv vagy ProSov, ConSov) hatását mutatják, vagyis amikor a kihívó marad a megítélés azonos dimenziójában, míg a második együtthatók a heresztetika ellenkeretek (pl. ProEnv, ConSov vagy ProSov, ConEnv) hatását, vagyis az MDM-et mutatják.

Az 1. modellben mind a retorika, mind a heresztetika szignifikáns hatással volt. A retorikai érv átlagosan $-0,805$ ponttal változtatja meg a DP-t, míg a heresztetika átlagos hatása $-0,383$ pont. A két hatás közötti különbség közvetlen összehasonlításban is szignifikáns marad, ami a retorika erősebb hatását sugallja ebben az esetben. A 2. modellben a heresztetika hatása szignifikáns, míg a retorika hatása nem. A 3. modellben mindkét hatás szignifikáns, ugyanakkor az együttható és a magasabb szignifikanciaszint a heresztetika erősebb hatását sugallja, míg a 4. modellben mindkét hatás nem szignifikáns. Minden modellben minden szignifikáns hatás a várt irányba mutat. Ezek a vegyes hatások arra utalnak, hogy a heresztetika érvek nem feltétlenül erősebbek a retorikaiaknál. Bizonyos esetekben az ítékezés dimenziójának megváltoztatása hatékonyabb ellenérveket eredményez, míg más esetekben érdeemes a vita eredeti dimenziójában maradni.

2. táblázat. Az egyes keretek hatása a válaszadók döntési preferenciájára

	Modell 1		Modell 2
<i>Referenciacsoport: Kontrollcsoport</i>		<i>Referenciacsoport: Kontrollcsoport</i>	
ProEnv, mint önálló keret	.296 (.213)	Megkapott keret: ProEnv	.084 (.113)
ConEnv, mint önálló keret	-.353* (.213)	Megkapott keret: ConEnv	-.49*** (.113)
ProSov, mint önálló keret	.478** (.213)	Megkapott keret: ProSov	.278** (.113)
ConSov, mint önálló keret	-.087 (.213)	Megkapott keret: ConSov	-.362*** (.113)
Constant	3.678*** (.151)	Constant	3.816*** (.112)
Megfigyelések	768	Megfigyelések	2000
R-squared	.024	R-squared	.012

OLS-regresszió a DP becslésére. A tételek regressziós együtthatók, a standard hibák zárójelben vannak. *** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$

3. táblázat. Az egyes keretek kapcsolások fogadásának hatása a teszt utáni szuverenitásra és a környezeti attitűdökre

	Modell (1)	Modell (2)	Modell (3)	Modell (4)	Modell (5)	Modell (6)	Modell (7)	Modell (8)	Modell (9)	Modell (10)	Modell (11)	Modell (12)
	DV: DP			DV: A kezelés utáni szuverenitási attitűd index								
Referencia-csoport	DV: A kezelés utáni környezeti attitűd index											
ProEnv												
Retorika	ProEnv + ConEnv	-.805*** (.221)			-.07 (.089)				-.041 (.103)			
Heresztetika	ProEnv + ConSov	-.383* (.221)			-.084 (.089)				-.081 (.103)			
Referencia-csoport	ConEnv											
Retorika	ConEnv + ProEnv	.312 (.216)				-.123 (.087)				.006 (.09)		
Heresztetika	ConEnv + ProSov	.364* (.216)				.038 (.087)				.15* (.09)		
Referencia-csoport	ProSov											
Retorika	ProSov + ConSov		-.37* (.219)						-.112 (.1)			.177* (.103)
Heresztetika	ProSov + ConEnv		-.623*** (.219)						-.135 (.1)			.136 (.103)

Amikor a kereteknek az attitűdökre gyakorolt hatását vizsgáltuk, szinte semmilyen hatást nem találtunk. Ha különbséget teszünk a retorikai és a heresztetikai kereteknek a válaszadók attitűdjeire gyakorolt hatása között (H1a és H1b), nem figyelhető meg következetes minta, és mind a retorikai, mind a heresztetikai keretek nagyrészt érintetlenül hagyják az attitűdöket, amint arról a 3. táblázatban beszámolunk. A 10. és 11. modellben megfigyelhető változások némileg meglepőek, mivel a környezeti attitűdök pozitív elmozdulása akkor következett be, amikor a válaszadók szuverenitáson alapuló ellenkereteket kaptak, ami nem olyan változás, amit várnánk. Összefoglalva, a hatékony heresztetikai ellenkeretek (ConSov a ProEnv után, ProSov a ConEnv után, és ConEnv a ProSov után) és a hatékony retorikai ellenkeretek (ConEnv a ProEnv után, és ConSov a ProSov után) nem befolyásolják a releváns attitűdöket a DP-re vonatkozó változás szerint. Ezért elfogadjuk a H1a-t, és elutasítjuk a H1b-t. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a retorikai és a heresztetikai viták mechanizmusai nem különböznek annyira, mivel az attitűdök változása egyik esetben sem előfeltétele a DP változásának.

A mögöttes attitűdök hatása

A H2 szerint megvizsgáltuk, hogy a különböző attitűdökkel rendelkező válaszadók hasonlóan vagy eltérően reagáltak-e az általunk használt négy keretre. Ennek a szempontnak a vizsgálatához a környezeti és szuverenitási attitűdökre vonatkozó változókat egy nominális változóvá alakítottuk át, amelynek három kimenete van: a válaszadó nagyobb jelentőséget tulajdonít a környezeti szempontoknak, mint a szuverenitási szempontoknak (0), hasonló jelentőséget tulajdonít mindkét szempontnak (1), vagy nagyobb jelentőséget tulajdonít a szuverenitási szempontoknak (2). A válaszok megoszlása korlátozza a vizsgálatot abban az értelemben, hogy azokhoz képest, akiknek erősebb a környezeti attitűdje (N = 808), és akik mindkét szempontnak azonos jelentőséget tulajdonítanak (N = 892) azok, akiknek erősebb a szuverenitással kapcsolatos attitűdje kisebbségben vannak (N = 300).

Az erősebb környezeti attitűdökkel rendelkezők esetében a (H2a) a ConEnv és a ConSov érvek, a (H2b) pedig a ProEnv és a ConEnv érvek esetében jelzett hatást. A 4. táblázat eredményei a H2b-t támasztják alá (az 1. modell esetében), míg a H2a-t egyik modell sem támogatja.

Az 1. modell azt mutatja, hogy az erősebb környezetvédelmi attitűddel rendelkezők nem fogékonyak a nukleáris bővítést támogató érvekre, míg a kiegyensúlyozott környezetvédelmi és szuverenitási attitűddel rendelkezők jobban meggyőzhetőek, mivel a négy keretből három befolyásolja őket. Végül, a szuverenitást a környezeti szempontokkal szemben előnyben részesítő válaszadók

viszonylag kis mintáján egyik keret sem volt szignifikáns hatással a kontrollcsoporthoz képest.

A kormány/ellenzék pártosság hatása

A kontrollcsoport leíró elemzése azt mutatja, hogy a kormánypárti szavazók a függetlenekhez és a keretek nélküli ellenzéki szavazókhoz képest erősen támogatták a bővítést, még akkor is, ha a korábbi felmérési eredmények nem mutattak szignifikáns különbséget az atomenergia felhasználásával kapcsolatos attitűdök és más releváns attitűdök között. Bár a két csoport eredeti álláspontja közötti különbség figyelmet érdemel, a H3 szerint itt arra összpontosítunk, hogy a keretek hatása a két pártcsoportban is eltérő-e.

Mivel a kormánypártiak és az ellenzékiek esetében eltérő hatásokat várunk, a két csoportra különböző OLS-modelleket készítettünk. A négy különböző keret hatását vizsgálva (5. táblázat) feltűnő, hogy az atomellenes érvek szignifikánsan negatív irányba mozdítják el az ellenzéki szavazók véleményét, míg az atomerőmű-párti keretek nem befolyásolják véleményüket. Ezekkel a hatásokkal ellentétben a kormánypárti szavazókat nem befolyásolják az atomellenes keretek. Ezzel szemben az atomenergiát támogató, szuverenitáson alapuló keretnek erős és szignifikáns hatása van e csoport véleményére, míg az atomenergiát támogató környezetvédelmi keret hatása pozitív, de nem szignifikáns.

Érdemes megnézni azt is, hogy a két pártos csoportban hogyan működnek a konkrét ellenkeretek, még akkor is, ha az adatok ilyen módon történő elemzésekor a minták mérete zsugorodik, és ezért a gyengébb hatások nem megfigyelhetők. A 6. táblázat az ellenkeretek hatását mutatja az elsőként környezeti keretet kapó csoportokban (a másik két, itt nem közölt csoportban mindkét csoportban minden hatás jelentéktelen). Amint láthatjuk, mind a szuverenitáson alapuló, mind a környezetvédelmi ellenkereteknek jelentős és igen szignifikáns hatásuk van mindkét csoportban, ha támogatják a saját párt-hovatartozásuk eredeti álláspontját, míg azok, amelyek megkérdőjelezzik az azonosuló pártos álláspontját, teljesen hatástalanok. Amint azt a 6. táblázat 3. modelljében látjuk, az egyetlen ProEnv-keretet kapó ellenzéki szavazókhoz képest a bármely ellenkeretet kapó ellenzéki szavazók nagyjából egy ponttal nagyobb arányban utasították el a nukleáris kapacitásbővítést. Hasonló tendencia érvényesül a kormánypárti szavazók esetében is, akik egy második, az atomenergia használatát támogató érvet kaptak (2. modell). Ezekben a csoportokban a kormánypárti szavazók támogatottsága a bővítés iránt több mint egy ponttal nő azokhoz a kormánypárti szavazókhoz képest, akik csak egy környezetvédelmi, atomenergia-ellenes keretet kaptak.

Az eredmények tehát erősen alátámasztják a H3-at, ami arra utal, hogy a pártpolitikai motivációjú érvelés erősen jelen volt abban a folyamatban, aho-

gyan a választók a különböző kereteket értékelték. Az ellenzék támogatói csak az atomerőmű-ellenes keretekre voltak nyitottak, a kormánypárti szavazók pedig csak az atomerőmű-párti keretekre, függetlenül attól, hogy azok retorikai vagy heresztetikai felépítésűek voltak. A két pártcsoport álláspontja közötti kezdeti különbségek tovább nőttek, amikor pozitív és negatív kereteket mutattak be nekik, mivel mindkét csoport szívesen igazította álláspontját a preferált politikai tábor irányába, míg ellenálltak az ezeket az álláspontokat megkérdőjelező kereteknek.

A politikai tájékozottság hatása – politikai érdeklődés és hírfogyasztás

A H4a és H4b kérdésekre adott válaszhoz elemeztük, hogy a keretek milyen hatást gyakoroltak a tájékozottabb és kevésbé tájékozott válaszadókra. Hipotéziseinknek megfelelően a politikailag kevésbé informált és kevésbé érdeklődő válaszadók esetében magasabb értékeket és/vagy nagyobb szignifikanciát vártunk a különböző keretek hatását jelző együtthatókra a kontrollcsoporthoz képest, mint a tájékozottabb és érdeklődőbb válaszadók esetében. A 7. táblázat 1–4. modellje összefoglalja a keretek általános hatását. Hipotéziseinkkel ellentétben nem találtunk bizonyítékot arra, hogy a jobban és kevésbé tájékozott csoportok között lényeges különbség lenne a keretek befogadóképességében, a kontrollcsoporthoz képest a magasan tájékozott és érdeklődő válaszadók (3. és 1. modell), illetve a kevésbé tájékozott és kevésbé érdeklődő válaszadók (4. és 2. modell) csoportjaiban.

4. táblázat. A keretek hatása a válaszadók három csoportjában a releváns attitűdök erőssége szerint

	Környezetvédelem a fontosabb attitűd Modell 1	Egyformán fontos Modell 2	Szuverenitás a fontosabb attitűd Modell 3
<i>Referenciacsoport:</i>			
<i>Kontrollcsoport</i>			
Megkapott keret: ProEnv	.108 (.165)	.073 (.177)	.037 (.304)
Megkapott keret: ConEnv	-.548*** (.169)	-.507*** (.174)	-.327 (.297)
Megkapott keret: ProSov	.259 (.164)	.463*** (.179)	-.207 (.302)
Megkapott keret: ConSov	-.348** (.168)	-.452*** (.174)	-.117 (.305)

	Környezetvédelem a fontosabb attitűd	Egyformán fontos	Szuverenitás a fontosabb attitűd
Constant	3.589*** (.167)	3.874*** (.172)	4.273*** (.301)
Megfigyelések	808	892	300
R-squared	.015	.019	.008

*OLS-regresszió a DP becslésére. A tételek regressziós együtthatók, a standard hibák zárójelben vannak. *** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$*

5. táblázat. A négy különböző keret általános hatásai a Fidesz–KDNP (kormány) -szavazók és az ellenzéki szavazók csoportjaiban

	Kormánypárti szavazó	Ellenzéki szavazó
<i>Referenciacsoport: Kontrollcsoport</i>		
Megkapott keret: ProEnv	.312 (.233)	.063 (.196)
Megkapott keret: ConEnv	-.286 (.222)	-.424** (.208)
Megkapott keret: ProSov	.467** (.235)	.076 (.197)
Megkapott keret: ConSov	-.052 (.224)	-.58*** (.21)
_cons	4.599*** (.222)	3.443*** (.206)
Megfigyelések	407	674
R-squared	.014	.011

*OLS-regresszió a DP becslésére. A tételek regressziós együtthatók, a standard hibák zárójelben vannak. *** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$*

A 7. táblázat azt mutatja, hogy bár az érdeklődő és tájékozott emberek hasonlóan fogékonyak az atomenergia-ellenes keretekre, mint az érdeklődő és tájékozottabb társaik, a kevésbé tájékozott és kevésbé érdeklődő emberek fogékonyak az atomenergia-szuverenitáson alapuló, pro-nukleáris keretre, míg az érdeklődő és tájékozottabb emberek nem. Ez azt jelenti, hogy bizonyos különbségeket fedezhetünk fel a tájékozottabb és kevésbé tájékozott csoportok között.

Ez azonban nem egészen az, amit feltételeztünk, mivel ez egy adott keretre korlátozódik; a másik három keret esetében nem találunk hasonló mintázatot. Ezért adataink nem támasztják alá erőteljesen a H4a- és H4b-értékeket,

mivel a kevésbé érdeklődő és kevésbé tájékozott alanyok esetében nem figyelhető meg a keretek általánosan erősebb hatása.

Összefoglalva az empirikus eredményeket, az ellenérvek típusa (heresztetika vagy retorika) nem volt fontos előrejelzője a keretek hatékonyságának, ami azt jelenti, hogy a heresztetika hatékony eszköz lehet a polgárok meggyőzésében, bár más esetekben a retorika még hatékonyabbnak tűnik. Az önálló keretek esetében egyes keretek hatékonyabbnak bizonyultak. Pontosabban a ProSov és a ConEnv önmagukban erősebbek voltak a többinél, ami egy trade-off-os helyzetre utal. A versengő helyzetek elemzése azonban kevésbé világos képet nyújt, mert a ConSov- és a ProSov-érvek hasonló hatással voltak. A retorika és a heresztetika hatásainak szembeállítása kétértelmű eredményeket hozott, ami arra utal, hogy bizonyos esetekben a retorika, míg más esetekben a heresztetika a sikeresebb stratégia. Második kutatási kérdésünkre (RQ2) válaszolva a keretek sorrendjének nem volt szignifikáns hatása, azaz nem volt különbség azon válaszadók között, akik először kaptak pro-nukleáris érvet, és azon válaszadók között, akik először kaptak antinukleáris érvet. A mögöttes attitűdök szerepére vonatkozó hipotéziseinkre térve, míg az előzetesen tesztelt mögöttes attitűdök csak lazán határozták meg a nukleáris bővítés preferenciáját (az erősebb környezeti attitűdök kisebb támogatást, az erősebb szuverenitási attitűdök pedig nagyobb támogatást jelentettek), a különböző keretek befogadóképessége a mögöttes attitűdöktől függött, ami részben alátámasztotta a H2b-t, míg a H2a-t nem támogatta. Azt találtuk, hogy a hírfogyasztás és a politikai érdeklődés a nyolcból hat esetben nem befolyásolta a keretezési folyamat hatását (H4a és H4b). Ez azt jelenti, hogy a tájékozottság szerepe az új információk befogadásában talán nem olyan fontos, mint azt a korábbi kutatások feltételezték.

6. táblázat. Az ellenkeretek hatása a kormánypárti és az ellenzéki szavazókra

	(1) Kormánypárti szavazó	(2) Kormánypárti szavazó	(3) Ellenzéki szavazó	(4) Ellenzéki szavazó
<i>Referenciacsoport: ProEnv</i>				
ProEnv + ConEnv	-.258 (.436)		-.847** (.382)	
ProEnv + ConSov	.023 (.424)		-1.007** (.403)	
<i>Referenciacsoport: ConEnv</i>				
ConEnv + ProEnv		1.435*** (.461)		.107 (.364)
ConEnv + ProSov		1.311*** (.43)		.422 (.371)

	(1) Kormánypárti szavazó	(2) Kormánypárti szavazó	(3) Ellenzéki szavazó	(4) Ellenzéki szavazó
_cons	4.825*** (.285)	3.719*** (.308)	3.783*** (.289)	2.982*** (.257)
Megfigyelések	103	92	157	164
R-squared	.005	.126	.045	.009

*OLS-regresszió a DP becslésére. A tételek regressziós együtthatók, a standard hibák zárójelben vannak. *** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$*

7. táblázat. A keretek hatása a különböző csoportokra a hírfogyasztás és a politikai érdeklődés tekintetében

	<i>Hírfogyasztás</i>		<i>Politikai érdeklődés</i>	
	<i>Magas</i> Modell 1	<i>Alacsony</i> Modell 2	<i>Magas</i> Modell 3	<i>Alacsony</i> Modell 4
<i>Referenciacsoport: Kontrollcsoport</i>				
Megkapott keret: ProEnv	.143 (.227)	.056 (.129)	.183 (.181)	.005 (.142)
Megkapott keret: ConEnv	-.568** (.23)	-.445*** (.129)	-.495*** (.18)	-.459*** (.144)
Megkapott keret: ProSov	.107 (.226)	.354*** (.129)	.07 (.18)	.459*** (.144)
Megkapott keret: ConSov	-.461** (.227)	-.307** (.129)	-.343* (.179)	-.354** (.144)
Constant	3.942*** (.227)	3.754*** (.128)	3.858*** (.176)	3.764*** (.144)
Megfigyelések	601	1399	905	1095
R-squared	.011	.015	.009	.024

*OLS-regresszió a DP becslésére. A tételek regressziós együtthatók, a standard hibák zárójelben vannak. *** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$*

Végezetül, a párthovatartozás bizonyult a legfontosabb moderátornak, amely meghatározza az egyes keretek hatását, ami erőteljesen alátámasztja a H3-at. Az elemzés erős megosztottságot mutat a pártállás szerint, mind a két pártcsoport eredeti álláspontja, mind a különböző keretek iránti fogékonyságuk tekintetében. A kormányt támogatók inkább a bővítés melletti preferenciákról számoltak be, míg az ellenzéki szavazók és a nem szavazók markánsabban el-lenezték azt. A különböző keretek között a korábban meglévő pártpozíciót tá-

mogatóknak erős hatása volt, míg a preferált párt véleményével szembeni érvek nem gyakoroltak szignifikáns hatást. Az egymással versengő keretek esetében a csoportok közötti pártpolitikai megosztottság tovább szélesedett.

KONKLÚZIÓ

A Riker-elméletből megtanultuk, hogy bár mind a retorika, mind a heresztetika mindenütt jelenlévő jelenség a közvélemény-formálás folyamatában, nincsenek általános szabályok, amelyek meghatározzák hatékonyságukat: ez egy „művészet, nem tudomány”. Az esetlegesség és az intuíció robusztus szerepét a művészet-metafora segítségével emeljük ki. Riker (1996) a dominancia elvét megfogalmazva mégis arra törekedett, hogy mintákat vagy szabályszerűségeket tárjon fel ebben a folyamatban. Jerit (2008) és Wedeking (2010) tovább mentek a retorika, illetve a heresztetika nagyobb hatékonyságát biztosító feltételek pontosításában. Tanulmányunk ehhez a szakirodalomhoz kíván hozzájárulni azzal, hogy további betekintést nyújt a polgárok retorikai vagy heresztetikai érvekkel történő közpolitikai döntéshozásának feltételeiről és korlátairól. Mielőtt rátérnénk munkánk hozzájárulására, ki kell fejtenünk a tanulmány néhány korlátját. Először is, bár célunk az volt, hogy átfogó elemzést nyújtsunk egy gondosan kiválasztott esetről, a jelen kutatás csak egyetlen esetet vizsgált. Másodsor, a különböző kérdéscsoportoknak és irányoknak az érvelésben betöltött szerepére való összpontosításunk viszonylag hosszú és összetett kezelési szövegeket érintett, ami hozzájárulhat a „zajosabb” eredményekhez (Liu–Wronski, 2018). Ez magyarázhatja egyes együtthatók csekély szignifikanciáját. Ezért különböző esetekre és mintákra vonatkozó jövőbeli tanulmányokra lenne szükség az eredményeink finomításához vagy pontosításához.

Az első fontos elméleti hozzájárulásunk az, hogy fogalmilag megkülönböztetünk nyílt és trade-off-os keretezési helyzeteket. Vagyis a kutatásunk bebizonyította, hogy a helyzet szerkezete számít. Ez a fogalmi megkülönböztetés hasznosnak bizonyult abban, hogy választ adjunk az első kutatási kérdésünkre (RQ1). A szerkezetileg eltérő keretezési helyzetek különböző „lehetőségstruktúrákat” biztosítanak a retorika és a heresztetika számára és viszszaemlékező támpontot adnak a korábbi kutatások kétértelmű eredményeihez (Chong–Druckman, 2013). Míg a trade-off-os helyzetekben tervezett kísérleti kutatások a heresztetika, azaz az új dimenzióban történő ellenkeretezés robusztus hatását mutatták (pl. a tüntetéses kísérlet), addig a mi kutatásunk feltárta, hogy nyílt keretezési helyzetben a retorika – a heresztetika helyett vagy azzal együtt is – erős hatást gyakorolhat, olyan kontingens tényezők miatt, mint a keretek erőssége vagy a célcsoportok mögöttes attitűdjei és pártidentitása (lásd a döntési preferenciák jelentős változását azon válaszadók esetében,

akik a ProEnv ConEnv keretkombinációt kapták). Így a mi kísérletünk is megerősíti Jerit és Wedeking eredményeit, miszerint a heresztetikának nincs minden helyzetben érvényesülő hatása. A nyílt és trade-off-os keretezési helyzetek fogalmi megkülönböztetése ugyanakkor lehetőségeket is kínál további kutatások számára, amelyekben érdemes lehet a két keretezési helyzetet meghatározó tényezőket részletesebben is feltárni.

Kísérleti kutatásunkban az eredmények csak részben igazolták azt a feltételezésünket, hogy a kísérletünkhöz felépített eset valóban egy nyílt helyzet volt. A kezelés előtti attitűdök és a DP közötti kapcsolatokat vizsgálva az eredmények arra utalnak, hogy a kezdeti attitűdök és a konkrét politikai kérdésben való preferencia között csak gyenge kapcsolat volt (ami nyitott helyzetet feltételezne). A keretek általános hatásait vizsgálva (a 2. táblázat 2. modellje), a környezeti keretek hatásai inkább trade-off-os helyzetet modelleztek (azaz hiábavaló a környezeti keret használata, ha valaki a nukleáris kapacitásbővítés mellett van). A szuverenitás-dimenzió esetében azonban a helyzet valóban leginkább egy ideális, nyílt keretezési helyzetre hasonlított, mivel a ProSov és a ConSov-érvek egyaránt hasonlóan hatékonyak tűntek.

Kutatásunk másik jelentős hozzájárulása az, hogy az attitűdök és a DP közötti különbségtétel révén igyekeztünk túllépni a polgárok preferenciáinak endogenitás/exogenitás paradoxonján. Az első három hipotézisünkre adott válaszok áttekintése azt mutatja, hogy ez a megkülönböztetés gyümölcsöző volt. Feltételeztük, hogy a hatékony heresztetikai keretek megváltoztatták a DP-t, miközben az attitűdök változatlanok maradtak (H1a), míg a retorika esetében a DP változása a releváns attitűdök változását vonta maga után (H1b). Az eredmények nem mutatnak különbséget a retorika és a heresztetika között ebben a tekintetben; a DP változása egyik esetben sem járt a releváns attitűdök változásával. Ez azt jelenti, hogy a DP endogén módon alakul a politikai folyamatban, és hogy ebben a tekintetben a retorikai és a heresztetikai érvek egymáshoz hasonlóan működnek. Második hipotézisünkben (H2b) azt feltételeztük, hogy az erősebb mögöttes értékekhez vagy attitűdökhöz kapcsolódó érvek hatékonyabbak lesznek. Ez a hipotézis részben alátámasztást nyert, mivel azt találtuk, hogy az erős környezetvédelmi attitűdökkel rendelkezők csak az atomellenes érvekre fogékonyak, a kiegyensúlyozott attitűdökkel rendelkezők pedig a ProEnv kivételével (amely minden csoportban érintetlenül hagyta a válaszadók véleményét) minden érvre fogékonyak. A H2b részleges alátámasztása megerősíti a preferenciák exogén jellegét. Összefoglalva: az a feltételezésünk, hogy a polgárok preferenciáinak endogenitás/exogenitás paradoxonja Riker heresztetikai koncepciója és a kutatásban tett fogalmi megkülönböztetésünk (attitűd/DP) révén empirikus szinten meghaladható, igazolódott. A kutatási eredményeink szerint mind az endogén, mind az exogén tényezők fontos szerepet játszanak: míg a DP-t eredendően endogén módon a keretezés alakítja, addig az attitűdök konstansak maradnak.

Harmadszor, arra a következtetésre jutottunk, hogy a preferenciák kialakulásában a párthovatartozás mint exogén tényező hatása is, megerősítést nyert. A pártpolitikai különbségek fontosabbnak bizonyultak a keretek hatásának mérséklésében. A pártállás korlátozza, de paradox módon erősíti is a keretezés és ellenkeretezés hatását. A párthovatartozás erősíti a keretezés hatását, ha az összhangban van a csoport „eredeti” álláspontjával, de mérsékli, ha ellentmond annak (lásd a 6. táblázatot), ami azt mutatja, hogy mind a megerősítési, mind a meg nem erősítési torzítások erősen jelen vannak a pártos szavazók információfeldolgozásában. Ez alátámasztja a korábbi elméleteket és bizonyítékokat szolgáltat arra vonatkozóan, hogy egy vitatott kérdésben az egymással versengő álláspontoknak való kitettség nem vezet automatikusan kiegyensúlyozottabb érvekhez (Lodge–Taber, 2000; Redlawsk, 2002).

A kutatás korlátai a magyar eset jellegzetességéhez kapcsolódnak. Mivel a nukleáris bővítés kérdése az elmúlt években nem állt a pártok versengésének középpontjában, és a korábbi felmérésekben az ezzel kapcsolatos attitűdök hasonlóak voltak a pártcsoportok között, a pártokhoz való kötődés kivételesen erős hatását a jelenlegi magyar politika megosztottsága magyarázhatja. Magyarországot európai összehasonlításban magas fokú pártpolitikai polarizáció jellemzi (Patkós, 2019), ami azt jelenti, hogy a legtöbb politikai teljesítmény és közpolitikai kérdés nagyfokú pártpolitikai nézeteltérést mutat. A pártidentifikációnak a véleményformálásra gyakorolt hatása időben és térben kontingens. Ezért valószínűnek tűnik számunkra, hogy az eredmények csak a megosztott országokban, legalább minimális pártpolitikai relevanciával rendelkező szakpolitikai kérdések eseteire, illetve a kevésbé megosztott országokban erős pártpolitikai relevanciával rendelkező kérdésekre általánosítható.

FÜGGELÉK 1

Kezelési szövegek

Kontrollcsoport:

Magyarországon évtizedek óta működik atomenergia-előállítás, ami komoly szerepet játszik a hazai energiatermelésben. A hazai atomenergia termeléssel kapcsolatban szeretnénk megismerni a véleményét.

Kezelési csoportok:

[... előtte azonban arra kérjük, hogy olvassa el figyelmesen a következő szöveget!

Vannak, akik úgy vélekednek, hogy...

„szöveg X”

Ezzel szemben mások úgy gondolják, hogy...

„szöveg Y”]

(ProEnv)

Az energiatermelés egyik leghatékonyabb és leginkább környezetkímélő módja az atomenergia. A hazai termelés a szigorú nemzetközi ellenőrzések miatt teljesen biztonságos. A hazai atomenergia-termelés bővítése fontos egészségi és környezeti előnyökkel járna. A segítségével olyan rossz hatékonyságú, erősen szennyező szén-erőművek működését válthatjuk ki, amelyek nagyon súlyosan szennyezik a levegőt és károsítják élővizeinket.

(ConEnv)

Az atomreaktorok működése, és a keletkező veszélyes hulladék tárolása is komoly kockázatot jelent. Az európai országok az egészségügyi és környezeti kockázatok miatt sorra zárják be atomerőműveiket. A világban bekövetkezett nukleáris balesetek halálos áldozatokkal jártak, súlyos egészségi károsodásokat okoztak, továbbá a természeti környezet, a növény- és állatvilág is jelentősen sérült.

(ProSov)

A hazai atomenergia-előállítás kulcsfontosságú, mert az ország így sokkal kevésbé ráutalt a más országokból érkező földgázra és kőolajra. Nem kell tartanunk attól, hogy háború vagy más válsághelyzet miatt nem érkezik meg Magyarországra a hazai igényeket fedező szükséges mennyiségű energia. Az önállóság és függetlenség szempontjából kiemelkedően fontos, hogy ne legyünk kiszolgáltatva a külföldi energiacégeknek.

(ConSov)

Törekednünk kell arra, hogy az energiatermelésünk minél nagyobb részét hazánk határain belül, hazai nyersanyagok felhasználásával oldjuk meg. Helytelen, ha atomerőmű-fejlesztésre költünk, mert az atomerőművek működéséhez szükséges anyagok behozatala növeli más országoktól való függésünket. Az önállóság és függetlenség szempontjából kiemelkedően fontos, hogy ne legyünk kiszolgáltatva a világban zajló politikai és gazdasági válságoknak.

FÜGGELÉK 2.

A minta leíró statisztikái, kezelési csoportok szerint

	N	Átlagos Döntési Preferencia	Std. Dev. Döntési Preferencia	Kor	Nők (%)	Érettségivel rendelkezők (%)
ConEnv	154	3,32	1,86	42,15	56%	57%
ConEnv+ProEnv	154	3,64	1,86	42,06	65%	65%
ConEnv+ProSov	154	3,69	1,97	41,12	67%	70%
ConSov	154	3,59	1,84	40,81	56%	75%
ConSov+ProEnv	154	3,42	1,87	39,33	68%	73%
ConSov+ProSov	154	3,60	1,92	44,01	63%	66%
ProEnv	154	3,97	1,95	41,12	62%	73%
ProEnv+ConEnv	154	3,17	1,92	41,86	66%	73%
ProEnv+ConSov	154	3,59	1,94	39,55	59%	68%
ProSov	154	4,16	1,80	39,20	68%	75%
ProSov+ConEnv	154	3,53	2,07	40,76	58%	68%
ProSov+ConSov	154	3,79	1,88	41,25	66%	75%
Control group	152	3,68	1,87	42,37	57%	70%
Total	2000	3,63	1,92	41,2	62%	70%

FÜGGELÉK 3.

A 13 kezelés hatása a válaszadók döntési preferenciáira

	DP1_1
<i>Referenciacsoport: Kontrollcsoport</i>	
ProEnv	.296 (.218)
ConEnv	-.353 (.218)
ProSov	.478** (.218)
ConSov	-.087 (.218)
ProEnv+ConEnv	-.509** (.218)
ConEnv+ProEnv	-.041 (.218)

ProSov+ConSov	.108 (.218)
ConSov+ProSov	-.074 (.218)
ProEnv+ConSov	-.087 (.218)
ConEnv+ProSov	.011 (.218)
ProSov+ConEnv	-.145 (.218)
ConSov+ProEnv	-.256 (.218)
Constant	3.678*** (.155)
Observations	2000
R-squared	.017

OLS-regresszió a DP becslésére. A tételek regressziós együtthatók, a standard hibák zárójelben vannak. *** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány eredeti angol nyelvű verziója: Körösenyi, A.–Patkós, V.–Plesz, B.–Susánszky, P. (2022): The potentials of heresthetic and rhetoric in an open framing situation: Theory and evidence from a survey experiment. *European Political Science Review*, 14 (1), 94–114. <https://doi.org/10.1017/S1755773921000321>
- ² Az ugyanabban a dimenzióban megfogalmazott ellenkeretekre utalva a különböző szerzők a „retorika” (Riker, 1986; Barker, 2002; Wedeking, 2010), a „meggyőzés” (Riker, 1986), az „elkötelezettség” (Jerit, 2008) és az „ellenérv” (Barisione, 2012) kifejezéseket használják. A megítélés dimenzióját megváltoztató keretekre utalva hasonlóan változatos címkékkel találkozunk, mint például a „manipuláció” (Riker, 1986), a „heresztetika” (Riker, 1986; Wedeking, 2010), az „értékheresztetika” (Barker, 2002), az „ellenkeretezés” (Barisione, 2012; Chong–Druckman, 2013) vagy egyszerűen „keretezés” (Jerit, 2008). A félreérthetőség elkerülése érdekében mi a tanulmányunkban inkább a Riker-féle eredeti megkülönböztetést követjük, azaz a retorika és a heresztetika fogalmait használjuk a két stratégia megnevezésére.
- ³ Maga Riker is hangsúlyozta, hogy a két fogalom között van némi összefonódás abban az értelemben, hogy a heresztetika retorikai eszközöket is alkalmazhat (Riker, 1986: 34. és 1996: 9–10.; lásd még Wedeking, 2010: 618–619.). Bár elismerjük azt az érvet, hogy a retorika mindenütt jelen van a politikai vitákban, és így a megítélés dimenzióját megváltoztató (azaz heresztetikai) ellenérvek elkerülhetetlenül tartalmazhatnak retorikai elemeket, mi a retorikát csak szigorú értelemben használjuk, hogy egy konkrét stratégiát jelöljünk, amelyik az eredeti dimenzióban folytatott politikai vitában való részvételre támaszkodik.

- ⁴ Jerit (2008) többdimenziós egészségügyi reform elemzése mindkét típusú helyzetet magában foglalja, bár a szerző nem reflektál erre a problémára. Eredményei szerint a két oldal a gazdasági, a reform komplexitása, az egészségügyi helyzet válsága és a reform költségei dimenziókban folytatott ellenérveket, míg a status quo, a biztonság és a túl nagy kormányzat dimenziókban csak az egyik oldal dominált.
- ⁵ Mivel a heresztetika „egy kérdés (...) megítélési dimenzióinak kiemeltségét (*saliency*) manipulálja” (Riker, 1983, 57. o.), és nem az állampolgárok attitűdjeit (Riker, 1986, 40. o.), a DP-re és az attitűdökre gyakorolt hatása eltérő.
- ⁶ A kérdés pontos megfogalmazása a következő volt: „Az [országban] felhasznált villamos energia mekkora részét kellene az egyes energiaforrásokból előállítani?”. A válaszok egy ötfokozatú skálán 1-től 5-ig terjedtek, a magasabb értékek nagyobb elutasítást jeleztek. Az atomenergia támogatottsága közepes (3,11 pont); a szén elutasítottabb energiaforrás (3,53 pont), míg a napenergia a legkevésbé elutasított. (1,51 pont).
- ⁷ A forrás hitelességét gyakran vizsgálják a keretezési szakirodalomban, azzal a következtetéssel, hogy a hírközlő szerepe fontos a keretezési folyamat során. A Riker (1986) által feltárt, és általunk tovább részletezett megítélés dimenziójának megváltoztatása (MDM), érvelésünk szerint egy olyan univerzális manipulációs stratégia, amely a vezető személyiségétől függetlenül is értelmezhető. Ez a megközelítés kívül maradt a mi vizsgálatunk keretein, mert úgy véljük, hogy nincs jelentősége a keretezési helyzet szerkezetére (nyílt vagy trade-off-os), ugyanakkor korlátozhatja a keretezés általános hatását. A probléma áthidalására a keretezett érveinket a következő mondatokkal kezdtük: „Egyesek azt állítják, hogy ...” és „Ezzel szemben mások úgy vélik, hogy ...”, üresen hagyva az üzenetközvetítők kilétét.
- ⁸ A szuverenitáshoz való hozzáállással kapcsolatos kérdések a következők voltak: Mennyire tartja fontosnak, hogy Magyarország önálló legyen a legfontosabb stratégiai ágazatokban? Mennyire tartja fontosnak, hogy Magyarország önállóan dönthessen a legfontosabb gazdasági kérdésekben? Mennyire tart attól, hogy Magyarország túlságosan függ más országoktól az energiaellátás tekintetében?
- A környezetvédelmi attitűdökre vonatkozó kérdések a következők voltak: Mennyire tart attól, hogy az emberi tevékenység visszafordíthatatlan környezeti károkat okoz? Mennyire ért egyet azzal az érveléssel, hogy a nemzeti költségvetésből többet kellene környezetvédelemre fordítani? Mennyire tartja fontosnak a környezetszennyezés csökkentését és a természetes élőhelyek védelmét? A szuverenitással kapcsolatos attitűdök esetében, a másik két szemponttal való gyenge korrelációja miatt, a harmadik kérdés kimaradt a faktorból.

IRODALOM

- Barker, D. C. (2002): *Rushed to Judgment: Talk Radio, Persuasion, and American Political Behavior*. New York, Columbia University Press.
- Barisione, M. (2012): Framing a deliberation. Deliberative democracy and the challenge of framing processes. *Journal of Public Deliberation*, 8(1). <https://doi.org/10.16997/jdd.124>.

- Bolsen, T.–J. N. Druckman–F. L. Cook (2014): The influence of partisan motivated reasoning on public opinion. *Political Behavior*, 36 (2): 235–262.
- Broockman, D. E.–D. M. Butler (2017): The causal effects of elite position-taking on voter attitudes: field experiments with elite communication. *American Journal of Political Science*, 61 (1): 208–221.
- Budge, I. (2015): Issue emphases, saliency theory and issue ownership: a historical and conceptual analysis. *West European Politics*. 38 (4): 761–777.
- Campbell, A.–P.E. Converse–W. E. Miller–Stokes (1960): *The American Voter*. New York–London, John Wiley & Sons, Inc.
- Chan, M. S.–C.R. Jones–K. Hall Jamieson–D. Albarracín (2017): Debunking: a meta-analysis of the psychological efficacy of messages countering misinformation. *Psychological Science*, 28 (11): 1531–1546.
- Chong, D. (2013): Degrees of rationality in politics. In: L. Huddy–D. O. Sears–J.S. Levy (eds.): *The Oxford Handbook of Political Psychology*. Oxford, Oxford University Press, 96–129.
- Chong, D.–J. N. Druckman (2007): Framing public opinion in competitive democracies. *American Political Science Review*, 101 (4): 637–655.
- Chong, D.–J. N. Druckman (2013): Counterframing effects. *The Journal of Politics*. 75 (1): 1–16.
- Claassen, R. L.–M. J. Ensley (2016): Motivated reasoning and Yard-sign-stealing partisans: Mine is a Likable Rogue, Yours is a Degenerate criminal. *Political Behavior*, 38 (2): 317–335.
- Dahl, R. A. (1956): *A Preface to Democratic Theory* (Vol. 10). Chicago, University of Chicago Press.
- Disch, L. (2011): Toward a mobilization conception of democratic representation. *American Political Science Review*, 105 (1): 100–114.
- Downs, A. (1957): *An Economic Theory of Democracy* (1st edn.). New York, Harper and Row.
- Druckman, J. N. (2001): On the limits of framing effects: who can frame? *The Journal of Politics*. 63 (4): 1041–1066.
- Druckman, J. N.–A. Lupia (2000): Preference formation. *Annual Review of Political Science*, 3 (1): 1–24. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.3.1.1>.
- Druckman, J. N.–E. Peterson–R. Slothuus (2013): How elite partisan polarization affects public opinion formation. *American Political Science Review*, 107 (01): 57–79. <https://doi.org/10.1017/S0003055412000500>.
- Entman, R. M. (1993): Framing: toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43 (4): 51–58.
- European Social Survey (2017): *Data File Edition 2.1. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and Distributor of ESS Data for ESS ERIC*. <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS8-2016>.
- Jerit, J. (2008): Issue framing and engagement: rhetorical strategy in public policy debates. *Political Behavior*, 30 (1): 1–24.
- Lecheler, S.–C. H. de Vreese (2013): What a difference a day makes? The effects of repetitive and competitive news framing over time. *Communication Research*, 40 (2): 147–175.
- Lewandowsky, S.–U. K. Ecker–C. M. Seifert–N. Schwarz–J. Cook (2012): Misinformation and its correction: continued influence and successful debiasing. *Psychological Science in the Public Interest*, 13 (3): 106–131.

- Liu, M.–L. Wronski (2018): Trap questions in online surveys: results from three web survey experiments. *International Journal of Market Research*, 60 (1): 32–49.
- Lodge, M.–C. S. Taber (2000): Three steps toward a theory of motivated political reasoning. In: A. Lupia–M. D. McCubbins–S. L. Popkin (eds.): *Elements of Reason: Cognition, Choice, and the Bounds of Rationality*. New York, Cambridge University Press, 183–213.
- MVM (2017): *MVM Paks Nuclear Power Plant Ltd*. MVM. Retrieved from <http://mvm.hu/mvm-group/mvm-paks-nuclearpower-plant-ltd/?lang=en>
- Nelson, T. E.–R. A. Clawson–Z. M. Oxley (1997): Media framing of a civil liberties conflict and its effect on tolerance. *American Political Science Review*, 91 (3): 567–583.
- Paine, S. C. (1989): Persuasion, manipulation, and dimension. *The Journal of Politics*, 51 (1): 36–49.
- Patkós V. (2019): *Szekértáborharc. Eredmények a politikai megosztottság okairól és következményeiről (Results on the causes and consequences of partisan polarization)*. Budapest, TK PTI–Napvilág.
- Petrocik, J. R.–W.L. Benoit–G. J. Hansen (2003): Issue ownership and presidential campaigning, 1952–2000. *Political Science Quarterly*, 118 (4): 599–626.
- Redlawsk, D. P. (2002): Hot cognition or cool consideration? Testing the effects of motivated reasoning on political decision making. *The Journal of Politics*, 64 (4): 1021–1044.
- Riker, W. H. (1982): *Liberalism against Populism* (Vol. 34). San Francisco, WH Freeman.
- Riker, W. H. (1983): Political theory and the art of heresthetics. In: A. W. Finifter (ed.): *Political Science: The State of the Discipline*. Washington, American Political Science Association, 47–67.
- Riker, W. H. (1986): *The Art of Political Manipulation*. New Haven, Yale University Press.
- Riker, W. H. (1996): The core of campaigning: rhetoric and heresthetic. In: J. Mueller–R. Calvert–R. Wilson (eds.): *The Strategy of Rhetoric: Campaigning for the American Constitution*. New Haven, Yale University Press, 3–11.
- Slothuus, R. (2016): Assessing the influence of political parties on public opinion: the challenge from pretreatment effects. *Political Communication*, 33 (2): 302–327.
- Sniderman, P. M.–S. M. Theriault (2004): The structure of political argument and the logic of issue framing. In: W. E. Saris–P. M. Sniderman (eds.): *Studies in Public Opinion: Attitudes, Nonattitudes, Measurement Error, and Change*. Princeton, Princeton University Press, 133–165.
- Taber, C. S.–D. Cann–S. Kucsova (2009): The motivated processing of political arguments. *Political Behavior*, 31 (2): 137–155. <https://doi.org/10.1007/s11109-008-9075-8>.
- Wedeking, J. (2010): Supreme court litigants and strategic framing. *American Journal of Political Science*, 54 (3): 617–631.
- Zaller, J. (1992): *The Nature and Origins of Mass Opinion*. New York, Cambridge University Press.

RECENZÍÓ

Bódi Mátyás

Piketty és a két jobboldal dilemmája

PIKETTY ÉS A KÉT JOBBOLDAL DILEMMÁJA

Bódi Mátyás

(ELTE, Társadalom és Gazdaságföldrajzi Tanszék)

A recenzio beérkezett: 2022. október 9., véglegesítés: 2022. október 18.

(Amory Gethin, Clara Martínez-Toledano, Thomas Piketty: Political Cleavages and Social Inequalities: A Study of Fifty Democracies, 1948–2020. Harvard University Press. 2021. 656 oldal)

Az 1980-as évektől kezdődően, a fejlett nyugati világ országain belül, jelentősen nőttek a vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenségek, ami azonban mégsem hozta magával az állami újraelosztás iránti társadalmi igények széleskörű megerősödését. A huszadik század második felében lefektetett klasszikus társadalmi törésvonal elméletek (Lipset–Rokkan, 1967; Bartolini–Mair, 1990) ugyanakkor egyre kevésbé képesek a jelenkor politikai folyamatainak magyarázatára, a főbb társadalmi konfliktusok értelmezésére. A második világháború után kialakult klasszikus, osztálytípusú pártrendszerek feltöredezését idejében felismerték egyes kutatók (pl.: Inglehart, 1977) és figyelmeztették a tudományos közvéleményt, hogy hamarosan olyan konfliktusok mentén fognak rendeződni a választói tömbök, amelyek már túlmutatnak a materiális világszemlélet által értelmezhető (pl. egyenlőtlen jövedelmi viszonyok) kereteken.

Habár Thomas Piketty és szerzőtársai, az 1948 és 2020 közötti időszakot elemzik, mégsem az elmúlt évtizedekben lejátszódott politikai folyamatokkal kapcsolatban próbálnak elméleti magyarázattal szolgálni, mivel könyvük alapvetően mentes a nagy teoretikus narratíváktól és végig meglehetősen neutrális hangvételű, leíró jellegű. Döntően ez adja munkájuk igazi innovatív erejét, hiszen 50 ország választási eredményeit hasonlítják össze, hét évtizedre vonatkozólag, különös tekintettel az általuk baloldalinak címkézett pártokra és az azokat támogató választói csoportok jövedelmi és iskolázottsági helyzetére, de ami sokkal fontosabb, az abban bekövetkező drámai változásokra. A könyv központi kérdése, hogy a választói viselkedés megváltozása nyomán bekövetkezett, a pártrendszereket érintő átalakulások miként hatottak a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésére, illetve, hogy maga az egyenlőtlenség a közeljövőben milyen mértékben lehet újra a politika tárgya.

Ez utóbbi kapcsán már csak azért sem túl derűlátók a szerzők, mert – mint ahogyan azt a könyv legfontosabb megállapítása is mutatja – egy olyan új vi-

lágrend felé történő elmozdulást dokumentálnak az olvasók számára, amelyben immáron az intellektuális elit („*brahmin left*”) áll szemben a jövedelmi elitel („*merchant right*”), miközben a korábbi szociáldemokrata tömegpártok bázisát jelentő alacsony jövedelmű és iskolázottságú rétegek, egyre inkább a különböző újjobboldali pártoknál keresnek menedéket. Magának a feltárt jelenségnek, az ún. „*multi-elite party system*” kialakulásának az empirikus vizsgálati alapjait már korábbi munkáiban lefekteti a szerző (pl. Piketty, 2020), azonban jelen kötetben ezt számos olyan országra is megpróbálja alkalmazni, amelyek nem tartoznak a nyugati civilizációhoz és ez már önmagában egy nagyon ambiciózus vállalkozás.

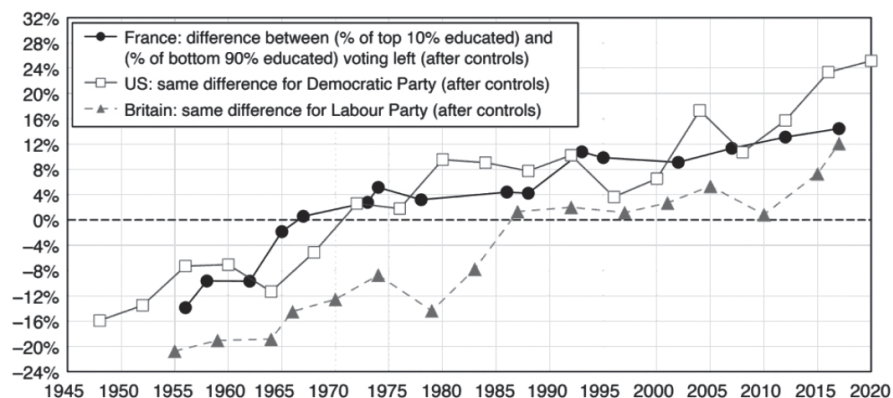
A könyv egyik korai fejezetében bevezetett „*multi-elite party system*” fogalom, egyszerűen annyit jelent, hogy amíg a legmagasabban iskolázott választói rétegeken belül, immáron a baloldali pártok támogatottsága magasabb, mint a kevésbé iskolázottak körében, addig a legmagasabb jövedelmű választói csoportok, továbbra is a konzervatív pártokat támogatják nagyobb arányban, habár számos példa (ország) mutatja, hogy pár évtizedes csúszásban, de a magasabb jövedelmű rétegek is egyre inkább a baloldali pártok felé gravitálnak, választásról-választásra. Annak eldöntésében, hogy a jelenlegi két elitű politikai megosztottság mennyire lesz tartós, adósak maradnak az egyértelmű válasszal. A legfontosabb vizsgált társadalmi indikátorok tehát a jövedelmi helyzet és az iskolázottság, melyek mentén a baloldalra szavazás (vagy nem szavazás) hajlandóságában bekövetkezett változásokat igyekeznek lekövetni, egy hosszú, több évtizedes időtávon. Amíg a legtöbb nyugati demokráciában, az 1950-es és 1960-as években, a legmagasabban iskolázott és a legmagasabb jövedelmű választói rétegek, a konzervatív pártokat favorizálták átlagon felüli mértékben, az 1970-es évek derekától, a baloldali pártok, fokozatosan elhódították a legmagasabb iskolai végzettséggel jellemezhető választói tömböt. Az olló, a tekintetben azóta is folyamatosan nyílik, hogy a legképzettebb 10%-a a választóknak, már jócskán nagyobb arányban szavaz balra, mint az alsó 90% (1. ábra) és a trendekből az is kiolvasható, hogy a legmagasabb jövedelmű 10% balra szavazása is hasonló irányú mozgásokat mutat a legtöbb országban.

A kötet kiemeli, hogy a 2020-as amerikai elnökválasztás, abban az értelemben mindenféleképpen történelminek nevezhető, hogy a vizsgált választások közül, első ízben fordult elő, hogy már a legfelső jövedelmi decilis tagjai is nagyobb arányban szavaztak a Demokraták jelöltjére, mint a Republikánus aspiránsra. Ennek kapcsán azt sem zárják ki, hogy a korábbi osztály típusú pártrendszer akképpen tér vissza a nyugati parlamenti demokráciák világába, hogy immáron a jobboldal szavazóbázisában lesznek felülreprezentálva az alacsonyabb végzettségű és jövedelmű választók. Ez akár már hazánk vonatkozó választásiföldrajzi vizsgálataiban is tettenérhető, különös tekintettel a 2014–2022 közötti időszakban végbement változásokra (Vida–Kovalcsik, 2018 és Kovalcsik–Bódi, 2022), ugyanakkor vannak társadalmak, amelyek jövedel-

mi elitje továbbra is makacs módon ragaszkodik a konzervatív erőkhöz (pl. Nagy-Britannia), míg megint mások kitartanak a régi osztály típusú blokkosodásnál (pl. Portugália, Írország), amelyekben a baloldal a „kis emberek” képviselését látja el.

A kiválasztott módszertan, mindezekkel együtt, egy elgondolkodtató próbálkozás arra, hogy az, minél hosszabb időszavat lefedve, minél több, nagyon különböző berendezkedésű országra alkalmazható legyen. A módszertani korlátozottságokat a könyv több pontonján is hangsúlyozzák maguk a szerzők, amelyeket én is fontosnak tartok ismertetni; Mivel a vizsgálat országonként történik, az adott országok baloldali pártjait, egy elég szélesen értelmezett definíció mentén sorolták ebbe a csoportba, jellemzően „baloldali”, vagy „szociáldemokrata” jelzőkkel ellátva, de ritkább esetben a „szegény párti” („pro-poor parties”) jelző is előkerül. Itt érdemes megemlíteni, hogy hazánk esetében a Fideszt és a Jobbikot sorolják a „pro-poor” pártok csoportjába, a lengyel PiS-szel, valamint egy sor európai baloldali párttal egyetemben.

A pártok támogatottságára vonatkozó adatokat a választásokat követő napokban felvett kérdőívek eredményeire (post electoral survey), valamint szintén a kérdőívből kinyert jövedelmi (esetenként vagyoni) és iskolázottsági adatokra támaszkodva nyerték. Az iskolázottság tekintetében a felsőfokú végzettségűek baloldalra szavazási hajlandóságát mérték össze a diplomával nem rendelkezőkével, valamint a legképzettebb 10% választadó pártpreferenciáit az alsó 90%-éval, majd ugyan ezt a decilis módszert alkalmazták a jövedelem tekintetében is, hosszabb idősíkra.

1. ábra. A „baloldali” pártok támogatottságának változása, a legképzettebb 10% és az alsó 90% különbségének vonatkozásában. (Piketty et al, 2021: 86.).

Fontos hangsúlyozni, hogy jelen esetben a legképzettebb választói réteg, valójában a választadók legképzettebb 10%-át takarja (természetesen ugyan ez igaz a jövedelemre is), és mivel jellemzően éppen a legmagasabb végzettségű-

eket lehet a legnehezebben elérni ezzel az adatfelvételi módszerrel (Szeitl–Tóth, 2021), a kapott eredmények akár még tompítottak is lehetnek valamelyest. Az adatfelvételek mikéntjéről azonban nem sokat tudunk meg, azon túl, hogy ezek hangsúlyozottan nem exit-poll eredmények, hanem már a választási eredmények ismeretében, a voksolásokat követően rögzített adatsorok, amelyek emiatt magukban hordozzák a győzteshez húzás esetleges veszélyeit, de az országonként nagyon eltérő mintavételezési eljárások jelentette bizonytalan-sági tényezőket is. Sok esetben arról sem rendelkezünk információkkal, hogy egyáltalán mekkora mintából dolgoztak a kutató cégek, illetve nekem nagyon feltűnt a választási részvétel, mint vizsgálati szempont teljes negligálása. Mind-ezen korlátozottságuk mellett a kapott eredmények alkalmasak arra, hogy bemutatassák azt a folyamatot (a „*multi-elite party system*” megszületése), amely ugyan az egyes vizsgált országok és országcsoportok tekintetében más-más intenzitással és időzítéssel, de meglehetősen uniformizált módon kitapintható a választói viselkedésen keresztül.

A könyv szerkezetét tekintve nagyon logikus felépítésű, nagyban segítve azokat az olvasókat, akik nem néhány nap alatt szeretnének több mint 600 oldalt befogadni, és azt más korábbi tudományos olvasmányélményekkel szintetizálni. Egy rövid problémafelvetést követően a szerzők lefektetik a vizsgálat sarokköveit; magyarázatot adnak a társadalmi osztály fogalmának kiszélesítésére, körüljárják a főbb klasszikus társadalmi törésvonalak szerepét a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásában és fenntartásában, rövid elméleti betekintést nyújtanak arra vonatkozólag, hogy az alsóbb társadalmi rétegeket mi gátolta a történelem folyamán, egy szélesebbkörű demokratikus hatalomgyakorlásban.

A könyv további fejezetei, a „*multi elite party system*” kialakulásának nyomait keresi országcsoportonként haladva. Az első ilyen fejezetben az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország kerül górcső alá, mivel ezek jelentik a kialakult több elitű pártrendszer iskolapéldáit. Revelatív élmény volt annak megvilágítása, hogy amíg az Egyesült Államokban, az 1960-as évek második felétől kezdődően – tehát a feketék polgárjogi mozgalmainak megerősödésével – elkezdődik a diplomás értelmiségi választók balratolódása, ugyan ez a folyamat Franciaországban szinte pontosan ugyanezekben az években bontakozik ki, dacára annak, hogy ekkor Franciaországot nem jellemezték olyan horderejű etnikai konfliktusok, mint az USA-t. Mivel ez alapján az identitás alapú (vagy posztmateriális) politizálás megszületése önmagában nem tehető felelőssé a több elitű pártrendszerek folyamatos kialakulásáért, a széleskörű (felső)oktatásban találja meg a szerző a fő „felelőst”. (Az országspecifikus fejezeteket más-más szerzők jegyzik, de a szóban forgót egyedül Piketty írta. A hazánkat taglaló fejezet kontributora Lindner Attila – University College London – volt.) Ehhez kapcsolódóan egy érdekes adatot is felvonultat Piketty; Franciaországban az 1956-os választás idején a választók csupán 5%-a rendel-

kezett felsőfokú végzettséggel, míg 2012-ben már 26%-uk. Továbbá, azok körében elsöprő többsége volt a baloldali pártoknak, akik szüleiknél magasabb iskolai végzettséget szereztek, míg azon diplomások körében, akiknek már a szülei is rendelkeztek ilyen képesítéssel, a jobboldal szerepe volt hegemón, ezzel is aláhúзва a társadalmi mobilitás percepciójához kapcsolódó választói magatartásformák felismerésének fontosságát. A fejezet több fontos tanulságot is hangsúlyoz: a huszadik század végére kialakult társadalmi egyenlőtlenségek sokkal összetettebbekké váltak, mint akár az ipari forradalmak idején kialakult társadalmaké, így azok kárvallottjait sokkal nehezebb egy választói blokkba terelni. Az újraelosztásban érdekeltek szövetségét („*redistributive coalitions*”) mára olyan törésvonalak szabdalják, amelyek áthidalhatatlan akadályokat képeznek a közös politikai fellépés tekintetében. Ennek csupán egyik megnyilvánulása a „*multi elite party system*” kialakulása, ugyanakkor az oktatás kiterjesztése és a globalizáció maga, elsősorban felelőse ennek az új politikai megosztottságnak.

A következő fejezetekben sorra veszik a fontosabb európai, majd harmadik világbeli demokráciák pártrendszerait, ahol a fent leírt folyamatokat, már jóval tökéletlenebbül tudják csak kimutatni, habár a trendekből szinte minden esetben arra lehet következtetni, hogy a legtöbb társadalom a több elitű pártpolitikai rendszerek felé kezdett el átalakulni.

Németország esetében például az SPD még továbbra is átlagon felüli népszerűségnek örvend az alacsonyabban iskolázott választók köreiben, és itt elsősorban az AfD-vel kell versenyeznie az ilyen profilú választók kegyeiért, ugyanakkor a Zöldek egyértelműen az értelmiség pártja. Olaszországban és Spanyolországban jóval homályosabban olvasható ki a képzettségből fakadó politikai többfejűség, ui. a vallás, mint a hagyományos törésvonalra merőlegest állító tényező, nagyban tompítja például a jövedelmi egyenlőtlenségek mentén rendeződő folyamatokat. Igaz, utóbbi országok kapcsán olyan speciális fejlemények is szerepet játszanak, mint a hagyományosan a legiparosodottabb északi régiókban beágyazott jobboldali Liga, vagy a spanyol újjobboldali Vox felemelkedése. Utóbbi kapcsán például érdemes kiemelni, hogy annak választói kifejezetten a magasabb jövedelműek közül kerülnek ki (Iglesias-Pascual et al, 2021), miközben a párt ezzel összhangban egy markánsan neoliberais (egykulcsos adó, állami birtokrendszer liberalizációja, stb.) agendát képvisel.

A kötet külön fejezetet szentel térségünknek, amelyben hazánk mellett Csehország és Lengyelország politikai folyamatait vizsgálja. Ez az országcsoport azért is lehet tanulságos egy kifejezetten baloldali pártokat elemző kutatásban mert – mint ahogyan a szerzők is kiemelik –, a politikai baloldal kevés helyen tudta ilyen sikeresen felszámolni önmagát, mint a szóban forgó három poszt-szocialista országban. Ennek okát elsősorban abban látják, hogy habár a rendszerváltás okozta gazdasági kataklizma hatására mindegyik országban hamar

hatalomra tudtak kerülni baloldali pártok, azok szinte alig valósítottak meg redisztributív politikákat. Sőt, sok esetben az állami kiadások drasztikus csökkentését voltak kénytelenek véghezvinni és kifejezetten piacbarát, neoliberális társadalomszervezési munkához láttak hozzá. Meglátásuk szerint Magyarországon és Lengyelországban ez elsősorban annak tudható be, hogy ezen pártok a kommunista állampárt utódpartjaként, különösen ódzkodtak az állami újraelosztás eszközeitől, vagy bármiféle szocialista restauráció látszatától (lásd, az 1994-es SZDSZ–MSZP-koalíció megkötése körüli diskurzus). Mindeközben, sokáig a cseh baloldal vezető erejét jelentő szociáldemokraták semmilyen jogfolytonosságot nem jelentettek a korábbi csehszlovák állampárttal, így a cseh pártrendszer eleinte kifejezetten a klasszikus, a nyugat-európai 1950–1960-as éveket idéző osztálytípusú felosztásban működött.

Jövedelem és végzettség tekintetében ezen országok közül elsősorban Magyarország esetében tudtak vizsgálatra érdemes kapcsolatot feltárni, ahol az iskolai végzettséggel összefüggésben, szintén végbement az elmúlt 30 évben a magasan iskolázottak baloldali orientációja, miközben a jövedelem tekintetében, a 2018-as választások kivételével, nem tudtak kimutatni szignifikáns összefüggéseket. Itt azonban érdemes lesz egy kicsit elidőzni, mert a kapott eredmények alapján nem mást állít a fejezet, mint hogy 2018-ban a legfelső jövedelmi decilisbe tartozók közel 20% ponttal nagyobb valószínűséggel választották a Fideszt, mint a baloldalt. Ez nemcsak, hogy szembe megy az általános kutatói vagy köznapiszerű intuíciókkal, a széleskörben ismert hazai közvélemény-kutatási eredményekkel, de e sorok szerzője által végzett választásföldrajzi vizsgálatok megállapításaival egyaránt, mindazonáltal élesen rá is mutat a könyv egyik lehetséges módszertani sajátosságára is. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az általunk ismert földrajzi megközelítésű választói viselkedéskutatások és a szerzők által felhasznált kérdőíves eredmények nem szükségszerűen kell, hogy egymás támasztékai legyenek, így itt inkább érdekesebb azt a következtetést levonni, hogy a választásokat követő kérdőíves adatfelvételek, nem mutatták ki hazánk esetében a „*muti elite party system*” jelenlétét.

Már csak azért is, mert a fenti megállapítás – tehát a kormánypártoknak a legmagasabb jövedelműek általi kiugró támogatottsága 2018-ban – semmilyen trendszerű folyamatba nem illeszthető, az összefüggés teljesen szigetszerűen, mondhatni előzmény, vagy kontextus nélkül jelenik meg a szóban forgó fejezet idősíkjában.

A könyv összességében egy választáskutatási szempontból nagyon izgalmas mű, amely számos további és mélyebb vizsgálatnak kell, hogy legyen a kiindulópontja. Kelet-Közép-Európa társadalmainak sorsa különösen érdekes lesz abból a szempontból, hogy a demokratikus átalakulás pont akkor érte a térséget, amikor a nyugati világon belül a neoliberális és szabadpiaci logikájú gazdasági és társadalmi paradigma épp zenitjén volt, így annak megkérdőjelezése könnyen politikai karanténba zárhatta annak kritikussait. A szerzők nem

adnak választ arra a kérdésre sem egyértelműen, hogy az illetén létrejött több elitú politikai rendszerek, inkább tekinthetőek spontán megképződő társadalmi konstrukcióknak, vagy a folyamatot maguk, a neoliberais fordulatot bemutató baloldali tömegpártok hajtották végre a nyugati társadalmakon. Utóbbi kapcsán divatossá vált a „*preventív ellenforradalom*” fogalmának emlegetése (Slavoj Žižek nyomán Schiffer, 2018), utalva az állami újraelosztásban érdekelt társadalmi csoportok szándékos megosztásának, esetlegesen felülről vezérelt technokrata műveletére. Mindazonáltal a könyv, még ha nem is tudatosan, a felsőoktatás szerepének az újabb egyenlőtlenségek létrejöttében betöltött szerepének hangsúlyozása okán, inkább a szociokonstruktivista álláspont mellett teszi le a garast. Habár a szerzők számos ponton hangsúlyozzák, hogy amennyiben a szembenálló politikai oldalak elitképviselőket folytatnak (szellemi vs. jövedelmi), a társadalmi egyenlőtlenségek elmélyülése garantált, ennek mi-kéntjének részletes kifejtésével azonban adósok maradnak.

A politika egyik jelentős feladata az elkövetkező években, hogy fel tudjon mutatni egy olyan koherens agendát, ami képes lesz a globális kapitalizmus egyenlőtlenségeinek kárvallottjai számára (legyen az akár jövedelmi, vagyoni, vagy akár oktatási természetű) kidomborítani azokat az érdekazonosságokat, amelyek mentén újra egy érdekérvényesítő platformra tudja terelni ezt a társadalmi réteget. Mutatkoznak jelek, hogy számos országban erre a feladatra különböző nem tradicionális jobboldali formációk szívesen jelentkeznek, de kérdés, hogy egyáltalán kívánatosnak tartjuk-e ennek az *újraosztályosodó* politikai struktúrának a kialakulását. Miközben a könyv egész tónusa miatt, egy határozott „igen!” választ sejlik fel annak sorai között, ennek expressis verbis kimondására szintén nem kerül sor. Nem gondolom, hogy a második világháborút követő évtizedeket jellemző nyugati pártstruktúra lett volna a politikatörténeti anomália időszaka és amit most látunk kialakulni (baloldali intellektuális elit vs. jobboldali tőkeelit), egy újfajta tartós világrendet jelentene, ugyanakkor az tisztán látszik, hogy a redisztribúcióban ellenérdekelt oldalak, sikeres válaszokat tudtak adni erre a politikai kihívásra. Piketty most abban segít, hogy ezeket a reakciókat időben és térben el tudjuk helyezni a világ országainak modern politikatörténetében.

IRODALOM

- Bartolini, S.–Mair, P. (1990): *Identity, Competition and Electoral Availability: The Stabilisation of European Electorates 1885–1985*. Cambridge University Press.
- Iglesias-Pascual, R.–Paloma, V.–Benítez, I. (2021): The role of contextual factors in the electoral resurgence of extreme right-wing forces in Spain: The case of Andalusia. *Political Geography*, Vol 86. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2021.102356>

- Inglehart, R. (1977): *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton University Press.
- Kovalcsik, T.–Bódi, M. (2022): Geographical realignment of the Hungarian voting behaviour between 2014 and 2022. *Modern Geográfia*, 18 (1): 59–78. (megjelenés alatt).
- Lipset, S. M.–Rokkan, S. (1967): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. The Free Press, New York.
- Piketty, T. (2020): *Capital and Ideology*. Harvard University Press
- Schiffer A. (2018): *Zöld Jelzés. Vázlat egy új politikához*. Kaligram Kiadó
- Szeitl, B.–Tóth, I. Gy. (2021): *Revisiting the ESS R8 sample a year after – Lessons from a re-contact survey to test patterns of unit non-response in Hungary*. Survey Methods: Insights from the Field. Retrieved from <https://surveyinsights.org/?p=14864>, <https://doi.org/10.13094/SMIF-2021-00009>
- Vida G.–Kovalcsik T. (2018): Magyarország választási földrajzi sajátosságai a 2014-es és a 2018-as parlamenti választások tükrében. *Modern Geográfia*, 13 (4): 15–30. (ISSN: 2062-1655)

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2022. 4. negyedév

Összeállította: Kusztor Éva
Lezárva: 2022. november 8.

JOG, JOGTUDOMÁNY

BARTÓKI-GÖNCZY Balázs, SULYOK Gábor: Világúrrjog
Ludovika Egyetemi K., 2022. 352 p.

FEDINEC Csilla, TÓTH Norbert: Romantikus jog – fapados gyakorlat
A magyar–ukrán szerződéses viszony
L'Harmattan, 2022. 224 p.

NAGY Janka Teodóra, BÉLI Gábor (szerk.): A jog kulturális holdudvara
A magyar jogtörténet, jogi kultúrtörténet európai kontextusai
Gondolat, 2022. 272 p.

SZABÓ Endre Győző: A védelmi lépcső elmélete
Ludovika Egyetemi K., 2022. 240 p.

TÖRÖK Bernát, ZÓDI Zsolt: Az internetes platformok kora
Ludovika Egyetemi K., 2022. 423 p.

VÉKÁS Lajos: Fejezetek a magyar magánjogtudomány történetéből
Második, bővített kiadás
Orac, 2022. 208 p.

ZÓDI Zsolt: Jogi technológiák
Ludovika Egyetemi K., 2022. 407 p.

KÖZGAZDASÁGTAN

John KAY, Mervyn KING: Radikális bizonytalanság
Döntéshozatal a számokon túl
Napvilág, 2022. 400 p.

Stephanie KELTON: A deficitmítosz. Modern monetáris elmélet és az emberközpontú gazdaság születése
Napvilág, 2022. 276 p.

Erik Olin WRIGHT: Hogyan legyünk antikapitalisták a 21. században
Open books, 2022. 208 p.

POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

ANTAL Attila, FÖLDES György (szerk.): Igazságosság, demokrácia, fenntarthatóság. Társadalomelméleti esszék
Napvilág, 2022. 316 p.

BOKROS Lajos: Szocializmus: egy eszme tragédiája
Lehetséges? Elkerülhetetlen? Kívánatos?
Kocsis K., 2022. 344 p.

Gregory A. BOYD: A keresztény nemzet mítosza
Hogyan pusztítja el az egyházat a politikai hatalomvágy?
Luther K., 2022. 244 p.

ILLÉS Gábor: A realista politikus.
A cselekvés perspektívái a realista politikaelméletben
Gondolat, 2021. 398 p.

KELEMEN Roland: A kivételes hatalom történeti és elméleti rendszere
Gondolat, 2022.

Milan KUNDERA: Az elrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája
Európa K., 2022. 105 p.

MADLOVICS Bálint, MAGYAR Bálint: Kis posztkommunista
rendszerhatározó. Aktorok, intézmények, dinamika
Pesti Kalligram, 2022. 262 p.

John J MEARSHEIMER: A nagy téveszme.
Liberális álmok és nemzetközi realitások
Századvég, 2022. 410 p.

OLAY Csaba: Regionális és nemzeti identitás. Egy hermeneutikai megközelítés
L'Harmattan, 2022. 188 p.

SZABÓ Márton: A mindennapi élet poétikai valósága
Osiris, 2022. 270 p.

PUBLICISZTIKA, ÉLETRAJZ

BODOKY Tamás: Túlkapások – Újratöltve
Elektromédia, 2022. 160 p.

Umberto ECO: Az ősfasizmus szaga. Öt írás az erkölcsről
Európa, 2022. 125 p.
(Európa kapszula könyvtár)

Thibaud GIBELIN: Orbán Viktor győzelemre játszik
MCC Press, 2022. 223 p.

KÓNYA Imre: Rendszerváltozás belülről. Személyes történelem
MCC Pr., 2022. 247 p.

George ORWELL: Miért írok?
Open books, 2022. 152 p.

SZOCIOLÓGIA

BÁRÁNY Tibor et al.: Tudástermelők, kapuőrök és véleményvezérek
Typotex, 2022. 140 p
(Kultúra a digitális forradalom idején)

Francois-Xavier BELLAMY: A kisemmizettek
avagy a tudásátadás nélkülözhetetlensége
Századvég, 2022. 163 p.

FERENC Viktória et al.: Közoktatási körtérkép
A tanulói létszámok változása a Kárpát-medence külhoni magyar közössé-
geiben a 2010-es években
Gondolat, 2022. 231 p.

GAZSÓ Dániel: Otthon és itthon
A magyar diaszpóra és anyaországa
Gondolat, 2022. 422 p.

KOVÁTS Eszter: Genderörületek Németországban és Magyarországon
Napvilág, 2022. 400 p.

KRÁSZ Lilla, SIPOS Balázs (szerk.): A női kommunikáció kultúrtörténete
Napvilág, 2022. 204 p.

KURIMAY Anita: Meleg Budapest 1873–1961
Park K., 2022. 400 p.

L. RITÓK Nóra: Minden gyerek számít
Kocsis K., 2022. 295 p.

SIK Endre: Traktátus a társadalomtudományok kutatási módszereiről
gondolkodók számára
Debreceni Egyetem Kiadó, 2022. 158 p.
(Szociológiai tudástár, 10.)

SIK Endre: A migráció szociológiája 3.0
Debreceni Egyetem Kiadó, 2022. 164 p.
(Szociológiai tudástár, 9.)

SZALMA Ivett, TAKÁCS Judit: Családszociológiai mozaik
Debreceni Egyetem Kiadó, 2022. 209 p.
(Szociológiai tudástár, 13.)

ABSTRACTS

Róbert Tardos

THE UNREACHED AND THE MISGAUGED VOTERS, THE “UNDECIDED”
NON-VOTERS: THE 2022 CASE WITH LESSONS FROM THE 2000S

The results of the 2022 parliamentary election brought for a wide electorate a shocking refutation of the expectations evoked by the bulk of the campaign polls. The paper seeks to disentangle the interwoven web of measurement problems deriving from both sampling and non-sampling errors. Recalling some analogous cases from the 2000s and building on the findings of secondary analyses of survey data from the related period, it draws some timely lessons regarding the 2021-22 campaign. A renewed three-part (“persistent”, “understating” and “overstating”) typology of manifesting preferences gets hereby a primary role. The study ends with a model scheme summing up the potential spectrum of measurement errors from sampling coverage to mis-gauged voting intentions and party choice added by an assessment of the balance of biases with regard to their presumed implications for the contrasting political sides. Possible courses of improvement and their structural constraints of economic and political preconditions are also touched thereby.

Keywords: polling, measurement errors, electoral behavior, typology of manifesting preferences, hybrid techniques, societal transparency.

Levente Nagy

THE DYNAMICS OF ELECTORAL REFORM

After several decades of relative indifference to electoral reform, the electoral system has become a central and controversial question, since the 1980's. The „underdeveloped” field of comparative electoral system has become a mature field due to a rapid increase in the number of books and journal articles published on the general topics of electoral systems and electoral reforms. Prior to the 1990's the literature on these systems (and reforms) had been concerned primarily with „the political consequences of electoral laws”. But four established democracies (Italy, Israel, Japan, and New-Zealand) adopted radically new electoral systems (1993–94), and this *annus mirabilis* burst a major change in the electoral arrangements in liberal democracies, which in turn drove scholars to adopt various methods and theoretical approaches to cope with these chal-

lenges. Prior to the 1990's the electoral system had been mainly approached as a *static* concept, interpreted as a set of *independent variables*, focusing mainly on the consequences of different electoral systems. Following the series of events of the 90's, electoral reform was reconceptualised: the concept has been more and more regarded as a *dynamic* concept, as a set of *dependent variables*. Taking into account the difference between spontaneous changes (of the context), and the planned changes (of the electoral system itself), the aim of this paper is to focus on the dynamic aspect of electoral reform mainly by reviewing the literature on electoral systems, distinguishing three main developmental waves: from the second World War to the second half of the 1980's; from the mid- 1990's to approx. 2000; and from 2000 up until to the 2010's.

Keywords: electoral reform; spontaneous change/planned change; independent variable/dependent variable; dynamic concept

Zsanett Pokornyi–Tamás Barczikay–Panna Bucholcz

CRISIS COMMUNICATION STRATEGIES IN HUNGARIAN POLICY-MAKING.
Prime Minister's speeches in the first two years of COVID-19

This study investigates the crisis communication strategy of Prime Minister Viktor Orbán in the first two years of pandemic. We used his interviews at „Good Morning, Hungary!“ at Kossuth Radio and his parliamentary speeches to investigate the policy content and also the selection of highlighted policy issues. Based on our results, during pandemic, Prime Minister took a new reactionary role. Therefore, his speeches no longer served to introduce policy priorities of the executive agenda, but became new forum for presenting responses to the crisis. Executive preferences related to other policies were thus relegated to the background, however, their role was still not negligible. As our calculations suggest, Viktor Orbán usually used issues of other policy fields to highlight government successes in crisis management – especially those issues what are related to the European Union.

Keywords: coronavirus, public policy-making, prime minister's speeches, crisis communication

László Kiss–Orsolya Ring
“FACES” OF THE KÁDÁR ERA

MEDIA REPRESENTATION OF HUNGARIAN POLITICIANS
BETWEEN 1957 AND 1989/90

The study examines the media representation of the Kádár-era political elite using text mining methods. It presents a range of political representatives from the era and searches for a link between the proportion of media coverage and

the political conditions of the sub-periods and changes in the political power of the actors. In the course of the study, a corpus of Népszabadság front pages (between 1957 and 1990) was used for named-entity recognition and the resulting list of names was then analysed. The changes of personnel, appointments and replacements that took place as a result of internal political struggles within the period can be traced explicitly from the media representation of politicians. The leadership role of János Kádár, who gave his name to the era, is evident throughout. Politicians removed from the leadership also disappear from the media, and the media coverage of representatives of the political factions that took office increases. The frequency of media appearances is influenced by a combination of formal position and actual political power. From their frequent appearances on the front page of Népszabadság, one can also infer the latent political power of some politicians who do not hold a high position at the moment.

Keywords: political elite, media representation, named-entity recognition

András Körösényi–Veronika Patkós–Bendegúz Plesz–Pál Susánszky
 THE POTENTIALS OF HERESTHETIC AND RHETORIC
 IN AN OPEN FRAMING SITUATION
 THEORY AND EVIDENCE FROM A SURVEY EXPERIMENT

To win a policy debate, political actors may apply two analytically distinct counterframing strategies, rhetoric and heresthetic. Rhetoric is when counterarguments are formulated in the original dimension of the debate, while heresthetic is using arguments in a different dimension compared to the original frame. Although both rhetoric and heresthetic are ubiquitous phenomena in the process of public opinion formation, there are no general rules to specify their efficacy. Drawing on a survey experiment carried out in Hungary in 2020 (N=2000), this paper uncovers the factors determining the effect of the two strategies. Introducing a conceptual distinction between open and trade-off framing situations, the paper demonstrates that the structure of the situation matters. While heresthetic has a robust effect in trade-off framing situations, rhetoric may have a strong impact in open framing situations. Moreover, the effectiveness of counterframing depends on the party affiliation of respondents and the strength of their related attitudes.

Keywords: framing, counter-framing, rhetoric, heresthetics, survey experiment

CONTENTS

ELECTIONS, VOTERS

- *Róbert Tardos*: The unreached and the misgauged voters, the “undecided” non-voters: The 2022 case with lessons from the 2000s 7
- *Levente Nagy*: The Dynamics of Electoral Reform 38

POLITICIANS, POLITICAL PERSONALIZATION

- *Zsanett Pokornyí–Tamás Barczikay–Panna Bucholcz*: Crisis Communication Strategies in Hungarian Policy-making. Prime Minister’s speeches in the first two years of COVID-19 59
- *László Kiss–Orsolya Ring*: “Faces” of the Kádár era. Media representation of Hungarian politicians between 1957 and 1989/90 78

EXPERIMENTAL METHOD IN POLITICAL SCIENCE

- *András Körösenyi–Veronika Patkós–Bendegúz Plesz–Pál Susánszky*: The potentials of heresthetic and rhetoric in an open framing situation. Theory and evidence from a survey experiment 105

BOOK REVIEWS

- *Mátyás Bódi*: Piketty and the dilemma of the two right-wing parties (*Amory Gethin, Clara Martínez-Toledano, Thomas Piketty: Political Cleavages and Social Inequalities: A Study of Fifty Democracies, 1948–2020. Harvard University Press.*) 139

BOOK WATCH 147

ABSTRACTS 151

TISZTELT LEENDŐ ÉS KORÁBBI SZERZŐINK!

Örömmel értesítjük Önöket, hogy a *Politikatudományi Szemle* 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett **DOI** megjelölést kap. Ezzel a lapunk nemzetköziesedik, mert a különböző keresőmotorok gyorsabban és hatékonyabban tudják cikkeinket megtalálni.

A DOI azonosítót a szerkesztőség **automatikusan** fogja **adni** az egyes cikkeknek. Felépítése a következő lesz: <https://10.30718/POLTUD.HU.2018.2.8>. A törtvonal előtti rész az ún. **DOI prefix**, amit **minden egyes cikk** megkap az előzetes regisztrációnk alapján. Ez tehát egy állandó elem. A POLTUD.HU utal a lapunkra, a többi rész viszont mindig változik, hiszen az aktuális lapszámhoz és oldalszámhoz igazodik. A DOI azonosító örök, ugyanakkor pénzbe kerül. A DOI-t a szerkesztőség szolgáltatásként nyújtja az Önök számára, ezért a költségeket saját maga állja.

Ezzel Önöknek, Tisztelt Szerzők, tehát nincs külön dolguk.

A DOI ugyanakkor kölcsönösségi, viszonyossági alapon működő rendszer, ezért elvárásokat fogalmaz a szerkesztőségekkel és a szerzőkkel szemben.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy ezentúl az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót** [például laptársunknál, a Socio.hu-nál a következő azonosítóról van szó: <https://10.18030/socio.hu.2018.1.69>]. Az egyes cikkek hivatkozását a következő helyen találja meg: <https://search.crossref.org/>

A CrossRef-regisztrációnk során, ami lehetővé teszi a DOI használatát, szerkesztőségünk vállalta, hogy elfogadja ezt a feltételt, azaz minden cikknél feltünteti a szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó DOI azonosítót. Kérjük tehát, hogy Önök is tegyenek eleget ennek az egyébként nem túl nagy kérésnek. Amikor készítik az irodalomjegyzéket, másolják be a vonatkozó cikkhez tartozó DOI azonosítót, és illesszék be a hivatkozás végére.

Kérjük, ne feledjék, mindig a teljes azonosító feltüntetésére van szükség!

Örüljünk együtt ennek az újdonságnak!

Üdvözlettel,

a *Politikatudományi Szemle* szerkesztősége

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.

2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.

3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@tk.mta.hu* címre elküldeni.

4. A kéziratnak tartalmaznia kell:

- a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
- b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
- c. kulcsszavakat, valamint
- d. a szerző titulusát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.

5. Szöveg közbeni kiemelésként *dólt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.

6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknevét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).

7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelöljék (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

A Politikatudományi Szemle 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett DOI megjelölést kap. Kérjük szerzőinket, hogy az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót, így: [https://doi.org/...](https://doi.org/)**

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a) könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b) tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press. 29–79.

c) folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16, No. 2. April, 203–222. pp. <https://doi.org/10.1177/0951629804041119>

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím.

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.